

DEJINY

1/2023

ISSN 1337-0707

Dejiny 1/2023 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12023.html>

Dejiny 1/2023 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12023.html>

Ilustrácia na obálke: Rastislav Mikloško – Stroj želaní, 2012, kresba akvarel

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
doc. PhDr. Peter Koval', PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., doc. PhDr. Peter Koval', PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

Doc. Mgr. Ján Adam, PhD., doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.,
PhDr. Katarína Mešková Hradská, PhD., doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD.,
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD., doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD.,
Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Jazykové korektúry: Mgr. Jozef Jurčišin

Preklady resumé: Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2023

ISSN 1337-0707

OBSAH / CONTENTS

<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	7
Slovo na úvod / Foreword	

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES

<i>Erik KONCZ</i>	10
Morová epidémia v Preddunajsku v rokoch 1739 – 1743 vo svetle správy komisára Pavla Balassu / <i>The Plague Epidemic in the Pre-Danube Region from 1739 to 1743: Insights from Commissioner Pavel Balassa's Report</i>	
<i>Pavol KRAJČOVIČ</i>	29
Osada Dič a Rišňovce. Zabudnuté dcérske osídlenie malokarpatských huncokárov / <i>Settlement DÍČ and Rišňovce. The forgotten daughter settlement of Holzhackers in Malé Karpaty</i>	
<i>David HUBENÝ</i>	43
Užhorodská elektrařská akciová spoločnosť a její působení na Podkarpatské Rusi a východním Slovensku / <i>Uzhgorod power joint stock company and its influence in Carpathian Ruthenia and eastern Slovakia</i>	
<i>Alena TABAKOVÁ</i>	63
Život a postavenie židovského obyvateľstva Košíc v medzivojnovom období z pohľadu dobových periodík / <i>Life and Status of the Jewish Population in Košice during the Interwar Period from the Perspective of Contemporary Periodicals</i>	

ĽUDIA A DOBA / PEOPLE AND TIME

<i>Annamária KÓNYOVÁ</i>	86
Rozlúčili sme sa kolegom Mariánom Vizdalom / <i>We said farewell to Marián Vizdal</i>	

PRIPOMÍNANIE / WE REMEMBER

<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	92
Nenápadný mysliteľ spod Tatier / <i>An inconspicuous thinker from the Tatras</i>	
<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	96
Návšteva cisára Jozefa II. pred 240 rokmi v Bardejove / <i>Emperor Joseph II's visit to Bardejov happened 240 years ago</i>	
<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	99
Pred 230 rokmi sa narodil spišský biskup Ladislav Zábojský / <i>Spiš Bishop Ladislav Zábojský was born 230 years ago</i>	
<i>Peter KOVAL</i>	103
Pred 140 rokmi sa narodil gréckokatolícky kňaz a historik Nikolaj A. Beskid / <i>Greek Catholic priest and historian Nikolaj A. Beskid was born 140 years ago</i>	

František GUTEK	105
120 rokov Šarišského múzea v Bardejove / 120 years of Šariš Museum in Bardejov	
Júlia KOTRUSOVÁ	111
Premonštrátsky kanonik Melichar Takács / Premonstratensian Canon Melichar Takács	
Peter KOVAL'	114
Pred 50 rokmi zomrel MUDr. Mikuláš Očenášek, prvý primár Interného oddelenia a druhý riaditeľ Štátnej nemocnice v Košiciach / MUDr. Mikuláš Očenášek, the first head of the Internal Department and the second director of the State Hospital in Košice, passed away 50 years ago	

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN / ENCYCLOPAEDIA OF HISTORY

Ján DŽUJKO	118
Podkarpatská Rus (1921)	
Ján DŽUJKO	120
Košické katolícke cirkevné zprávy (1930 – 1938)	
Ján DŽUJKO	122
Hlasý týdne (1931 – 1932)	

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS

Peter KOVAL'	126
Oreszt Szabó: <i>O uhorských Rusoch (Rusíni) v preklade a historickom komentári.</i> Peter Buday, Lýdia Budayová, Peter Švorc (eds.). Prešov : Universum, 2022. 225 s. ISBN 978-80-89946-28-0.	
Patrik DERFIŇÁK	127
MÁJEKOVÁ, Jana Magdaléna. <i>Prešporskí pekári a ich špeciality.</i> Bratislava : Mareňčin PT, 2020. 192 s. ISBN 978-80-569-0544-9.	
Mária KALETOVÁ	129
<i>Non scholae, sed vitae discimus...</i> (školsťvo – knižná kultúra – osobnosti). Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2022. 267 s. ISBN 978-80-89614-84-4.	
Mária KALETOVÁ	131
<i>Cestou necestou I. (krajina – priestor – kultúra – osobnosti).</i> Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2022. 223 s. ISBN 978-80-89614-86-8.	
Patrik DERFIŇÁK	133
<i>Prameny & studie</i> , 72. Praha : Národní zemědělské muzeum, 2022. 181 s. ISSN 0862-8483.	

KRONIKA / CHRONICLE

<i>Monika BIZOŇOVÁ</i>	138
19. Študentská vedecko-umelecká konferencia FF PU v Prešove, Prešov, 3. máj 2023 / <i>19th Student scientific and artistic conference FF PU in Prešov, Prešov, May 3, 2023</i>	
<i>Drahošlav MAGDOŠKO</i>	140
Konferencia Historik, archivár a univerzitný profesor Ferdinand Uličný '90 Košice, 11. máj 2023 / <i>Conference Historian, archivist and university professor Fer- dinand Uličný '90, Košice, May 11, 2023</i>	
<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	143
Zaujímavá konferencia o menej známych osobnostiach. Košice, 30. – 31. máj 2023 / <i>The interesting conference about lesser-known personalities. Košice, May 30 – 31, 2023</i>	
Predstavujeme výtvarníka / Introducing the artist: Rastislav Mikloško	145
O AUTOROCH / ABOUT THE AUTHORS	147

Slovo na úvod

Každý kto sa venuje histórii – či už profesionálne alebo berie takýto záujem ako svoje voľnočasové hobby – stretáva sa s tým, že dejinné udalosti, osobnosti z menej či viac vzdialených období sa „pripomínajú“ nielen cez rôzne súvislosti, ale hlavne pri príležitosti ich okrúhlych výročí. Aj na stránkach nášho časopisu sa tento prístup objavuje častejšie. Najnovšie vydanie nie je výnimkou. Samozrejme, nemôžeme zachytiť všetkých „jubilentov“ a všetky jubilejné udalosti v dejinách, skôr upozorňujeme na tie osobnosti a udalosti, ktoré takpovediac „prechádzajú rukami“ našich kolegov pôsobiacich na rôznych historických pracoviskách.

Udalosti a osobnosti v dejinách sú z pohľadu súčasníka „dobré“ a „zlé“, čo sa nie vždy zhoduje s ich dobovými videním a hodnotením. Faktom je, že až dostatočne dlhý časový odstup dáva možnosť objektívneho hodnotenia, keď sa naplno prejavia dôsledky konania človeka či dôsledky historických udalostí. Vtedy môže nastúpiť interpretácia skúmaných udalostí i konkrétnych ľudí s pripomienkou, že by nemala byť ani po dlhšom odstupe účelovou, vyhovujúcou skupinke ľudí napr. aktívnych v oblasti politiky, ale vyhovujúcou v kontexte celého spoločenského vývoja a jeho smerovania, že musí to byť interpretácia postavená na historických faktoch, na archívnom výskume, na kritickej analýze tak archívnych prameňov, ako aj odbornej literatúry.

V auguste 2023 si slovenská a česká spoločnosť pripomenú udalosť, ktorá sa ich pred 55 rokmi bytostne dotkla. Bol to deň 21. august 1968, keď vojská členských štátov Varšavskej zmluvy obsadili územie Československa, aby, podľa vtedajšej interpretácie najvyšších straníckych a štátnych predstaviteľov socialistických štátov, zabránili v Československu hroziacej kontrarevolúcii. Väčšina Čechov a Slovákov dovtedajší vývoj v roku 1968 nepokladala za prejav kontrarevolúcie, ale len za spôsob hľadania a uplatnenia obvyčajnej ľudskej slušnosti, porozumenia a pokory v dovtedajšej socialistickej spoločnosti, ktorá prešla dramatickým vojnovým a rovnako aj dramatickým povojnovým vývojom.

Po auguste 1968, v čase tzv. normalizácie a aj neskôr sa však československá spoločnosť dozvedala z úst nových predstaviteľov vládnucej komunistickej strany, že okupácia Československa bola vlastne internacionálnou bratskou pomocou, že tí, ktorí to videli a vnímali inakšie sú vlastne nepriateľmi socialistického zriadenia a štátu, že ich miesto nie je napr. v intelektuálnej sfére, ale na poli či vo fabrike. A aby takéto tvrdenia boli čímisi podopreté, celá spoločnosť mala povinnosť oboznámiť sa s materiálom pod názvom Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti od XIII. zjazdu KSČ (schválil ho v decembri 1970 Ústredný výbor Komunistickej strany Československa), osvojiť si ho a ním sa v živote aj riadiť.

Dnes, keď si pripomíname 55. výročie tejto „udalosti“, sa jej hodnotenia zásadne zmenili a čas potvrdil, že žiadna mocenská sila nedokáže nadlho presadiť a zakonzervovať pokrivené videnie doby, jej významu pre spoločnosť, že historická veda,

◀ *Gutenbergove námestie – Štrasburg, nesie meno podľa slávneho vynálezcu kníhtlače, ktorý žil v Štrasburgu v 15. storočí. Na jeho počesť sa tu pravidelne konajú rôzne burzy a blášky.*

Foto: Lujza Lea Kurimaiová

neraz zneužívaná mocnými tohto sveta, predsa len vo svojej podstate mapuje a skôr či neskôr pravdivo interpretuje to, čo sa odohralo, a „maľuje portréty“ aktérov historických udalostí nie takých, ako by sa chceli vidieť oni sami, ale takých, akí v skutočnosti boli. Dôležité je len to, aby sme tento fakt nezabúdali, pravda, ak nám záleží na pravdivom a zároveň aj príťažlivom hodnotení budúcimi generáciami.

Nadežda Jurčišinová

ŠTÚDIE

*Justičný palác v Štrasburgu, veľká neogrécka budova
z 19. storočia v Tribunalovej štvrti Neustadt, kde sídli
hlavný súd. Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

MOROVÁ EPIDÉMIA V PREDDUNAJSKU V ROKOCH 1739 – 1743 VO SVETLE SPRÁVY KOMISÁRA PAVLA BALASSU¹

Erik KONCZ

Abstract: *The Plague Epidemic in the Pre-Danube Region from 1739 to 1743: Insights from Commissioner Pavel Balassa's Report.* The last major spread of the plague in Hungary, of an epidemiological nature, occurred between December 1737 and March 1744. This plague epidemic was a direct consequence of the war conflict known as the Austro-Russian-Ottoman War (1737-1739), which significantly disrupted the functioning of the sanitary cordon on the borders with the Ottoman Empire. The infection, which entered the kingdom through the army, subsequently spread primarily to Hungarian capitals that were adjacent to Transylvania, such as Buda, Pest, Debrecen, and Nitra. The outbreak of the epidemic in the Pre-Danube region, specifically in Nitra, which was considerably distant from Transylvania or the borders of the Ottoman Empire, raised concerns about the possibility of the outbreak spreading to Pressburg (Bratislava) or Vienna. The solution to this epidemiological situation in the country was the establishment of a Health Commission (Commissio sanitatis), which divided Hungary into four health districts, each headed by a commissioner. Count Pavel Balassa of Ďarmoty was appointed as the head of the Pre-Danube district, and his administration can be dated from June 1739 to September 1742. This study primarily focuses on the administration of the plague epidemic in the Pre-Danube region from 1739 to 1742 through selected examples from Commissioner Balassa's report, elucidating the role of the commissioner and the commission. Secondly, the study also presents the institutionalization of measures against the spread of plague epidemics in Hungary.

Key words: Plague. Epidemic. Commissio sanitatis. Pavel Balassa. Pre-Danube.

Epidémie ako témy historického výskumu majú svoje osobitné miesto. Mor, kiahne, cholera, týfus, rôzne variácie chrípky a všetky ďalšie nákazlivé choroby tvoria z hľadiska historika či bádateľa dejín neprehliadnuteľné činitele, ovplyvňujúce viacero aspektov vývoja spoločnosti. Okrem toho, že patrili medzi najväčšie hrozby v dejinách ľudstva, tak v priebehu stáročí ovplyvňovali nielen demografickú krivku vývoja počtu obyvateľstva, ale aj vznik, zánik či chod štátov, priebehy vojen, v ktorých určovali víťazov a porazených, no taktiež ničili celé civilizácie. Najväčším extrémom bola práve ich schopnosť vyhladiť nič netušiace obyvateľstvo. Azda najefektívnej-

-
- 1 Štúdia je publikovaná v rámci projektu APVV-21-0371 *Lesk a pád šľachty. Stratégie šľachtickej reprezentácie v dejinách Slovenska* a v rámci projektu VEGA-2/0086/2 – *Administratíva raného novoveku v zrkadle štátnej, stoličnej, panskej a mestskej správy*; oba riešené v Historickom ústave SAV, v. v. i.

ším opatrením, ktoré mnohí okúsili aj v súčasnosti, bola karanténa. Teda úplná izolácia od okolitého sveta na zabránenie ďalšiemu šíreniu nákazy. Epidemiologických opatrení tak dnes, ako i v minulosti bolo niekoľko. Efektivita týchto nariadení však závisela predovšetkým od schopnosti patričných úradov dozeraj na ich dodržiavanie či promptné reagovanie na zmenu situácie.

Úrad na boj proti morovej epidémii a na zabránenie jej šíreniu vznikol v Uhorskom kráľovstve v roku 1738 ako zdravotná komisia (*Comissio sanitatis*). Daná komisia sa opierala o staršie efektívne protimorové nariadenia a zároveň pokračovala v hľadaní cesty na potlačenie moru novými nariadeniami. Komisia, aj keď vznikla pod tlakom, predstavovala istým spôsobom vyvrcholenie snáh o inštitucionalizáciu opatrení proti šíreniu morových epidémií v Uhorsku. Predstavovala presne ten druh úradu, ktorý bol výhradne určený na dohliadanie nad dodržiavaním nariadení a zároveň promptne reagovala na zmeny vo vývoji morovej nákazy v Uhorsku. Svoju činnosť realizovala komisia vydávaním nariadení, delegovaním zdravotných komisárov (*Commissario sanitatis*) a spoluprácou s menšími lokálnymi zdravotnými komisiami.

Zdravotná komisia bola predmetom výskumu Márie Bokesovej-Uherovej, ako súčasť organizácie zdravotníctva na území dnešného Slovenska v 18. storočí. V monografii *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu* popisuje a analyzuje okolnosti vzniku komisie, jej fungovanie a právomoci počas 18. storočia. Autorka je jednou z mála, ak nie jedinou, ktorá sa, aj keď len okrajovo, venovala v slovenskej historiografii morovej epidémii v rokoch 1738 – 1743 na území dnešného Slovenska. Práce zamerané práve na túto problematiku možno nájsť v prostredí maďarskej historiografie. Medzi najvýznamnejšie patrí štúdia Zoltána Dávida: *Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása*,² v ktorej sa autor podrobne venuje príčinám, šíreniu, priebehu a dôsledku morovej epidémie v rokoch 1738 – 1743 v Uhorsku a Sedmohradsku. Jadrom Dávidovej práce je analýza dát mortality v stolicích a slobodných kráľovských mestách. Tieto dáta následne vložil do niekoľkých tabuliek a grafov, čím neprezentuje len rozsiahlosť moru v daných oblastiach, ale zároveň ich aj vyhodnocuje. Nad rámec vytýčeného územia sa dostáva potom Károly Kapronczay v štúdiu *Pest-Pilis-Solt vármegye egészségügye a 18. században*,³ ktorý opisuje okrem danej stolice aj zdravotnícke pomery a celkový stav nákazy v celom Uhorsku. Východiskom pre oboch autorov bola prvá morová epidémia v 18. storočí a zdravotné pomery v krajine v prvej tretine 18. storočia.

V rámci pramennej bázy bol východiskovým pre túto prácu archív Kráľovskej miestodržiteľskej rady v Magyar Nemzeti Levéltár, Országos levéltára (MNL OL). V tomto prípade fond Acta Sanitatis C37⁴ tvorili mandáty a protokoly panovníka a zdravotnej komisie určené nielen pre zdravotného komisára Preddunajska a Acta

- 2 DÁVID, Zoltán. *Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása*. In *Orvostörténeti közlemények*, tom. 19, vol. 69 – 70, 1973.
- 3 KAPRONCZAY, Károly. *Pest-Pilis-Solt vármegye egészségügye a 18. században*. In *Tanulmányok Pest megye monográfiájához*. Ed. G. UJJ. Budapest : Pest megye monográfia közalapítvány, 2011.
- 4 MNL OL, Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Acta sanitatis (ďalej C37).

Mappa Hungariae Inferioris Districtus Cisdanubiani.

Zdroj: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/462/view/?bbox=2674%2C-5572%2C4607%2C-4587>

comitis Pauli Balassa... C137,⁵ obsahujúce hlásenia komisára o priebehu epidémie vo vybraných častiach Preddunajska. Vzhľadom na trvanie epidémie, počet a frekvenciu hlásení však predpokladám, že fond nie je úplný.⁶ Popri daných fondoch MNL bola prínosná aj pramenná edícia *Codex sanitario-medicinalis Hungariae* 2⁷ z pera rakúskeho lekára Františka Linzbauera, ktorá skrz dobové dokumenty v plnom znení dopĺňa uvedené archívne pramene. Do skúmanej pramennej bázy nebolo možné

-
- 5 MNL OL, Helytartótanácsi levéltár, Acta comitis Pauli Balassa qua in re sanitatis occasione luis pestiferae partium Cisdanubiarum ad fluvium Vagum delegati commissarii regii (ďalej C134).
  - 6 Ďalšie možnosti výskumu otvára fond MNL OL A27, obsahujúci hlásenia stolíc Uhorskej dvorskej kancelárii. Pramenná báza daného fondu nebola predmetom výskumu, vzhľadom na výskumný zámer sledovania činnosti a administrácie zdravotnej komisie a zdravotného komisára.
  - 7 LINZBAUER, Franciscus Xav. (ed.). *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852.

zaradiť úmrtné matriky, a to z dôvodu neevidencie obetí moru v nich. Danú situáciu potvrdzuje aj výskum Eszter Magyar na príklade Nagymarosu a Visegrádu.⁸

Predkladaná štúdia si vytýčila cieľ analyzovať administráciu morovej epidémie v Preddunajskom dištrikte v rokoch 1738 – 1743 a ukázať v praxi význam a fungovanie sanitárneho kordónu, zdravotnej komisie a zdravotného komisára. K naplneniu tohto cieľa budem pozorovať vzájomný vzťah a spoluprácu zdravotnej komisie s preddunajským zdravotným komisárom. Z tohto dôvodu som sa primárne zameriaval na výskum vyššie spomínanej pramennej bázy, z ktorej som do práce zahrnul celé znenie novo konštituovaných nariadení určených pre zdravotného komisára Preddunajska. Funkciu zdravotného komisára je však dôležité vnímať aj v kontexte stolíc, čo prezentujem hlavne skrz Novohradskú stolicu, v ktorej pri náznaku morovej epidémie nariadil komisár spísať všetky sídla v stolici a výskyt moru v nich. V tomto prípade sledujem teda kooperáciu stoličných predstaviteľov a komisára. Uvedené vzťahy pokladám za dôležité aj z toho dôvodu, že doteraz neboli publikované v danom kontexte.

Zámerom štúdie teda nie je opísať či analyzovať priebeh morovej epidémie v Preddunajsku v rokoch 1738 – 1743, avšak aj táto práca môže k tomu prispieť. Aj z tohto dôvodu sa v predkladanej práci zameriavam na komisiu, úrad komisára a konkrétne stolice, ale nie na celkové hodnotenie epidémie, ktoré by malo tendenciu byť len povrchným a v podstate ho už načrtol Zoltán Dávid. Vysporiadanie sa s morovou epidémiou v rokoch 1738 – 1744 síce nadväzovalo na staršie a pravdepodobne aj vcelku úspešné nariadenia, no komisári dostali vlastné nové nariadenie v rámci svojho menovania. Z tohto dôvodu je podstatnou súčasťou štúdie predstavenie týchto nariadení, keďže v slovenskej ani maďarskej historiografii doteraz publikované neboli.

Uhorsko a mor v 18. storočí

Začiatkom 18. storočia stále nebolo chápanie moru jednoznačné a tento pojem mohol zahŕňať viac chorôb s rovnakými, resp. podobnými príznakmi a predovšetkým záverom – smrťou. Samotný pojem *mor* neoznačoval len nákazu, ale zároveň sa používal ako synonymum pre umieranie alebo smrť.⁹ Pravdepodobne z tohto dôvodu sa pod tento pojem radili aj infekčné choroby, ktoré nepredstavovali len mor, resp. chorobu spôsobenú baktériou *yersinia pestis*. Choroby ako týfus a kiahne sa vďaka výrazným symptómom určovali pomerne jednoducho. Mor sa na rozdiel od vyššie uvedených mohol zameniť s inými infekčnými chorobami. Medzi inými sa k tomuto pojmu priradzovali napríklad aj hladomory, ktoré v očiach ľudí spôsobovali smrť. V prípade poddaných však obeť neumierali od hladu. V danom období mohli trpieť jedinci trvalou podvýživou a organizmus človeka bez dostatku živín získaných zo stravy bol prirodzene oslabený a ľahšie podliehal infekčným chorobám. Teda až choroby, o ktorých možno mnohí ani nevedeli, predstavovali hlavnú príčinu úmrtí, citeľne a viditeľne sa však prejavili príznaky hladomoru. Náchylnosť k chorobám

8 MAGYAR, Eszter. *Visegrád története 1684 – 1756*. Budapest : Pest Megyei Levéltár, 1998, s. 62.

9 Mor. In *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Zost. Ľubor Králik. Bratislava : Veda, 2015, s. 368.

sa vyskytovala aj v radoch šľachty, ktorá napriek značnému majetku a novobudovaným reprezentačným sídlam stále nedisponovala dostatočnými hygienickými návykmi. V neposlednom rade figurujú mestá, v ktorých chýbali verejné vodovody, kanalizácie a nízka úroveň verejnej hygieny bola vhodná pre šírenie infekčných chorôb. Zároveň riziko nakazenia predstavoval aj rad bežných chorôb, keďže jedincom v danej spoločnosti stále chýbal dostatok výživových látok v strave.¹⁰

Najväčšia morová epidémia v Uhorsku v 18. storočí prepukla v rokoch 1709 – 1713. Výrazne zasiahla Prešporok, Trnavu, Košice, Budín či Segedín a v krajine si vyžiadala vyše 400 000 obetí na životoch. Panovník Jozef I. v roku 1710 vymenoval zdravotnú komisiu pod vedením uhorského primasa Kristiána Augusta Saského, ktorá mala za úlohu zabrániť šíreniu morovej nákazy. Komisia sa pritom opierala o už existujúce ríšske opatrenia s právom využívať armádu operujúcu v jednotlivých oblastiach.¹¹ Tieto udalosti znamenali začiatok procesu inštitucionalizácie opatrení proti šíreniu morových epidémií v Uhorsku. Dôležitým dokumentom tohto procesu bol morový poriadok Jozefa I. zo 14. augusta 1710, ktorý o. i. nariadil uzavretie Rakúska voči Uhorsku.¹² Išlo o prvý dokument, ktorý upravoval zásady ochrany proti šíreniu moru na hraniciach. Úspešnosť, aj z dôvodu rozšírenia moru do ďalších krajín monarchie či samotnej Viedne, môže byť spochybniteľná. Následkom toho boli vôbec po prvýkrát do hraničných oblastí vyslaní zdravotníci, čo svojím spôsobom indikuje počiatky sanitárneho kordónu. Ustanovenie sanitárneho kordónu, ako účinnejšej ochrany proti šíreniu nákazy z Osmanskej ríše, nastalo až v roku 1728. Počas nasledujúceho obdobia sa prísne dodržiavali nariadenia a pravidlá správania sa v tejto oblasti, zahrňujúce vytvorenie karanténnych táborov s vojenskou posádkou a lekárom.¹³

Počiatok morovej epidémie v Uhorsku v 30.-tych rokoch 18. storočia

Koncom 30. rokov 18. storočia začala do Uhorska prenikať nová vlna morovej epidémie. Z dôvodu celoštátnej rozšírenosti vrátane Pešti, Budína, Nitry a Debrecína¹⁴ sa táto epidémia považuje za poslednú veľkú morovú epidémiu v Uhorsku. Zasiahnutie územia dnešného Slovenska síce nebolo také veľké ako v predchádzajúcej

-
- 10 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 131-135.
  - 11 KAPRONCZAY, Károly. Pest-Pilis-Solt vármegye egészségügye a 18. században. In *Tanulmányok Pest megye monográfiájához*. Ed. G. UJJ. Budapest : Pest megye monográfia közalapítvány, 2011, s. 15.
  - 12 MAGYARY-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosi emlékek IV*. Budapest : Magyar orvosi könyvkiadó társulat, 1940, s. 38.
  - 13 BRONZA, Boro. Austrian measures for prevention and control of the plague epidemic along the border with the Ottoman Empire during the 18th century. In *Scripta Medica*, tom. 50, vol. 4, s. 179.
  - 14 Podľa Magyary-Kossu (s. 108-110) podľahlo moru v Budíne na prelome rokov 1738/39 aspoň 6 000 ľudí a v Debrecíne počas deviatich mesiacov umrelo vyše 8,5 tisíc, t. j. takmer 2/5 obyvateľov vtedajšieho Debrecína. Mor v Debrecíne pozri Sz. KRISTÓF, Ildikó. „Sír a lélek benne, hogy nem temethet úgy, mint régen.“ Pestis és lázadás Debrecenben 1739 – 1742. In *Sárospataki Füzetek*, tom. 24, vol. 1, 2020, s. 17-29.

vlne, no postupné šírenie smerom k Preddunajsku a strach z opätovného nakazenia Prešporka či Viedne mal za následok vytvorenie účinného systému obrany aj proti tomuto nepriateľovi.

Za hlavnú príčinu prepuknutia moru v kráľovstve a jeho výrazné rozšírenie možno považovať vojnový konflikt s Osmanskou ríšou v rokoch 1737 – 1739.¹⁵ Mor do Uhorska doniesli rakúski vojaci, ktorí operovali v oblasti malého Valašska – Oltánie. Magyary-Kossa identifikuje tieto jednotky ako tretiu rakúsku armádu grófa Wallisa. Jednotky tejto armády mali nákazu preniesť do Sedmohradska, odkiaľ sa následne šírila do ďalších častí Uhorského kráľovstva.¹⁶ Grófovi Wallisovi patrilo v roku 1739 Český peší pluk, ktorý bojoval v roku 1738 na hraniciach Banátu a Oltánie. V časoch mieru sa však zdržiaval pluk v Sliezske Hlohove. Presun armády územím Sedmohradska a Uhorska s veľkou pravdepodobnosťou zapríčinil šírenie moru na tomto území.¹⁷ Po predchádzajúcej epidémii moru bola kontrolovaná práve východná migrácia do Uhorska, keďže sa predpokladalo opätovné šírenie nákazy práve z oblasti Osmanskej ríše a okolia. Z tohto dôvodu sa učinili v 20. rokoch 18. storočia opatrenia v prístavných mestách Terst a Fiume, či neskôr v Temešvári, ktoré mali zabrániť preniknutiu morovej nákazy do krajiny.¹⁸ V rámci týchto opatrení vznikol aj vyššie spomínaný sanitárny kordón, no práve vojnové ťaženie proti Osmanskej ríši, v ktorej sa už niekoľko rokov vyskytovala epidémia moru, znamenalo znižovanie poskytovania potrebných prostriedkov na budovanie sanitárneho kordónu.¹⁹

Už v decembri 1737 nahlásili Kráľovskej miestodržiteľskej rade (KMR) prvú obeť moru zo Sedmohradska. KMR z tohto dôvodu vyhlásila karanténu, ustanovila karanténne tábory, vyslala lekárov a dňa 31. decembra 1737 vyhlásila ochranné opatrenia. Práve uhorské stolice v okolí Sedmohradska patrili medzi prvé nakažené, t. j. Temešská, Torontálska, Aradská. Za šírenie moru aj do uhorských stolíc zodpovedali stále v najväčšej miere vojaci, vracajúci sa z vojnového ťaženia proti Osmanskej ríši. Blížiaci sa teplejšie mesiace znamenali pre toto bakteriálne ochorenie vhodnejšie podmienky, čo sa následne odrazilo na jeho intenzite do zimy 1738, keď sa počet obetí začal znižovať. Opätovný nárast intenzity epidémie nastal už v januári 1739 a zasiahol predovšetkým južné a východné stolice, medzi nimi však aj Peštiansko-piliško-šoltskú (ďalej Peštianska). V priebehu nasledujúcich rokov sa epidémia vyskytovala v nepravidelných vlnách, a to až do roku 1743. V tomto roku už aj v posledných uhorských oblastiach mala epidémia klesajúci charakter, resp. úplne vymizla. Za koniec poslednej veľkej morovej epidémie v Uhorsku možno považovať 11. marec 1744, keď KMR povolila konanie trhov v Zátisi. Medzi decem-

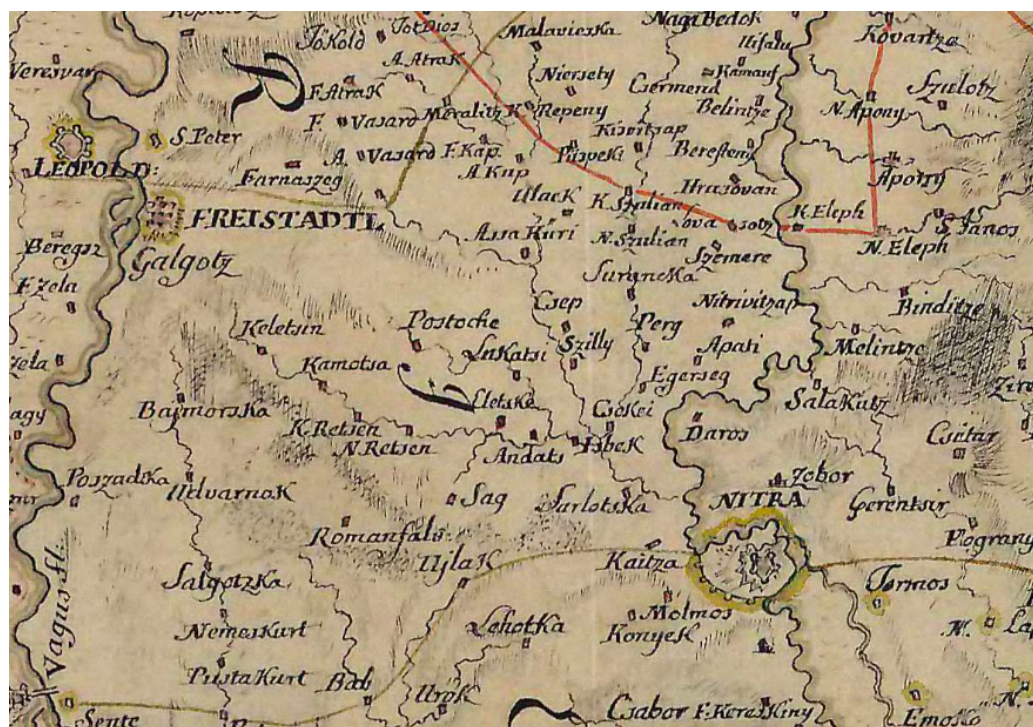
15 DÁVID, Zoltán. Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. In *Orvostörténeti közlemények*, tom. 19, vol. 69 – 70, 1973, s. 75.

16 MAGYARY-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosi emlékek IV*. Budapest : Magyar orvosi könyvtár kiadó társulat, 1940, s. 103.

17 WREDE, Alphons. *Geschichte der K. Und K. Wehrmacht*. Wien : L.W. Seidel, 1898, s. 187-193.

18 SCHRAMEK, László. Pestisjárvány Pest megyében 1739 – 1742. In *Pest megye múltjából*, tom. 17, vol. 1, 2014, s. 154.

19 BRONZA, Boro. Austrian measures for prevention and control of the plague epidemic along the border with the Ottoman Empire during the 18th century. In *Scripta Medica*, tom. 50, vol. 4, s. 179.

Oblasť Leopoldova, Hlohovca a Nitry na Mikovinyho mape Preddunajska z roku 1740.

Zdroj: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/462/view/?bbox=2674%2C-5572%2C4607%2C-4587>

brom 1737 a marcom 1744 si posledná veľká morová epidémia v Uhorsku vyžiadala takmer 200 000 obetí na životoch.²⁰

Zdravotná komisia pri Kráľovskej miestodržiteľskej rade

Inštitucionalizáciu systému opatrení proti šíreniu morových epidémií možno chápať, ako súčasť iniciatívy KMR o všeobecné zlepšenie zdravotných pomerov v Uhorsku. V rámci svojej činnosti, čo sa moru týka, už v roku 1726 dala pri hranici s Osmanskou ríšou vybudovať karanténne stanice pri dolnom toku riek Dráva a Tisa. Zároveň pracovala na účinnejších opatreniach na zabránenie šíreniu morovej nákazy. KMR na druhú vlnu morovej epidémie zareagovala zriadením Zdravotnej komisie (*Commissio sanitatis*) pri miestodržiteľstve 3. septembra 1738, podľa nariadenia Karola VI. z 26. augusta 1738.²¹

20 DÁVID, Zoltán. Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. In *Orvostörténeti közlemények*, tom. 19, vol. 69 – 70, 1973, s. 75-76, 87.

21 V rovnakom roku panovník osobitne nariadil vybraným slobodným kráľovským mestám a stoliciam, aby si vytvorili vlastné zdravotné komisie, ktoré by vykonávali príslušné nariadenia zdravotnej komisie pri miestodržiteľskej rade. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 138.

Úlohou komisie malo byť dohliadanie na zdravotné pomery v celej krajine, vydávanie stanovísk ku každému problému týkajúcemu sa verejného zdravia, usmerňovanie stolíc, miest a obcí v otázkach opatrení na zabránenie šíreniu moru. Panovník pripojil aj jednotlivé opatrenia týkajúce sa morovej epidémie, v rámci ktorých komisia nariadil: stráženie hraníc medzi uhorskými stolicami, pričom bolo určené, že kto, v akom stave a s akými príslušnými dokumentmi mohol prejsť danou hranicou; rovnako sa určili podmienky pre prechod Uhorskom, no jeho obyvatelia sa nemali pohybovať vo väčšej vzdialenosti od miest svojho bydliska, ako sa určilo – prípadne museli predložiť príslušné dokumenty; v nakazených oblastiach sa mali odčleniť neinfikovaní od infikovaných a do takéhoto miesta bol zakázaný vstup či odchod z neho; zakázalo sa konanie jarmokov a prevážanie tovaru v infikovaných oblastiach; zrušili sa prechody cez Dunaj od Budína po Petrovaradín a cez Tisu od Tokaja po sútok s Dunajom; rieky a priechody v Budíne a Tokaji malo strážiť vojsko; nakažení východne od daných riek mali byť zadržávaní v tejto oblasti; pri prechode na východ od nich sa dotčení museli vedieť preukázať príslušnými dokumentmi.²²

Z nariadenia tiež vyplývalo zloženie komisie, ktoré malo byť nasledovné: vyššie postavený predstaviteľ KMR z radov šľachty, dvaja radcovia KMR a dvaja radcovia Uhorskej komory, dvaja radcovia mesta Prešporok a jeden lekár.²³ Členmi komisie podľa daného nariadenia potom boli: uhorský prímás Imrich Eszterházy (dočasný predseda), uhorský krajinský sudca gróf Ján Pálffy (zástupca predsedu), Juraj Fabiankovics a Andrej Pehm (za KMR), Pavol Jászy a Karol Conkel (za Uhorskú komoru), Ján Burgstaller a Imrich Csiba (za mesto Prešporok) a lekár Juraj Koller (od roku 1739 Karol Jozef Perbegg). V rámci svojej základnej činnosti sa komisia schádzala trikrát za mesiac, z každého stretnutia sa podala správa o rozhodnutiach miestodržiteľskej rade a panovníkovi. Dôležitou bola spolupráca hlavnej komisie so stoličnými/mestskými komisiami a vojskom, ktoré malo poskytnúť plnú súčinnosť pri dodržiavaní opatrení zamedzujúcich šíreniu moru. Oblastným komisiám sa pravidelne rozposielali obežníky podpísané podpredsedom. Do najviac ohrozených častí Uhorska vyslala KMR osobitných komisárov, aby dozerali na dodržiavanie ochranných opatrení zdravotnej komisie pri miestodržiteľstve.²⁴

Zdravotná komisia pri miestodržiteľstve 10. novembra 1738 vydala 26-bodové nariadenie k čisteniu infikovaných domov, ako aj s právomocami a povinnosťami pre inšpektorov a ich pomocníkov, ktorí boli poverení vyčistením príbytkov tých ľudí, ktorých priviezli na ošetrovňu (živých alebo mŕtvych). Tieto nariadenia vychádzali z predchádzajúcich, vydaných v roku 1713 a o. i. predpisovali inšpektorovi nasledovné: nepohybovať sa v spoločnosti zdravých ľudí; tráviť mimoslužobný čas vo svojom domove; dohliadať na činnosti svojich podriadených; hlásiť zistené ublí-

22 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 91-95.

23 FELHŐ, Ibolya – VÖRÖS, Antal. *A helytartótanácsi levéltár*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1961, s. 77.

24 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 137-138.

ženie na zdraví; dôkladne sa starať o pridelené nástroje; pri čistení sa riadiť pokynmi hygienika; umývať sa ráno po východe slnka alebo večer.²⁵

V polovici roka 1739 panovník vyjadril potrebu vytvorenia funkcie, ktorá by dozerala na plnenie daných nariadení. Funkciu mala zastávať osoba s istým stupňom authority. Preto ustanovil radcov miestodržiteľskej rady, grófa Pavla Balassu z Ďarmôt a grófa Jána Eszterházyho z Galanty, za zdravotných komisárov. Obom prideliť územie k správe, t. j. Balassovi Preddunajsko a Eszterházymu Zadunajsko. Už 23. júna 1739 obaja novo menovaní zdravotní komisári dostali dôsledne rozpracované, niekoľkobodové nariadenia, akési „poučenie“ ako spravovať pridelený dištrikt v danej situácii. Zároveň nariadili magistrátom a stoliciam, aby nahlasovali zdravotný stav, a teda priebeh epidémie priamo svojmu pridelenému komisárovi.²⁶ Ďalšími dvomi vzniknutými dištriktmi bolo Predtisie na čele so zemplínskym županom grófom Tomášom Berényim a Zátisie na čele s grófom Alexandrom Károlyim. KMR ešte vo februári 1743 vyslala do Košíc osobitného komisára, abovského župana grófa Antona Csákyho.²⁷

Preddunajský dištrikt v správe zdravotného komisára

Šírenie moru v Preddunajsku začalo začiatkom roka 1739. Prvé prípady nakazenia morom evidovali v Hlohovci v Nitrianskej stolici.²⁸ Podľa správy v jednom dome umrelo niekoľko osôb, pri ktorých boli pozorované príznaky nakazenia morom. Hlohovcu KMR nariadila karanténu a následné prešetrenie prenosu nákazy až do mesta.²⁹ V susednej Nitre prvé prípady úmrtí na nákazu nahlásili začiatkom februára 1739. Až 26. mája 1739 vyslala KMR do Nitrianskej stolice lekárov a chirurgov z Prešporka na zistenie stavu epidémie a prešetrenie príčin nákazy.³⁰ Vyšetrovanie preukázalo, že v Hlohovci tajili nakazenie morom, tieto utajované prípady viedli k rozšíreniu moru do okolitých sídiel.³¹ Vyšetrovanie malo tiež za účel zistiť mieru šírenia nákazy v okolí, či a ktoré priechody cez Váh sa budú dať strážiť a či sú v okolí nejaké imúnne sídla voči moru.³¹ Rovnaké nariadenie okrem iného zakazovalo

25 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 110.

26 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 140.

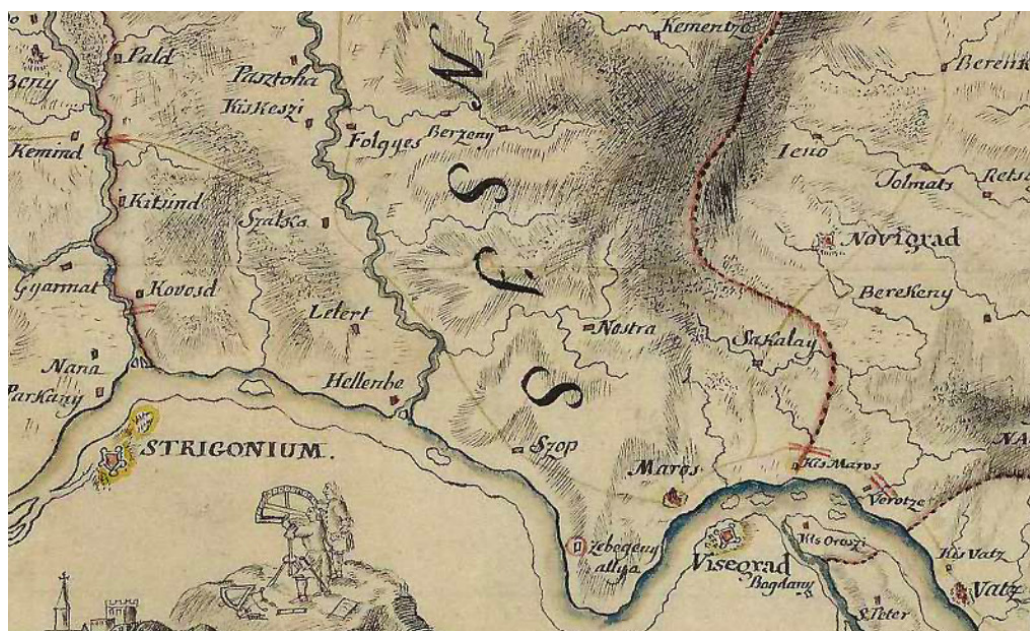
27 FELHŐ, Ibolya – VÖRÖS, Antal. *A helytartótanácsi levéltár*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1961, s. 114-115.

28 Mor v tejto lokalite sa mohol prejaviť pri prechode Wallisovej armády do Sliezska. Predpokladaná trasa armády do Hlohovca mohla viesť popri Dunaji a Váhu, ktorý armáda prekročila pri Hlohovci a mohla tak využiť pevnosť Leopoldov k prenocovaniu. Rovnaké skutočnosti mohli ovplyvniť výskyt moru v Budíne, Pešti, Vyšehrade, Ostrihome.

29 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 120.

30 DÁVID, Zoltán. Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. In *Orvostörténeti közlemények*, tom. 19, vol. 69 – 70, 1973, s. 76-77, 84. Situácia v Nitre v roku 1739 viedla ku 700 obetiam na životoch.

31 Predkladaná správa nešpecifikuje bližšie pojem imúnnych sídiel, z danej situácie však možno predpokladať, že išlo o tie sídla, v ktorých neprepukol mor.

Južná časť Hontianskej stolice na na Mikovínyho mape Preddunajska z roku 1740 s vyznačenými priechodmi (Kemind, Kovesd, Kis Maros, Verotze), nakazenými sídlami (Strigonium, Visegrad, Maros) a karanténym táborom (Zebegegy allya).

Zdroj: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/462/view/?bbox=2674%2C-5572%2C4607%2C-4587>

prechod z Uhorska do Rakúska, Moravy a Sliezska, kým nebude prešetrená oblasť západne od Váhu, resp. kým bude preukázané, že v tejto oblasti nie je mor.³²

Po vytvorení jednotlivých dištriktov prešla Nitrianska stolica do správy zdravotného komisára (*commissarium regium in re sanitatis*) Pavla Balassu. Vytýčenou hranicou sa stala rieka Váh, keďže na západ od nej sa mor vyskytol len ojedinele.³³ Práve rieky predstavovali vhodné hraničné línie, čo sa ukázalo v kráľovských nariadeniach pre KMR v roku 1738. Rieky Dunaj a Tisa dokázali spolu vytvoriť celistvú hraničnú líniu naprieč východným Uhorskom. Preddunajský dištrikt v rokoch 1739 – 1743 ohraničovali východné hranice Novohradskej, Zvolenskej a Liptovskej stolice, sanitárny kordón v tejto lokalite však tvorila až rieka Váh, ktorá mala vďaka svojmu povodiu najvhodnejšiu pozíciu na to, aby vytvorila prirodzenú a dobre stráženú hranicu.

Otázka predispozície Pavla Balassu na úlohu zdravotného komisára Preddunajského dištriktu určite nemôže byť zodpovedaná tým, že bol osobou s istým stupňom authority, ako o tom informuje menovanie za komisára. Pri hlbšom pohľade napríklad do majetkových pomerov rodu Balassa, možno v priebehu raného novoveku pozorovať ustálenie majetkového vlastníctva predovšetkým v Preddunaj-

32 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 132.

33 FELHŐ, Ibolya – VÖRÖS, Antal. *A helytartótanácsi levéltár*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1961, s. 524.

skej oblasti Uhorského kráľovstva. Za majetkovú základňu považujem hontianske a novohradské majetky, teda panstvá Modrý Kameň a Divín. No následne vďaka úspešnej rodovej politike Balassovcov k týmto panstvám možno pripočítať Považskobystrické a Eberhardské (dnes Malinovo) panstvo a čiastočné vlastníctva ďalších v danom období.

Taktiež je dôležité podotknúť, že v ťažkej epidemiologickej situácii by Balassa nedostal úlohu zdravotného komisára bez toho, aby nepreukázal isté schopnosti správy. Ešte pred tým, ako bol v roku 1734 menovaný radcom KMR, viedol prešporský provinčný komisariát. Pavol Balassa sa najneskôr od roku 1718 pohyboval v blízkosti vyššie postavených členov uhorského politického života.³⁴ K jeho spoločenskej prestíži mu dopomohlo aj prvé manželstvo s Katarínou Zichyovou v roku 1721, členkou vplyvného rodu Zichy de Zich et Vásonkeö.³⁵ V roku 1732 sa Balassa po druhý raz oženil s Julianou Batthyányovou, dcérou grófa Žigmunda Batthyánya a grófkou Izabely Gallenbergovej. Táto príbuzenská väzba mohla v roku 1739 Balassovi dopomôcť k menovaniu do funkcie kráľovského zdravotného komisára, keďže Batthyányovci patrili k popredným rodom na viedenskom dvore.³⁶

Pavol Balassa obdržal priamo s menovaním do funkcie zdravotného komisára aj nariadenia, resp. poučenia, ktoré definovali jeho územné a iné právomoci. Nariadenia určili aj pre jednotlivé stolice, keďže vymedzovali ich podriadenosť komisárovi a zadávali úlohy pri zabránení šíreniu epidémie. Už v nariadení sa Predunajsko rozdeľovalo na oblasti pred Váhom a za ním, rozumejúc oblasti západne (pred) a východne (za) od danej rieky. Územné právomoci Balassu sa týkali Prešporskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Tekovskej, Hontianskej, Zvolenskej a Novohradskej stolice. Všetky tieto stolice boli podľa tohto nariadenia podriadené zdravotnému komisárovi.³⁷ Vymedzené územné právomoci nezmieňovali Oravskú a Liptovskú stolicu, keďže KMR nepredpokladala šírenie epidémie do severných stolíc Uhorska.³⁸ Prvé hlásenie Balassu o vypuknutí epidémie v Oravskej stolici pochádza však už z 11. júla 1739.³⁹

Prvý bod nariadení upravoval hranicu, ktorou sa stala rieka Váh, vybudovanie priechodov a karanténnych lokalít. Určený priechod cez rieku sa nachádzal medzi Sereďou a Šintavou, kde sa zároveň zriadil karanténny tábor. **Druhý** bod zakazoval zriadenie iných prechodných miest cez Váh a nariaďoval zbúranie či odstránenie aj všetkých ďalších prostriedkov, ktoré sa nezákonne využívali na prekročenie rie-

34 Dôkazom je obsah korešpondencie medzi Pavlom Balassom a jeho matkou vo fonde MNL OL A Balassa család levéltára (ABcL) P1763 či viaceré listy adresované Pavlovi Balassovi v MNL OL, ABcL P1764.

35 MNL OL, ABcL sign. P1764 č. 1.-1.

36 KÉSMÁRKY, István – SIMON, István – PÁLMÁNY, Béla. *Bars és Hont vármegyei nemes családok*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2020, s. 140; KÉSMÁRKY, István – SIMON, István. *Pozsony vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2019, s. 38.

37 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 145.

38 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 138.

39 MNL OL, Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Acta sanitatis (ďalej C37), fol. 28.

ky. **Tretím** bodom sa nariaďovalo komisárovi, aby dal hranicu vojensky strážiť, za pomoci armády tých stolíc, cez ktoré pretekala rieka Váh (Nitrianska, Trenčianska, Turčianska). Dostatok stráží však malo byť aj pri priechode do Prešporskej stolice. **Štvrtý** bod priamo upravoval ako má komisár zriadiť karanténny tábor⁴⁰ v Šintave a za akých podmienok možno udeliť povolenie pre vstup do Serede a ďalej.

Piaty bod v podstate nariaďoval karanténu Trnavy a pevnosti Leopoldov, pričom mal komisár upriamiť pozornosť tiež na Trnavu, ako slobodné kráľovské mesto, a na šírenie nákazy v nej, ako aj na dodávky jedla do mesta v prípade potreby. **Šiesty** bod vymedzil, aby komunikácia medzi komisárom a prípadnými stolicami, dedinami či inými potrebnými subjektmi prebiehala priamo a čo najrýchlejšie. **Siedmy** bod upozorňoval na podriadenosť vyšším nariadeniam a na povinnosti nahlasovať všetky špecifické prípady. **Ôsmy** bod nariaďoval komisárovi pravidelný zber informácií o zdravotnom stave v jednotlivých oblastiach a o dodržiavaní nariadení, tie mal následne posunúť ďalej KMR. **Deviaty** bod nariaďoval priamo komisárovi pravidelnú vizitáciu vytýčenej hranice (rozumiejąc riekou Váh) a v prípade zistenia nedostatkov ich ihneď odstrániť. **Desiaty** bod nariaďoval komisárovi riadne informovať nadriadené miesta a postarať sa o zverejnenie informácií v dostatočnom okruhu. Zároveň sa komisár zaväzoval plniť nariadenia z 26. augusta 1738 a 10. novembra 1738. **Jedenásty** bod sa odvolával na nariadenie z 10. novembra 1738, ktoré mali byť prístupné v kráľovstve. Toto nariadenie a ďalšie z 28. apríla 1739 a 26. mája 1739 boli následne záväzné aj pre zásobovaciu lodnú prepravu na Dunaji.

Dvanásty bod prikazoval, aby stoliční úradníci zotrvali na svojich miestach, pokračovali vo výkone funkcií a neopúšťali stolicu. Aj podľa nariadenia z 22. mája 1739 boli naďalej zakázané trhy na oboch brehoch rieky Váh. Daný bod tiež nariaďoval stoličným a mestským úradníkom, ako aj obyvateľom daných oblastí, aby sa starali výlučne o svoje záležitosti, správu epidémie mali prenechať komisárovi. **Trinásty bod** určoval komisárovi, aby dohliadal na dodržiavanie opatrení z 26. mája 1738 na oboch brehoch Váhu, kým budú v platnosti. **Štrnásty** bod upravoval potrestanie tých, ktorí nedodržiavali nariadenia a ukrývali nakazených jedincov. Trest sa stanovil na základe obhliadky a poznania základných faktov za zodpovednosti komisára. V mimoriadnom prípade, ako uvádzal bod **pätnásť**, musel komisár KMR a panovníkovi poslať oznámenie s vysvetlením situácie a učineneho rozhodnutia. **Šestnásty** bod zohľadňoval možnosť vypuknutia nákazy v oblasti pred Váhom, v takom prípade sa komisárovi určilo začať prevenciu a vytvoriť líniu s nutnosťou informovať aj KMR. Záverečný, **sedemnásty** bod potom už len dodával záväznosť nariadení pre stolicu pred Váhom aj za ním, spolu s predchádzajúcimi nariadeniami.⁴¹

Balassa vo funkcii kráľovského zdravotného komisára sídlil v rokoch 1739 – 1741 v Novom Meste nad Váhom. Po ústupe moru z ostatných preddunajských stolíc presťahoval svoje sídlo komisára v rokoch 1742 – 1743 na Modrý Kameň. Komisár

40 Pozri: KULCSÁR, Krisztina. *Vesztegzárallomások a Habsburg birodalom határvidékén*. 2012. Dostupné online: https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/vesztegzarallomasok_a_habsburg_birodalom_hatarvideken.html.

41 MNL OL, Helytartótanácsi levéltár, Acta comitis Pauli Balassa qua in re sanitatis occasione luis pestiferae partium Cisdanubiarum ad fluvium Vagum delegati commissarii regii (ďalej C134), Prothocollum comitis Pauli Balassa, fol. č. 3 – 6.

sa však pri plnení svojich povinností zdržiaval aj v iných častiach spravovaného územia.

Balassa dal hranicu na rieke Váh dôsledne strážiť a v jej okolí vyhlásil karanténu, opieral sa pritom najmä o pomoc vojska, ako aj samotných stolíc. Sanitárny kor-dón, ktorý tvorila rieka Váh, bol od Trenčína po Neded strážený 110 pešiakmi a 58 jazdcami spolu so 62 hajdúchmi a 15 vojakmi husárskej pechoty.⁴² V prípadoch, keď došlo k frekventovanejšiemu výskytu moru nariadil komisár úplné uzavretie danej lokality. Po Nitre a Hlohovci môžu byť príkladom Trnava alebo Častá a jej blízke okolie v septembri 1739.⁴³ Koncom roka 1739, resp. na prelome rokov 1739 až 1740 sa epidemiologická situácia začala vyvíjať priaznivejšie.

Pozorovanie epidémie v Preddunajsku na jej pomyselnom vrchole umožňuje mapa Samuela Mikovínyho z roku 1740. Mikovíny vypracoval mapu na nariadenie KMR potom, čo v januári 1740 dostal od Balassu rozpracované pokyny k jej tvorbe. *Mappa Hungariae Inferioris Districtus Cisdanubiani...* je pre dané obdobie v mnohých smeroch zaujímavá najmä vďaka svojmu rozsahu, farebnej legende a vyobrazeniu priestoru dnešného západného a stredného Slovenska. Nebola však jedinou morovou mapou Preddunajska v danom období. Pravdepodobne už v roku 1739, najskôr však v septembri toho roku, vznikla skoršia verzia mapy zachytávajúca západnú časť Preddunajska. Mapa sa sústreďuje na priestor medzi Prešporkom a Váhom, zobrazuje sídla v danej oblasti, rieky (Váh, Dudváh, Dunaj, Malý Dunaj), cestnú komunikáciu a určené hranice, pričom je tu zvýraznené uzavretie Častej či hranica okolo Trnavy.⁴⁴

Mikovínyho *Mappa Hungariae Inferioris Districtus Cisdanubiani...* z roku 1740 je oproti vyššie spomínanej oveľa prepracovanejšia. Zobrazuje Preddunajsko vrátane hraničných stolíc a oblastí. Farebné zvýraznenia sú vysvetlené legendou, zahrnuté sú potom stolice s hranicami, mestá, dediny, pevnosti, cestná komunikácia – osobitne kráľovské cesty, pohoria a rieky. Čo však bolo pre morovú epidémiu podstatnejšie, na mape sú zvýraznené: *nakazené sídla k roku 1739; nakazené a uzavreté sídla; hrani-ce stolíc; prechody medzi stolicami; oblasti v karanténe*.⁴⁵ Skoré vypracovanie danej mapy môže súvisieť s faktom, že Mikovíny už mal hotové mapy Prešporskej, Liptovskej, Turčianskej a Zvolenskej stolice.⁴⁶ Vzhľadom na okolnosti je tiež pravdepodobné, že mal podklady aj pre ďalšie, nie len preddunajské stolice. Taktiež mapu zachytávajúcu celé Preddunajsko mohol mať Mikovíny hotovú už v roku 1739.⁴⁷

42 TÖRÖK, Enikő. „az infektus egésszégessel ne konvenáljon, ne barátkozzon”. 2020. Dostupné online: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/az_infektus_egeszsegessel_ne_konvenialjon_ne_baratkozzon.

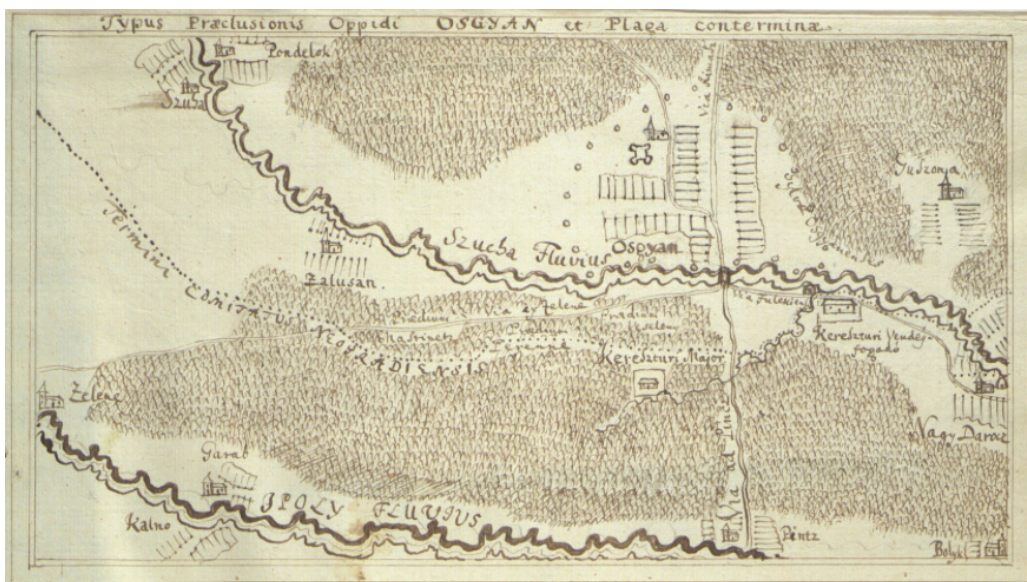
43 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 159-160.

44 MNL OL, C134, fol. 2.

45 A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, sign. B IX a 537.

46 Mapy týchto stolíc boli prílohou prvého (1735) a druhého (1736) zväzku Notícií Mateja Bela.

47 HRENKÓ, Pál. Az utolsó pestisjárvány kartográfiai forrásai. In *Orvosi Hetilap*, tom. 38, vol. 138, 1997, s. 2422.

Mikovínyho mapa Ožďian z roku 1742.

Zdroj: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/az_infektus_egeszsegessel_ne_konvenialjon_ne_baratkozson

Analýzou mapy z roku 1740 epidemiologická situácia v Preddunajsku v rokoch 1739 – 1740 vyzerala nasledovne. Hranice stolíc zatvorili, rovnako tak prechody do rakúskych krajín, na Moravu či na územie Poľska. Nakazené sídla sa nachádzali – v Oravskej stolici: Hruštín, Babín, Lomná, Zákamenné, Lokca, Vasil'ov, Krušetnica, Ťapešovo, Oravská Jasenica, Zemianska Dedina; v Nitrianskej stolici: Nitra, Hlohovec, Leopoldov, Chrenová, Veľké Janíkovce (obe dnes mestské časti Nitry), Veľký Lapáš, Malý Lapáš, Svätý Peter (dnes mestská časť Hlohovca) a Šintava; v Tekovskej stolici: Beladice, Veľké Chrašfany, Malé Chrašfany (obe dnes miestne časti Beladíc), Tesáre nad Žitavou (dnes miestna časť Tesárskych Mlynian), ale aj Želiezovce; v Prešporskej stolici: Trnava, Hrnčiarovce nad Parnou, Častá, Píla, Štefanová. Na mape sú zvýraznené aj zasiahnuté sídla mimo Preddunajska, napr. Štítnik (Gemerská stolica), viaceré dediny v Peštianskej stolici vrátane Pešti a Budína; taktiež aj Ostrihom a Vyšehrad, pri hraniciach Hontianskej a Novohradskej stolice. Z uvedeného vyplýva aj umiestnenie karanténneho tábora v Zebegény (Hontianska stolica). Pri hraniciach Novohradskej stolice existovali karanténne tábory v Peštianskej stolici v Szilágy a Tótgyörk (dnes Galgagyörk). Posledná vyznačená oblasť na mape, ktorú Mikovíny ako jedinú zakrúžkoval do červeného kruhu, zahrňovala Častú, Pílu, Štefanovú a Červený Kameň, pričom v poslednom menovanom nákaza neprepukla.⁴⁸

Za prechodné miesta vytýčili nasledovné: medzi Nitrianskou a Trenčianskou stolicou Trenčianske Bohuslavice; medzi Nitrianskou a Tekovskou stolicou priestor medzi Cigľom a Novou Lehotou, medzi Krásnom a Brodzanmi, na pohorí Tribeč medzi Veľkým Klížom a hradom Hrušov; medzi Ostrihomskou a Hontianskou

48 A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, sign. B IX a 537.

stolicou pri Kamenici nad Hronom a severnejšie pri Kameníne; medzi Tekovskou a Hontianskou stolicou pri Varšanoch (dnes Kalinčiakovo) a severnejšie pri Disznósi (dnes Kmeťovo); medzi Trenčianskou a Zvolenskou stolicou priestor medzi Trnávskou (dnes Trnavá Hora) a Budičkou; medzi Hontianskou a Novohradskou stolicou pri Kismarosi; medzi Novohradskou a Peštianskou stolicou Verőcze, Kosd, Nézsa; medzi Novohradskou a Hevešskou stolicou Lőrinczi, Kisterenye (dnes časť Bátonyterenye); medzi Novohradskou a Gemerskou stolicou oblasť medzi Filakovom a Šídom, medzi Malohontom a Gemerskou stolicou prechod medzi Rimavskou Sobotou a Rimavskými Janovcami, a pri Brádne; ďalšie dva prechody medzi Zvolenskou stolicou a Malohontom mali byť v severovýchodnej časti Malohontu cez Muránsku planinu; medzi Zvolenskou a Gemerskou stolicou pri Polomke; medzi Liptovskou a Spišskou stolicou sa prechod nachádzal medzi Važcom a Štrbou.⁴⁹

Plnenie mandátov Pavla Balassu, ako komisára, možno pozorovať prostredníctvom jeho hlásení KMR. Prvým vybraným príkladom je hlásenie o stave nakazenia Novohradskej stolice z 10. decembra 1740. Komisár získal mandát na konanie v Novohradskej stolici dňa 15. októbra, a to z dôvodu prepuknutia nákazy a jej šírenia v Mikušovciach. Zaujímavé je, že mandát podpísal predseda Budínskej zdravotnej komisie Leopold Nádasdy.⁵⁰ Balassa vyšetroval príčinu vypuknutia nákazy v Novohrade a dozeral na stav šírenia epidémie v Novohradskej stolici osobne. Hlásenie pozostáva zo súpisu jednotlivých slúžnovských okresov Novohradskej stolice (Modrokamenský, Sečanský, Lučenský, Filakovský) a vypovedá o stave nákazy v jednotlivých sídlach stolice. Žiadne sídlo však nehlásilo početnejšie prípady úmrtí. Dané súpisy pre komisára vyhotovili predstavitelia stoličnej správy spolu s chirurgmi.

Správu o stave Modrokamenského okresu vyhotovili medzi 2. a 23. novembrom 1740 Juraj Bodonyi s chirurgom, pričom postihnuté lokality boli: Balassagyarmat, Kisoroszi, Agárd, Keszeg, Nézsa, Alsósáp, Felsősáp (obe miestne časti Nógrádsáp), Legind, Kétfodony, Szente, Magyarnándor, Szügy, Érsekvadkert, Pusztaberki, Diósjenő, Nógrád, Berkenye, Tolmács, Rétság, Nótincs, Felsőpetény, Alsópetény, Galgaguta, Romhány, Szátok, Tereske, Bánk, Borsosberény, Horpács, Nagyoroszi, Patak, Dejtár, Szentlőrincpuszta, Csesztve, Ipolyszög, Patvarcz, Želovce, Sklabiná, Nová Ves, Obeckov, Veľký Krtíš, Modrý Kameň, Selce (dnes miestna časť Dolných Strhá), Dolné Strháre, Slatinka (dnes miestna časť Pôtra), Horné Strháre, Pôtor, Žihľava (dnes miestna časť Pôtra), Malé Straciny Veľké Straciny, Malé Zlievce, Veľké Zlievce, Bušince, Čeláre, Glabušovce, Zombor, Kirt (miestna časť Čelár), Pešov (miestna časť Kováčoviec), Kováčovce, Olováry, Vrbovka.

Súpis Sečanskeho (Szécsény, HU) okresu vyhotovili medzi 20. októbrom a 30. novembrom 1740 Ján Darvas (in absentia), Žigmund Balogh a stoličný chirurg. Sídla obsiahnuté v súpise sú: Zagyvaszántó, Héhalom, Palotás, Kisbágyon, Szarvasgede,

49 K správneému čítaniu mapy boli potrebné vždy aktuálne informácie. Napríklad už začiatkom roka 1740 boli Hlohovec, Svätý Peter a Veľký Lapáš vyradené zo zoznamu nakazených. Zároveň však bol presunutý tábor z Tótygyörk (dnes Galgagyörk), v ktorom prepukla epidémia, do Püspökhátvan. *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 167.

50 MNL OL, C134, fol. 310.

Lőrinci, Heréd, Nagyökényes, Erdőtarcsa, Kálló, Erdőkürt, Vanyarc, Bercel, Nógrád-kövesd, Becske, Cserháthaláp, Cserhátsurány, Herencsény, Terény, Szanda, Bér, Szirák, Buják, Bokor, Egyházdengeleg, Csécse, Ecseg, Koszárha, Cserhátszentiván, Told (dnes Felső- a Alsótold), Mátraszőlős, Barkány (dnes Nagy- a Kisbarkány), Mátraverebély, Márkháza, Nagylóc, Sámsonháza, Sóshartyán, Kishartyán, Nógrádmegyer, Magyargéc, Karancság, Ságújfalu, Szalmatercs, Karancskesz, Egyházasgerge, Mihálygerge, Litke, Nógrádszakál, Ludányhalászi, Endrefalva, Piliny, Szécsényfalva, Benczúrfalva, Szécsény, Rimóc, Nagylócz, Hollókő, Varsány, Nógrádsipek Tábpuszt (dnes miestna časť Varsány), Nógrádmárcal, Csitár, Iliny, Órhalom, Hugyag, Pöstény (dnes miestna časť Ludányhalászi).

Súpis Filakovského okresu vyhotovili medzi 2. a 23. novembrom 1740 Gabriel Ethre, Jozef Mocsáry a lučenský chirurg František Csatory. Obsiahnutými sídlami sú: Boľkovce, Holiša, Veľké Dravce, Pinciná, Nitra nad Ipľom, Filakovské Kľačany, Šávoľ, Bulhary, Konrádovce, Filakovo, Biskupice, Radzovce, Čakanovce, Stará Bašta, Studená, Večelkov, Czered, Barna, Szente, Szilásbogony, Kazár, Vizslás, Mátranovák, Mátratereny, Terény, Nemti, Salgótarján, Zagyavapálfalva, Zagora, Somoskőújfalu, Baglyasalja, Karancslapujtő, Karancsfalva, Karancsapátfalva (obe dnes časti Karancslapujtő) Karancsberény, Rapovce, Trebeľovce, Muľka, Kalonda, Pleš, Ipolytarnóc, Cinobaňa, Točnica, Turíčky (dnes miestna časť Cinobane), Rovňany, Mládzo, Ozdín, Málinec, Bystríčka (dnes miestna časť Ozdína), Uhorské, Krná, Poltár, Česká Brezovo, Slaná Lehota, Zlatno, Kalinovo, Garáb, Vidiná, Veľká Ves, Breznička.

Posledný slúžnovský okres bol Lučenský, ktorého súpis bol vypracovaný v priebehu októbra 1740 Gabrielom Kántorom, Alexandrom Gellényim a Jurajom Perkóm. Súpis obsahuje sídla: Tomášovce, Gregorová Vieska, Podrečany, Uderiná, Veľká nad Ipľom, Jelšovce, Panické Dravce, Mašková, Lehôtka, Praha, Stará Halič, Lučenec, Ružiná, Divín, Dobroč, Kotmanová, Mýtna, Budiná, Ábelová, Madáčka, Nedelište (obe dnes časti Ábelovej), Polichno, Dolná Strehová, Ľuboriečka, Malá Ves (dnes mestská časť Lučenca), Slovenské Kľačany, Pravica, Chrfany, Horná Strehová, Senné, Brusník, Priboj, Suché Brezovo, Šuľa, Veľký Lom, Lešť, Turie Pole (obe zanikli v 20. storočí), Červeňany, Dolný Tisovník, Ľuboreč, Závada.⁵¹

Prítomnosť zdravotného komisára Balassu si vyžiadalo aj prepuknutie moru v Ožďanoch v Malohontskom dištrikte Hontianskej stolice koncom roka 1742. O ňom informoval hontiansky župan, gróf Andrej Koháry, KMR 25. októbra 1742. Predstavitelia Hontianskej stolice prijali v tejto súvislosti viacbodové nariadenia už 17. októbra, aby sa nákaza v Malohonte nešírila.⁵² Zdravotná komisia reagovala na tento prípad poverením Balassu, ktorý sa v daných dňoch nachádzal v Honte a v Novohrade. Prerokovanie danej situácie v Malohonte sa uskutočnilo 10. novembra 1742 a prvé hlásenie Balassu evidujem z 24. novembra 1742 (prijaté komisiou 28. novembra 1742). Podľa hlásení dozeral Balassa na Ožďany, nielen zo svojho sídla komisára v Modrom Kameni, ale aj z okolitých sídiel Poltára či Balogu nad Ipľom. O závažnosti situácie v Ožďanoch svedčí aj vyššia frekvencovanosť posielania hlá-

51 MNL OL, C37, fol. 185 – 210.

52 MNL OL, C134, fol. 382 – 385.

sení pre KMR s podrobným opisom situácie⁵³ a vytvorenie mapy Oždian, ktorú opäť vyhotovil Samuel Mikovíny. Mapa v prvom rade zobrazuje karanténu, resp. uzatvorenie sídla Ožďany, pričom sú vyznačené stanoviská armády. Lokalitu strážilo 60 ozbrojencov na 40 stanoviskách, ktoré boli strategicky rozmiestnené do kruhu okolo Oždian.⁵⁴ Nákaza si vyžiadala uzatvorenie blízkeho okolia vrátane hraníc Malohontu s možnosťou prechodu len po 42-dňovej karanténe; zásobovanie úplne uzavretých oblastí a vykonávanie očisty podľa skorších predpisov. Choroba v lokalite odznela v marci 1743, keďže 28. marca 1743 dostal komisár Balassa nariadenie vrátiť sa do Prešporka.⁵⁵ Na uvedenom tiež vidieť akú dôležitú úlohu zohrávali stoličné úrady v správe epidémie. KMR bola informovaná o nákaze v Malohonte 17. októbra, kým komisár podal prvé hlásenie (a to aj napriek jeho prítomnosti v susednej stolici), trvalo to viac ako mesiac. Avšak osem dní na to Hontianska stolica reagovala súborom opatrení na zabránenie šíreniu moru, z čoho vyvodzujem záver, že práve vďaka tomu sa mohla nákaza izolovať v Ožďanoch, o ktorých v novembri informovalo Balassove hlásenie.

Právomoci Balassu ako komisára výrazne zasahovali aj do Peštianskej stolice, ktorá jemu a KMR povinne hlásila všetky podniknuté kroky v správe epidémie. Rovnako ako preddunajským stoliciam, tak aj tejto Balassa vydával nariadenia, ktoré mala stolica povinnosť dodržiavať. Z roku 1740 sú zaznamenané prípady, keď podžupan Peštianskej stolice tieto nariadenia viackrát nerešpektoval, a tak mu bolo udelené pokarhanie panovníkom za nedodržiavanie pokynov. Koncom roka 1740 komisár Balassa zaradil stolicu ku zdravým oblastiam a stráženú hranicu medzi stolicou a inými zdravými stolicami dal zrušiť.⁵⁶

Posledným prípadom nákazy v Preddunajsku bola dedina Szakál (dnes Nógrádszakál) v Novohradskej stolici. V danej lokalite mor prepukol koncom augusta 1743, načo KMR nariadila karanténu a vyslala komisára Balassu na riešenie situácie. Predpokladaný koniec výkonu funkcie zdravotného komisára, máj 1743, je teda nepresný a s určitosťou môžem konštatovať, že Pavol Balassa vykonával túto funkciu najneskôr do septembra 1743.⁵⁷

Záver

Druhá vlna morovej epidémie v 18. storočí v Uhorsku si v Preddunajsku vyžiadala približne 45 000 obetí. Najviac zasiahnutou bola Nitrianska stolica s približne 41 530 úmrtiami. Na Orave, kde sa nepredpokladalo šírenie nákazy, sa počet obetí

53 MNL OL, C37, fol. 211 – 277.

54 TÖRÖK, Enikő. „*az infektus egészségessel ne konveniáljon, ne barátkozzon*”.

55 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 201-204.

56 MNL Pest Megye Levéltára, Jegyzőkönyvek: IV. 1-a č. 5697, 5699, 5729, 5748, 5752, 5753, 5792, 5981, 6020 – Balassova angažovanosť v prostredí Peštianskej stolice je s najväčšou pravdepodobnosťou spôsobená jej susedstvom s Preddunajskom. Cez Peštiansku stolicu sa však v roku 1740 už mohla tiahnuť aj tzv. Balassova línia, ako predĺženie sanitárneho kordónu na Váhu smerom na juh až do Fejerskej stolice.

57 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 2. Zost. Franciscus Xav. LINZBAUER. Budín : Caesareo-regiae scientiarum universitatis, 1852, s. 205-206.

rátal okolo 1 450. V Uhorskom kráľovstve podľahlo v rokoch 1738 – 1743 morovej epidémii okolo 197 289 obyvateľov, pričom medzi najviac zasiahnuté stolice patrili: Nitrianska, Biharská (cca 32 700 obetí) a Maramuréška (cca 12 020 obetí). Z miest to potom boli Debrecín (asi 8 645 obetí) a Budín (asi 5 865 obetí).⁵⁸ V Preddunajsku najväčšiu intenzitu možno zasadiť do roku 1739, a potom do roku 1742. Spôsob akým reagoval panovník a KMR na danú situáciu bol minimálne v Preddunajsku značne účinný. K najefektívnejším opatreniam patrili zákaz migrácie a 42-dňová karanténa pri prechode z nakazených oblastí do zdravých. Azda najúčinnnejším opatrením však bolo úplné uzavretie nakazenej oblasti (napr. Nitra, Hlohovec, Ožďany a i.), vďaka čomu nedochádzalo k šíreniu nákazy mimo lokalitu, v ktorej sa prejavila. Na poslednú veľkú morovú epidémiu v Preddunajsku odkazujú aj tzv. morové stĺpy v Nitre, Hlohovci, Modrom Kameni a iných lokalitách.

Systém sanitárneho kordónu, ktorý mal predovšetkým zabrániť vniknutiu morových epidémií do habsburskej monarchie z východu, resp. Osmanskej ríše, sa javil ako vcelku úspešná myšlienka. Vytýčenie línie, zriadenie karanténnych táborov, pomoc armády a vyslanie lekárov do týchto oblastí boli za stavu dostatočného financovania veľmi účinnou cestou k zabráneniu prieniku moru do monarchie. Druhá veľká morová epidémia v Uhorsku a v Sedmohradsku však jasne ukázala, aký má dopad presmerovanie financií zo zdravotníctva do vojny. V rámci plnenia spojenecského záväzku voči Ruskému impériu bolo pre Karola VI. podstatnou mocensko-politickou úlohou zúčastniť sa vojny proti Osmanskej ríši. No na druhej strane, v oblasti Oltánie a okolitých častiach Osmanskej ríše, bola rozšírená morová epidémia už niekoľko rokov. Fungovanie sanitárneho kordónu predstavovalo účinnú stratégiu voči šíreniu moru z tejto oblasti. Zapojenie sa do rusko-osmanskej vojny v roku 1737 malo pre Uhorské kráľovstvo a Sedmohradsko veľmi nepriaznivý dopad. Samotná rakúsko-rusko-osmanská vojna sa skončila aj z dôvodu vypuknutia morovej nákazy v radoch rakúskych a ruských vojakov. Práve armáda následne rozšírila mor v Uhorsku a Sedmohradsku.

Novú vlnu morovej epidémie v Uhorsku krajina a jej predstavitelia zvládli aj vďaka fungovaniu Kráľovskej miestodržiteľskej rady. Pri nej ako výbor vznikla zdravotná komisia, ktorej hlavnou úlohou bolo starať sa o všeobecnú zdravotnú situáciu v Uhorsku a Sedmohradsku, ale predovšetkým dostať morovú epidémiu pod kontrolu. KMR teda delegovala zvládnutie zdravotnej situácie v krajine na osobitný výbor, ktorý však mal umožnené ďalej spolupracovať s menšími, eventuálne lokálnymi zdravotnými komisiami. Už len tento daný systém predstavoval značný pokrok oproti správe epidémie zo začiatku 18. storočia.

Ďalší krok podstúpený výhradne za účelom zvládnutia epidémie bolo zriadenie úradu *zdravotného komisára*, ktorý dostal do správy vlastný dištrikt. Komisár plnil úlohu authority a istého dozorného orgánu pri implementovaní nariadení panovníka, KMR a zdravotnej komisie pri miestodržiteľstve. Danú funkciu možno chápať aj ako prostredníka medzi KMR, jej zdravotnou komisiou a následne stolicami či jednotlivými sídlami, za ktoré zodpovedal. Z hľadiska fungovania zdravotného ko-

58 DÁVID, Zoltán. Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. In *Orvostörténeti közlemények*, tom. 19, vol. 69 – 70, 1973, s. 88-89.

misára Pavla Balassu to bol on, kto ako prvý dostával informácie z miest a stolíc. Tie následne vyhodnocoval a podľa nich vydával potrebné pokyny. Zároveň však dôsledne informoval jemu nadriadenú KMR, ktorá prostredníctvom neho vydávala nariadenia v súvislosti so situáciou. Od predchádzajúcich morových epidémií teda možno pozorovať výrazný posun pri správe epidémie, a to aj vďaka vzniku zdravotnej komisie pri miestodržiteľstve.

Daná problematika ponúka pre historika niekoľko možností spracovania. Mária Bokesová-Uherová spracovala danú problematiku len cez všeobecný pohľad na zdravotnú komisiu v Uhorsku v 18. storočí, bez bližšieho objasnenia situácie v priebehu rokov v Preddunajskom dištrikte. Práve prvok menších oblastí, teda stolíc a sídiel, bol východiskovým bodom pre môj výskum komisie a komisára. Dalo by sa povedať, že práve na ich činnosti daná práca odzrkadľuje dôležitú úlohu v kontexte ich činnosti a aktivít priamo v nakazených oblastiach. Príkladom môže byť Novohradská stolica, ktorú jej predstavitelia prešli celú, aby zistili reálny stav nákazy v stolici, keďže polohou išlo o veľmi rizikovú oblasť na hraniciach s Peštianskou stolicou. Túto prácu nariadila komisia a dohliadal na ňu priamo Balassa, ktorý bol prítomný v Novohrade. Epidémia teda nebola riadená len z Prešporka, ale vďaka komisárom mohla byť prešporská zdravotná komisia aj v stoliciach. Rovnako tak práca Samuela Mikovínyho je v tomto kontexte prehliadaná. Mapové listy vypracované pre KMR v rokoch 1739 – 1743 majú vysokú výpovednú hodnotu práve s ohľadom na menšie lokality. Zároveň výskumy tejto problematiky v maďarskej historiografii tiež neboli generalizované, ale zameriavali sa na konkrétne stolice či mestá, čo iba dokazuje dôležitú úlohu primárneho bádania stolíc a sídiel, z ktorých následne môžu vychádzať zovšeobecňujúce práce, ako výsledok istého celkového hodnotenia problematiky na širšom území.

OSADA DÍČ A OBEC RIŠŇOVCE. ZABUDNUTÉ DCÉRSKE OSÍDLLENIE MALOKARPATSKÝCH HUNCOKÁROV¹

Pavol KRAJČOVIČ

Abstract: *Settlement Díč and Rišňovce. The forgotten daughter settlement of Holzhackers in Malé Karpaty.* The territory of present-day Slovakia was historically inhabited by several German-speaking ethnographic groups. One of them were the „huncokári,” who settled in the forested areas of the Malé Karpaty mountains from the first half of the 18th century. This study focuses on the daughter settlements (Tochtersiedlung) established by the „huncokári” population in the villages of Rišňovce and Kľačany (part of the local district Díč). The earliest records of their presence in the area date back to the early 1820s. Their affiliation with the „huncokári” population is evidenced by their surnames, occupational specialization in forestry, and their origin in the Malé Karpaty region.

Key words: Settlement Díč. Rišňovce. Holzhackers „huncokári”. Migration. German-speaking population.

Úvod

Nemecky hovoriace obyvateľstvo bolo v minulosti pevnou súčasťou multietnického Slovenska. Vplyv nemeckej zložky obyvateľstva je evidentný už od 11. storočia. V tomto období na územie vtedajšieho Uhorského kráľovstva prichádzali z nemeckých krajín osoby z rôznych sociálnych skupín, ako napríklad kňazi, misionári, remeselníci, obchodníci či rytieri (bojovníci).² Mohutnejšia vlna nemeckej kolonizácie však prebehla najmä v 13. storočí. Bola to priama reakcia uhorských panovníkov na úbytok uhorskej populácie po pustošivom mongolskom vpáde.³

Ďalší príchod nemecky hovoriaceho obyvateľstva je spätý s obdobím protireformácie v 16. a 17. storočí, keď bola značná časť vtedajšieho Uhorska poznačená protihabsburskými povstaniami. Z tohto dôvodu tu boli pomerne liberálnejšie náboženské pomery než v okolitých krajinách, a tak tu našli azyl viacerí členovia reformných hnutí, ktorí pochádzali z nemecky hovoriacich oblastí. Okrem stúpen-
cov evanjelického augsburského či kalvínskeho vierovyznania to boli aj príslušníci anabaptistickej (novokrstenskej) sekty.⁴

- 1 Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu APVV-18-0196 *Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia)*.
- 2 PÖSS, Ondrej. *Dejiny a kultúra karpatských Nemcov*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2012, s. 8.
- 3 ĎURKOVSKÁ, Mária. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. In *Človek a spoločnosť 10*. Bratislava : SAV, 2007, s. 1-11.
- 4 HORVÁTHOVÁ, Margaréta. *Nemci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno : Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002, s. 27.

Imigrácia obyvateľstva nemeckého pôvodu pokračovala aj v nasledujúcich dvoch storočiach. V 18. storočí súvisela s ukončením osmanskej okupácie územia medzi Dunajom a Tisou, keď bolo nutné rekonštruovať hospodárstvo a osídlieť spustošené, resp. vyľudnené územia Uhorska.⁵ Priebeh kolonizácie mal vtedy na starosti rovnako štátny aparát (cisársky dvor), ako aj privátny sektor (šľachta).⁶ Nemecká kolonizácia v 19. storočí súvisela so zakladaním a rozvojom priemyselných podnikov (hutníctvo, železiarstvo, sklárstvo a pod.). Na ich prevádzkovanie boli potrební kvalifikovaní pracovníci, a keďže v tuzemskom prostredí ich bol nedostatok, prichádzali tí zahraniční (najmä z nemecky hovoriacich krajín).⁷

V dôsledku odlišných období a oblastí, odkiaľ kolonisti na územie Slovenska prichádzali, nedošlo k vytvoreniu jednotného homogénneho spoločenstva. Nemeccky hovoriace obyvateľstvo sa odlišovalo kultúrne, nábožensky, jazykovo (používalo rozličné nárečia), hospodársky a politicky.⁸ Už v stredoveku sa postupne sformovali tri rozsiahlejšie nemecké sídelné oblasti, v rámci ktorých sa vyhranili viaceré menšie regionálne útvary. Na západe to bol región približne medzi Bratislavou, Trnavou a Malými Karpatmi (Pressburg und Umgebung). Ďalším územím bola stredoslovenská banská oblasť a v jej rámci tzv. Hauerland, čiže kremnicko-pravniansky jazykový ostrov (Sprachinsel Kremnitz-Deutschproben). Na východe je možné za takúto oblasť považovať Spiš (Zips) s predĺžením do Šariša a Abova.⁹

Súčasťou bratislavskej sídelnej oblasti, boli v minulosti taktiež lesné usadlosti nemecky hovoriacich drevorubačov – huncokárov, ktorí na územie súčasného západného Slovenska prichádzali od prvej polovice 18. storočia. Cieľom predkladanej štúdie je analýza historického vývinu huncokárskeho osídlenia na území osady Díč a obce Rišňovce v priebehu 19. storočia. Východiskovú platformu k spracovaniu štúdie tvoria písomné materiály. Primárne ide o matričné záznamy jednotlivých obcí, ktoré sa nachádzajú v rámci skúmanej oblasti. V nich sú údaje o exaktnom narodení, sobášoch či úmrtiach konkrétnych príslušníkov etnografickej skupiny huncokárov. Sekundárne som využil taktiež práce z rôznych odborov humanitných a prírodných vied. Sú to predovšetkým práce národopisného charakteru písané v nemeckom a slovenskom jazyku.

-
- 5 ĎURKOVSKÁ, Mária. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. In *Človek a spoločnosť* 10. Bratislava : SAV, 2007, s. 1-11.
  - 6 SEEWANN, Gerhard. *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band I. Vom Frühmittelalter bis 1860*. Marburg : Verlag Herder-Institut, 2013, s. 117.
  - 7 MAREK, Miloš. *Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text*. Trnava : Filozofická fakulta v Trnave, 2011, s. 287.
  - 8 KOKAISL, Petr a kol. *Po stopách Němců ve východní Evropě: Česká republika, Slovensko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, bývalá Jugoslávie a Ukrajina*. Praha : Nostalgie, 2015, s. 46.
  - 9 MAREK, Miloš. *Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text*. Trnava : Filozofická fakulta v Trnave, 2011, s. 280; K Spišskej oblasti sa radí aj mierne excentricky lokalizované údolie Bodvy (Bodwatal). KÁRPÁTY, Peter. Karpatskí Nemci a nemecká otázka na Slovensku. In *Folia geographica* 38. Prešov : Prešovská univerzita, 2002, s. 41-53.

Historicko-geografické aspekty huncokárskeho osídlenia

V období prvej polovice 18. storočia sa okrem iných skupín nemecky hovoriaceho obyvateľstva začali na území súčasného západného Slovenska usádzať taktiež osoby, ktoré boli zamerané na prácu v lesnom hospodárstve. Majoritné (prevažne slovenské) obyvateľstvo ich nazývalo huncokári (hulcokári). Toto etnonymické, resp. exoetnonymické pomenovanie, ktoré sa používa aj v súčasnej historickej a etnologickej spisbe vzniklo z nemeckého názvu ich profesie (Holzhacker a Holzfäller). Samotní členovia huncokárskej komunity vnímali toto pomenovanie (huncokár) ako hanlivé. Sami seba nazývali predovšetkým horskými či lesnými ľuďmi (Gebirgeleute, resp. Waldleute).¹⁰

Do oblasti Malých Karpát prichádzali huncokári v rámci viacerých migračných fáz v priebehu 18. až 19. storočia. Prvá migrácia prebehla počas vlády panovníka habsburskej monarchie Karola VI. (1711 – 1740). Uhorský regionálny historik a neskorší pápežský prelát Pavol Jedlička (Pál Jedlicska) zaznamenal, že prvé skupiny nemecky hovoriacich drevorubačov (németajku favágók) sa v oblasti malokarpatského horstva objavili v roku 1732.¹¹ Ním uvedená informácia môže súvisieť s vývinom hospodárskej správy v tamojších lesoch. Podľa výkazu konvencie úradníkov a hospodárskej čelade na pálfiovských panstvách Pezinok a Svätý Jur sa k roku 1732 uvádzajú profesie lesného úradníka (Waldbereiter) a lesníka (Waldforster).¹²

Druhá etapa migrácie prebehla počas vlády rakúskej a uhorskej panovníčky Márie Terézie (1740 – 1780) a jej syna Jozefa II. (1765 – 1790). Príchod huncokárov v tereziánskom, resp. jozefínskom období mohol mať niekoľko príčin. Prvou z nich bola rekatolizácia. Huncokári boli rímsko-katolíckeho vierovyznania, a tak ich príchod mohol slúžiť vládnucej habsburskej dynastii a jej spojencom, ako nástroj v súboji s protestantizmom.¹³ Potvrďuje to aj výber územia, na ktorom sa huncokári usadili. Najväčším pozemkovým vlastníkom v rámci vtedajšej Bratislavskej stolice, pod ktorú spadala značná časť Malých Karpát, boli Pálfiovci.¹⁴ Tento uhorský šľachtický rod bol už od 17. storočia známy svojou podporou katolicizmu v krajine. Druhou

- 10 HABÁŇOVÁ, Gabriela. K niektorým problémom intra- a extraskupinových vzťahov drevorubačov tzv. Huncokárov v Malých Karpatoch. In Dušan RATICA (ed.). *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1992, s. 66-85; BOTÍK, Ján. *Etnická história Slovenska: K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava : Lúč, 2007, s. 92.
- 11 JEDLICSKA, Pál. *Kiskárpáti emlékek. Vöröskőtöl-Szomolányig. Hely és művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest : Nyomatott a Hunyadi Mátyás Intézetben, 1882, s. 317.
- 12 SEDLÁK, František. Náčrt vývinu správy feudálnych panstiev na Slovensku od polovice 16. do polovice 19. storočia. In *Historické štúdie 10*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 54-87.
- 13 FOCHLER-HAUKE, Gustav. *Deutscher Volksboden und Deutsches Volkstum in der Tschechoslowakei: Eine geographisch-geopolitisch Zusammenschau*. Heidelberg : Kurt Vowinckel Verlag, 1937, s. 172-173.
- 14 BERANEK, Franz Josef. Die deutsche Besiedlung der Westslowakei. In Franz Josef BERANEK (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Käsmark : Roland-Verlag, 1943, s. 56-77; PANCZOVÁ, Zuzana. Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia: výskum „Huncokárov“ a Institut für Heimatforschung. In *Ethnologia Europae Centralis 14*. Brno : Regio, 2017, s. 23-39.

eventuálnou príčinou príchodu huncokárov mohla byť merkantilistická filozofia, resp. zaľudňovacia politika rakúskeho kameralizmu, ktorá bola charakterizovaná heslom: „Kde sú ľudia, tam sú peniaze“ („Ubi populus, ibi obolus“). V zhode s touto ideou súviselo aj hospodárske využitie dovtedy takmer nevyužívaných lesných priestorov malokarpatského pohoria.¹⁵

Tretia migračná fáza prebehla počas krátkeho panovania rímsko-nemeckého cisára a uhorského kráľa Leopolda II. (1790 – 1792). V tomto období sa presunula do oblasti pezinských a limbašských lesov skupina paličov dreveného uhlia a drevorubačov, ktorí mali podľa názoru viacerých autorov pôvodne smerovať do horských oblastí súčasného rumunského Banátu.¹⁶ Migračné etapy na konci 18. storočia síce ustali, no jednotlivé oblasti Malých Karpát boli dosídľované ešte v nasledujúcom 19. storočí.¹⁷

Huncokárske obyvateľstvo prichádzalo na západné Slovensko predovšetkým z alpských oblastí súčasného Nemecka a Rakúska. Konkrétnejšie sa uvádza: Tirolsko, Štajersko, Horné a Dolné Rakúsko a Bavorsko.¹⁸ Istá časť lesných robotníkov však pochádzala aj z nemecky hovoriacich oblastí Čiech, Moravy a Sliezska.¹⁹ Jazyk, resp. špecifický dialekt nemčiny, ktorí huncokári používali je zásluhou súčasných aj minulých lingvistických výskumov priradený k stredobavorskému nárečiu (mittelbayrisch).²⁰

-
- 15 MAREK, Miloš. *Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text*. Trnava : Filozofická fakulta v Trnave, 2011, s. 285-286.
  - 16 FREIHERR VON CZOERNIG, Karl. *Ethnographie des Oesterreichischen Monarchie. Dritten Band*. Wien : Kaiserlich-Koenigliche direction der administrativen statistik, 1857, s. 73; PFAUNDLER, Richard. Das Verbreitungsgebiet der Deutschen sprache in Westungarn. In *Deutsche Erde* 9. Gotha : Justus Perthes, 1910, s. 14-18.
  - 17 STEINACKER, Ruprecht. Pressburg, eine deutsche Stadt. In *Kalender der Deutschen in der Slowakei I*. Pressburg : Roland-Verlag, 1941, s. 64-65.
  - 18 BERANEK, Franz Josef. Ein Völkerspitter. In *Kuckuck* 2. Wien : Swoboda & Co, 1930, s. 8; BERANEK, Franz Josef. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München : Max Schick Verlag, 1941, s. 87; KASER, Hans. *Der Volks- und Kulturboden des Slowakeideutschtums: Beiträge zur Siedlungsgeographie*. Breslau : Verlag Priebatsch's Buchhandlung, 1934, s. 32, 47, 115; KRAJČOVIČ, Pavol. Franz Josef Beranek a jeho výskum nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov. In *Acta historica Neosoliensia* 24. Banská Bystrica : Belianum, s. 114-135; LENDL, Egon. Der deutsche Volksboden im Nordkarpatenraum. In *Karpatenland* 12. Pressburg : Deutsche Partei, 1941, s. 12-20; SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína. Partnerský a erotický život v špecificky izolovanom horskom prostredí. In Petr ČÍHAL (ed.). *Erotika v lidové kultuře*. Uherské Hradiště : Slováké muzeum, s. 67-80.
  - 19 BERANEK, Franz Josef. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In *Neues Pressburger Tagblatt* 1. Pressburg : Friedrich Irrgang, 1930, s. 3-4; DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Malé Karpáty a Bielá hora. Turistická úprava po juhozápadnej časti prebudeného Slovenska*. Olomouc : Romuald Promberger, 1910, s. 36; FOCHLER-HAUKE, Gustav. *Deutscher Volksboden und Deutsches Volkstum in der Tschechoslowakei: Eine geographisch-geopolitisch Zusammenschau*. Heidelberg : Kurt Vowinkel Verlag, 1937, s. 174; LEMBERG, Eugen. Volkskundliche Übersicht. In Eduard WINTER (ed.). *Die Deutschen in der Slowakei und im Karpathorussland*. Münster : Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1926, s. 41-43.
  - 20 BERANEK, Franz Josef. Das Habanerdeutsch. In *Deutsche Stimmen* 10. Pressburg : F. Karmasin, 1943, s. 4; FEDIČ, Dušan. Analysis of Huncokar's Dialect. In *Ethnologia Actualis* 14. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2014, s. 109-119.

Huncokári sa venovali viacerým profesiám súvisiacich s lesným hospodárstvom. Okrem drevorubačstva sa zaoberali pálením dreveného uhlia či vápna, ale aj kolárstvom, rezbárstvom, stolárstvom a pod. Časť z nich vykonávala taktiež horárske, hájnícke a poľovnícke povolanie.²¹ Huncokári nebudovali takmer žiadne osady (kompaktné osídlenia). Žili zväčša na samotách, ktoré boli rozptýlené naprieč celým malokarpatským pohorím.²² Domy, v ktorých huncokári žili im vybudovalo panstvo. Pozostávali z kuchyne, izby a komory a na ich stavbu sa používala predovšetkým tehla, drevo a kameň. Charakteristické boli taktiež tým, že boli natreté nabielo. K domu mali huncokári pridelenú menšiu záhradu a podľa potreby aj lúku na pasenie dobytka. Záhrada bola proti divej lesnej zveri ohradená dreveným plotom. Domy dostávali členovia huncokárskej komunity do bezplatného užívania v tej konkrétnej lokalite, na akú sa ich práca vzťahovala.²³ Výnimkou medzi huncokárskymi usadlosťami je lokalita Modra – Na Piesku. Táto lesná osada bola podľa údajov pochádzajúcich z 19. storočia tvorená ôsmimi obytnými domami.²⁴ Celkovo sa na území malokarpatského horstva nachádzalo viac než 60 huncokárskych usadlostí.²⁵

Po celé dekády pretrvávali huncokári ako endogamná a etnicky uzavretá komunita. Zmena jazykovej situácie u značnej časti malokarpatských huncokárov bola evidentná v období existencie medzivojnovnej Československej republiky (1918 – 1938). Súviselo to predovšetkým s tým, že od roku 1922 začala platiť povinná osemročná školská dochádzka. Huncokárske deti vtedy boli prinútené dochádzať do slovenských škôl, ktoré sa nachádzali v jednotlivých podhorských obciach, resp. mestách. Vplyvom slovenského prostredia tak začali v každodennom styku viac

-
- 21 BELÁKOVÁ, Mária. Nemecké názvy prítokov (i prameňov) „Stoličného potoka“ ako svedectvá o nemeckej kolonizácii. In Martin OLOŠTIK (ed.). *Jednotlivé a všeobecné v onomastike*. Prešov : Prešovská univerzita, 2012, s. 199-207; KRAJČOVIČ, Pavol. *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2021, s. 7; S príchodom nemecky hovoriacich drevorubačov na územie Slovenska sa viaže aj budovanie veľkých píl pri riekach, ktoré boli často zakladané na miestach menších píl. Z veľkých píl potom postupne vznikali drevospracujúce podniky s komplexnejším systémom spracovávania drevnej hmoty. ČERMÁKOVÁ, Anna – KOVÁROVÁ, Veronika. Zaujímavá história z lesov: Huncokári zo Sklenej Huty. In *Sološnický spravodaj* 7. Sološnica : Obec Sološnica, 2017, s. 4.
  - 22 HORVÁTHOVÁ, Margaréta. *Nemci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno : Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002, s. 29.
  - 23 BERANEK, Franz Josef. Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpathen II. In *Karpatenland* 12. Pressburg : Deutsche Partei, 1942, s. 306-313; SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína. Partnerský a erotický život v špecificky izolovanom horskom prostredí. In Petr ČÍHAL (ed.). *Erotika v lidové kultúre*. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, s. 67-80.
  - 24 KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In *Etnologické rozpravy* 27. Bratislava : Národopisná spoločnosť Slovenska, 2020, s. 49-75.
  - 25 KRAJČOVIČ, Pavol. *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2021, s. 80-81; NEUNTEUFL, Walter. *Das Deutschtum im Pressburger Raum: mit drei Karten, drei Schaubildern und einem Ortsverzeichnis*. Graz : Südostdeutsches Institut, 1944, s. 24.

používať jazyk majoritného obyvateľstva (slovenčinu) a znalosť ich špecifického nemeckého dialektu naopak postupne upadala.²⁶ História huncokárov a taktiež všetkých slovenských Nemcov bola výrazne poznačená okolnosťami, ktoré nastali po konci druhej svetovej vojny. Veľká časť z nich musela nedobrovoľne opustiť územie Slovenska a usadiť sa v Nemecku či Rakúsku. Tí členovia huncokárskej komunity, ktorí ostali aj naďalej žiť na Slovensku sa museli adaptovať na nové celospoločenské pomery.²⁷ Tak došlo k pomerne rapidnému zániku väčšiny ich lesných usadlostí.²⁸

Na prelome prvej a druhej polovice 19. storočia sa časť huncokárov (rodiny aj jednotlivci) rozhodla presunúť na územia iných slovenských pohorí. V sekundárnej literatúre sa najčastejšie spomína osídlenie huncokárov v oblasti Považského Inovca.²⁹ Rovnako ako v prípade ich príchodu z nemecky hovoriacich krajín do Malých Karpát, je aj ich usádzanie sa v považsko-inoveckých lesoch možné spojiť s kolonizačnými aktivitami tamojšej šľachty.³⁰ Ďalšou možnou príčinou vnútornej migrácie huncokárov je priemyselný rozmach, ktorý nastal v 19. storočí. Vo väčšine oblastí vtedajšej južnej a stredovýchodnej Európy začali vznikať viaceré priemyselné usadlosti, ktoré sa neskôr premenili na priemyselné podniky. K takýmto podnikom pat-

26 PÖSS, Ondrej – FILO, Rastislav. *Huncokári – ľudia z našich hôr: sprievodca po expozícii*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2017, s. 43; KRAJČOVIČ, Pavol. *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2021, s. 113.

27 KRAJČOVIČ, Pavol. Franz Josef Beranek a jeho výskum nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov. In *Acta historica Neosoliensia* 24. Banská Bystrica : Belianum, s. 114-135; PANCZOVÁ, Zuzana. Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia: výskum „Huncokárov“ a Institut für Heimatforschung. In *Ethnologia Europae Centralis* 14. Brno : Regio, 2017, s. 23-39.

28 HABÁŇOVÁ, Gabriela. K niektorým problémom hodnotových orientácií skupiny horských drevorubačov Huncokárov v Malých Karpatoch. In Dušan RATICA (ed.). *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1991, s. 81-89.

29 BERANEK, Franz Josef. Wir entdecken neue Deutsche. Verstreute holzhackerfamilien deutschen Ursprungs. In *Grenzbote* 71. Pressburg : Buch- und Zeitungsgenossenschaft m. b. H., 1941, s. 5; BERANEK, Franz Josef. Die deutsche Besiedlung der Westslowakei. In Franz Josef BERANEK (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Kásmark : Roland-Verlag, 1943, s. 56-77; HORVÁTHOVÁ, Margaréta. *Nemci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno : Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002, s. 29; KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla nemeckých drevorubačov – Huncokárov na území Považského Inovca. In Igor CINTULA (ed.). *Loquere – interdisciplinárna doktorandská konferencia – zborník príspevkov*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2020, s. 21-30; WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In *Deutsche Stimmen* 10. Pressburg : F. Karmasin, 1943, s. 3-4; V oblasti Považského Inovca sa pre tam žijúcich drevorubačov zaužívalo aj etnonymické pomenovanie – šajtári. Vzniklo z nemeckého slova das Scheit, čo v preklade znamená poleno. MRVA, Ivan. *Hrádok nad Váhom*. Bratislava : Alfa-press, 1996, s. 104-105; Niektoré skupiny huncokárov sa usadili taktiež na území Strážovských vrchov, Tribeča a Pohronského Inovca. KRAJČOVIČ, Pavol. *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2021, s. 7.

30 MAREK, Miloš. *Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text*. Trnava : Filozofická fakulta v Trnave, 2011, s. 287.

čili aj sklené huty, ktoré boli zakladané aj na území Považského Inovca.³¹ Okrem odborných zamestnancov hút, ktorí pochádzali z viacerých oblastí Nemecka, Rakúska, Čiech, Moravy a Sliezska, boli na chod prevádzky potrební taktiež drevorubači.³² Na výrobu skla totiž bolo potrebné značné množstvo palivového dreva.³³

Huncokárske osídlenie na území Považského Inovca bolo v istých ohľadoch odlišné od toho malokarpatského. Považsko-inoveckí huncokári nielen zakladali nové usadlosti, ale po svojom príchode obývali niektoré už existujúce kopanice, ktoré sa nachádzali napríklad v chotároch obcí Hrádok, Hôrka, Moravany nad Váhom a iné.³⁴ V matričných záznamoch viacerých obcí nachádzajúcich sa v podhorských oblastiach Považského Inovca sú napríklad pri mieste pobytu niektorých ich obyvateľov (tamajších huncokárov) uvádzané kopanice v latinskej či maďarskej forme zápisu: *extirpaturistae*, resp. *irtvány*. Pri maďarsky písanej variácii zápisu sú viacerí drevorubači dokonca označení ako kopaničiari (*irtványok*).³⁵

Kým väčšina huncokárov žijúcich v Malých Karpatoch ešte v prvej polovici 20. storočia stále pracovala v lesnom hospodárstve, časť ich považsko-inoveckých príbuzných získala už na konci 19. storočia pôdu a nastala zmena ich profesijného zamerania. Stali sa z nich sedliaci alebo remeselníci a mnohé horské usadlosti tak začali postupne zanikať.³⁶ Vzhľadom na svoju špecifickosť a malokarpatský pôvod, použil rakúsky historik a geograf Egon Lendl na označenie považsko-inoveckého osídlenia tamajších huncokárov termín dcérske osídlenie (*Tochtersiedlung*).³⁷

Prvé poznatky o huncokároch na území Považského Inovca pochádzajú až z 30. a 40. rokov 20. storočia. Záujem o túto osobitnú, nemecky hovoriacu skupinu obyvateľstva v tomto období súvisel konkrétne so silnejúcim výskumom tzv. neme-

-
- 31 KLAUBE, Manfred. *Deutschböhmisches Siedlungen im Karpatenraum*. Marburg – Lahn : J. G. Herder-Institut, 1984, s. 13-15; LENDL, Egon. Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpatenländern. In Franz Josef BERANEK (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Kásmark : Roland-Verlag, 1943, s. 106-115; LEMEŠ, Vladimír. Sklárne v Zlatníkoch. In Helena GREŽDOVÁ (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky : Obecný úrad Zlatníky, 2006, s. 107-114.
  - 32 KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In *Etnologické rozpravy* 27. Bratislava : Národopisná spoločnosť Slovenska, 2020, s. 49-75.
  - 33 KAVULJAK, Andrej. *Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku*. Bratislava : Lesnícka a drevárska ústredňa, 1942, s. 144-145.
  - 34 WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In *Deutsche Stimmen* 10. Pressburg : F. Karmasin, 1943, s. 3-4.
  - 35 KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In *Etnologické rozpravy* 27. Bratislava : Národopisná spoločnosť Slovenska, 2020, s. 49-75.
  - 36 KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla nemeckých drevorubačov – Huncokárov na území Považského Inovca. In Igor CINTULA (ed.). *Loquere – interdisciplinárna doktorandská konferencia – zborník príspevkov*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2020, s. 21-30; WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In *Deutsche Stimmen* 10. Pressburg : F. Karmasin, 1943, s. 3-4.
  - 37 LENDL, Egon. Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpatenländern. In Franz Josef BERANEK (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Kásmark : Roland-Verlag, 1943, s. 106-115.

kých jazykových ostrovov (Sprachinselforschung).³⁸ V rámci neho sa v nemecky hovoriacich krajinách a taktiež štátoch so silne zastúpenou nemeckou minoritou od 20. rokov 20. storočia postupne profilovalo národopisné štúdium etnických enkláv (Sprachinselvevolkskunde), ako špeciálna etnografická subdisciplína.³⁹ Tento proces sa ešte väčšmi urýchlil v 30. rokoch 20. storočia s nástupom národného socializmu (nacizmu) v Nemecku. Vtedajšia Veľkonemecká ríša sa okrem iného snažila aj prostredníctvom národopisného a etnografického výskumu ideologicky ovplyvniť príslušníkov nemeckých menšín žijúcich v jednotlivých európskych krajinách, ku ktorým patrilo aj Slovensko.⁴⁰

Osada Díč a Rišňovce

V minulých aj súčasných odborných prácach zameraných na tematiku huncokárov je často zdôrazňované, že ich usadlosti sa nachádzali takmer prioritne v lesnom prostredí horských celkov. Menovite sa uvádzalo predovšetkým huncokárske osídlenie v Malých Karpatoch a Považskom Inovci. Tieto názory boli podporované aj tým, že záznamy o tejto nemecky hovoriacej etnografickej skupine bolo možné nájsť v obciach, ktoré sú vzhľadom na svoju geografickú polohu považované za podhorské.⁴¹ Avšak prostredníctvom podrobného výskumu jednotlivých matrik malokarpatských a považsko-inoveckých obcí sa podarilo zistiť, že huncokári žili aj mimo týchto horstiev.⁴² Zároveň išlo o bezprostredné okolie obcí, ktoré sa nenachádzali v priamej blízkosti akéhokoľvek pohoria. Menovite to boli obce Klačany (resp. miestna časť nazývaná Díč) a Rišňovce, ktoré sú od seba navzájom vzdialené približne jeden a pol kilometra.⁴³ Obe tieto obce sa rozprestierajú na geomorfologickom podcelku

38 PANCZOVÁ, Zuzana – KILIÁNOVÁ, Gabriela – KUBISA, Tomáš. *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava : Marenčin PT, 2021, s. 23-25.

39 LOZOVIUK, Petr. „Nečeští čeští“ autoři a jejich reflexe etnické problematiky. In Petr LOZOVIUK (eds.). *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století (příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit)*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, s. 9-38.

40 KANTEK, Karol. Život spätý s lesom: Osudy zabudnutej nemeckej komunity v Malých Karpatoch. In *História* 8. Bratislava : História, 2008, s. 33-35; KOVÁČ, Dušan. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945)*. Bratislava : Veda, 1991, s. 70, 84-85.

41 KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In *Etnologické rozpravy* 27. Bratislava : Národopisná spoločnosť Slovenska, 2020, s. 49-75.

42 Matrika sobášených 1754 – 1829, rímsko-katolícky farský úrad Častá, s. 415 (Inv. č. 504). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y398-VG8?i=427 & cc=1554443 & cat=1309835>; Matrika narodených 1868 – 1895, rímsko-katolícky farský úrad Malé Hoste, s. 130a-130b (Inv. č. 1400). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBT7-967?i=582 & cc=1554443 & cat=1108775>.

43 Obec Rišňovce vznikla v roku 1925 spojením dovtedy dvoch samostatných celkov: Horné a Dolné Rišňovce. Avšak uhorský polyhistor a geograf Matej Bel vo svojom diele *Historicko-geografické vedomosti o Novom Uhorsku* (Notitia Hungariae Novae historico-geographica) uviedol, že Horné aj Dolné Rišňovce boli už v dobe písania jeho práce (1742) vnímané ako jedna usadlosť. BELIUS, Matthias. *Notitiae Hungariae novae historico-geographica. Partis primae. Cis-Danubianae. Tomus quartus*. Viennae Austriae : Impensis

Podunajskej pahorkatiny, Nitrianskej pahorkatine. Najbližším pohorím je Považský Inovec nachádzajúci sa necelých osem kilometrov severne od Kľačian. Viac než 11 kilometrov východne od Rišňoviec je pohorie Tribeč.

Väčšina poznatkov o tamojších huncokároch sa nachádza v matrike Rišňoviec. Táto obec totiž bola matričným obvodom, pod ktorý spadali filiálne obce Kľačany, Sasinkovo a Pastuchov. Samotní huncokári sú v matričných záznamoch najčastejšie evidovaní ako príslušníci katolíckeho vierovyznania, s uvedením vtedajšieho miesta pobytu (Décs puszta, Déts, ex Déts, ex praedio Déts, Décs ad Galgoczum, ex Décs ad Galgoczum, ex Décs ad Galgocz, Alsó Récsény, Alsó Rétsény, Récsény, Risnócz, Alsó Récsé, Alsó Rétse, Felső Récsény, ex Récsény, Kelecsény) a pracovného zamerania (lignicida, ligni sectoris, lignisector, favágó, uradalmi favágó, venator, venator dominalis, adjunctus venatoris, vadász, urasági vadász, silvanus, sylvanus, sylvanus dominalis, custos sylvanus dominalis, rotarius, asciarius dominalis, lignicida Déts, lignicida in Déts, lignicida praedio Déts, lignisector Déts, lignisector Detsensis, favágó Décs, Décsi favágók, vadász Décs, uradalmi vadász Décs, urasági vadász Décs, venator Déts, Récsény lignicida, lignicida Risnócz, Alsó-Récsényi favágó).⁴⁴

Prvý záznam o huncokároch v danej oblasti pochádza z roku 1823. Konkrétne ide o zápis zo 6. júna uvedeného roku, týkajúci sa uzavretia manželského zväzku medzi Stephanusom Traudenpergerom (skomolenina Trautenberg) a Evou Aličso. Ako svedkovia sú uvedení Georgius Kovačsek a Josephus Findl. Miestom pobytu (Locus originis) manželov bola lokalita Díč (Déts). Povoláním (conditio) boli pravdepodobne uhliari v bližšie neznámej sklárni, čomu zodpovedá aj matričný zápis (Geneo ustrinam carbonum aplicitat).⁴⁵ V matrike narodených 18. októbra toho istého roku (1823) sú zas manželia Traudenpergerovci označení ako drevorubači (lignisector).⁴⁶ Huncokársky pôvod manžela (Traudenperger) a taktiež jedného zo

Paulli Straubii Bibliopolae – Typis Johannis Petri van Ghelen – Typographi Caesarei, 1742, s. 406.

- 44 Matrika narodených 1822 – 1829, Matrika sobášených 1756 – 1829, Matrika zomrelých 1757 – 1829, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 533). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBTW-4GN?i=5 & wc=9PQ3-VZQ%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C950179901 & cc=1554443>; Matrika narodených 1830 – 1858, Matrika sobášených 1830–1858, Matrika zomrelých 1830–1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 534); Matrika narodených 1859 – 1875, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 1466). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GBT7-HK2?i=5 & wc=9PQ3-FMD%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133653702 & cc=1554443>; Matrika sobášených 1859–1875, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 1469). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBT7-C8K?i=2 & wc=9PQ3-FMQ%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133713301 & cc=1554443>; Matrika zomrelých 1859 – 1875, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 1471). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBT7-HRB?i=2 & wc=9PQ3-6YL%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133697401 & cc=1554443>.
- 45 Matrika sobášených 1756 – 1829, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 419 (Inv. č. 533). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BTW-4KW?i=230 & cc=1554443 & cat=1363323>.
- 46 Matrika narodených 1822–1829, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 698 (Inv. č. 533). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BTW-4NF?i=363 & wc=9PQ3-VZQ%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C950179901 & cc=1554443>.

svedkov (Findl) dosvedčujú okrem pracovného zamerania (drevorubačstvo) taktiež ich rodové mená. Sú typické pre malokarpatských a taktiež považsko-inoveckých huncokárov.⁴⁷ Zaujímavý je taktiež samotný manželský zväzok. Huncokári uzatvárali sobáše najčastejšie medzi členmi svojej vlastnej komunity (endogamia). Prípad Stephanusa Traudenpergera a jeho nevesty je však príkladom interetnického vzťahu, keďže manželka mala slovensky znejúce rodové meno.

V skúmaných matričných záznamoch sa okrem rodových mien Traudenperger (Trautenberger) a Findl objavujú aj iné priezviská (často skomolené), ktoré boli typické pre huncokárske obyvateľstvo. Sú to konkrétne: Lumensperger, Seewald, Hirner, Fleischhandler, Gruber, Lutter, Maierhoffer, Schvantner, Schwandtner, Reisenauer, Oschenschwantner, Grosshappel, Hingh, Vajkuni, Steinecker, Geschwandtner, Haberl, Haverl, Tangelmayer, Lintner, Aschengeschwandtner či Gróf.⁴⁸

Ako miesta pobytu tamojších huncokárov sa najčastejšie uvádza lokalita Díč. Ide o osadu v katastri obce Kľačany, v súčasnosti už zaniknutú. Po prvý raz sa v písomných prameňoch spomína v roku 1256 pod názvom Dychy. Konkrétne ide o listinu, ktorú vydal uhorský kráľ Belo IV. dňa 28. augusta daného roku. V nej je uvedené, že Belo IV. daroval Alexandrovi synovi Zotha, Sasinkovo. Túto osadu získal za verné služby, ktoré preukázal najmä v Chorvátsku a v krajoch za riekou Drávou. V metá-

47 Pre malokarpatských huncokárov boli charakteristické tieto rodové mená: Amon, Aschenschwandtner, Oschenschwandtner, Schwandtner, Gschwandtner, Eckhardt, Fabian, Graus, Grosshappel, Gschill, Kschill, Haverl, Hirner, Hofer, Kern, Langer, Lintner, Meierhofer, Nitschneider, Reisenauer, Reisinger, Seewald, Steinecker, Tanglmayer, Trautenberger, Vajkuni či Findl. BERANEK, Franz Josef. *Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen*. In *Neues Pressburger Tagblatt* 1. Pressburg : Friedrich Irrgang, 1930, s. 3-4; BERANEK, Franz Josef. *Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen*. In *Volkssdienst* 6. Berlin : Zentralverlag der NSDAP, 1937, s. 3-5; PÖSS, Ondrej – FILO, Rastislav. *Huncokári – ľudia z našich hôr: sprievodca po expozícii*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2017, s. 5; Pre považsko-inoveckých huncokárov boli typické tieto priezviská: Tangelmayer, Reisenauer, Graf, Gróf, Kern, Eckhardt, Lindtner, Aschengeschwandtner, Rösler, Schwandtner, Gschwandtner, Steinecker, Seewald, Meierhofer, Fabian, Gottstein, Glos, Hirschel, Kafka, Sandtner, Viederlan, Fisel, Fixel, Arczt, Drester či Hartinger. WOLF-BERANEK, Hertha. *Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen*. In *Deutsche Stimmen* 10. Pressburg : F. Karmasin, 1943, s. 3-4.

48 Matrika narodených 1822 – 1829, Matrika sobášených 1756 – 1829, Matrika zomrelých 1757 – 1829, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 533). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBTW-4GN?i=5 & wc=9PQ3-VZQ%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C950179901 & cc=1554443>; Matrika narodených 1830 – 1858, Matrikasobášených 1830–1858, Matrikazomrelých 1830–1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 534); Matikanarodených 1859–1875, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 1466). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GBT7-HK2?i=5 & wc=9PQ3-FMD%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133653702 & cc=1554443>; Matrika sobášených 1859 – 1875, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 1469). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBT7-C8K?i=2 & wc=9PQ3-FMQ%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133713301 & cc=1554443>; Matrika zomrelých 1859 – 1875, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce (Inv. č. 1471). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBT7-HRB?i=2 & wc=9PQ3-6YL%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133697401 & cc=1554443>.

cii, ktorú vykonal Šimon, syn Vidu, zo Svätého Jána, sa spomína aj osada Díč spolu s Kľačanmi. Podľa údajov listiny mala zo Sasinkova viesť cesta do Díču a Bojničiek (...Kelechent et Dychy... Sag cum Dychy et Boymoch, ab inde vicinando Dychy... villam Dychy...). Osada Díč existovala ešte v 19. storočí. Okrem matričných záznamov sa nachádza aj na niektorých kartografických materiáloch (Mapa ostrihomskej diecézy z roku 1822, vojenské mapovania).⁴⁹ Podľa druhého vojenského mapovania z roku 1838 bol Díč malou osadou s celkovo piatimi domami, ktorá sa nachádzala smerom na západ od cesty Kľačany – Sasinkovo.⁵⁰ Dnes sa tam nachádza už len poľnohospodársky dvor (majer) s ošipárnou.⁵¹ Okrem osady Díč je ďalšie miesto pobytu huncokárov žijúcich v skúmanej oblasti nejasné. V matričných záznamoch sú uvedené ako miesta ich pobytu len vo všeobecnosti Rišňovce (Récsény, Risnóc), resp. Dolné (Alsó Récsény) a Horné Rišňovce (Felső Récsény). Neurčité je aj exaktné miesto výkonu práce tamojšieho huncokárskeho obyvateľstva. Je však viac než pravdepodobné, že obhospodarovali okolité lesné spoločenstvá. Juhozápadne od Rišňoviec sa napríklad nachádza Starý háj. V minulosti bola jeho celková plocha rozsiahlejšia a na treťom vojenskom mapovaní je označený ako Díčsky les (Dicsér erdő). Okrem toho sa pri osade Díč nachádzal aj pomerne rozľahlý lesný komplex známy pod názvom Mladý háj.⁵²

Pri niektorých rišňovských, resp. díčskych huncokároch je v matrikách zaznamenané aj miesto ich pôvodu. Ide o lokality Červený Kameň, Modra a Malacky. Z červenokamenského panstva (Vöröskő) pochádzalo konkrétne desať osôb (Anna Gschvondtner, Vincent Gsvandtner, Mária Benki, Jozefa Gsvandtner, Mária Tangelmayer, Terézia Tangelmayer, Ferencz Lindner, Borbála Gschvandtner, Juliana Gsvandtner, Albert Majerhofer).⁵³ Zázpisy o nich sú z rokov 1842 až 1849. Z okolia

49 GÁLIK, Zdenko. Hlohovecká vetva rodu Aba. In *Historický časopis* 66. Bratislava : Historický ústav SAV, 2018, s. 3-25.

50 Hungary (1819 – 1869), Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). In <https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/?bbox=1985732.4429596548%2C6170436.860707746%2C1988749.3169197852%2C6171471.149246729&map-list=1&layers=5>.

51 GÁLIK, Zdenko. Hlohovecká vetva rodu Aba. In *Historický časopis* 66. Bratislava : Historický ústav SAV, 2018, s. 3-25.

52 Habsburg Empire (1869 – 1887), Third Military Survey (1 : 25 000). In <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?bbox=1978234.5147879922%2C6166087.516637248%2C2002369.5064690367%2C6174361.824949118&map-list=1&layers=129>.

53 Matrika sobášných 1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 239 (Inv. Č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BTW-4WB?i=153&wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201&cc=1554443>; Matrika sobášných 1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 242 (Inv. Č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BTW-46M?i=154&wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201&cc=1554443>; Matrika sobášných 1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 245 (Inv. Č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BTW-4DG?i=156&wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201&cc=1554443>; Matrika zomrelých 1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 430 (Inv. Č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BTW-43S?i=208&wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201&cc=1554443>; Matrika zomrelých

Modry pochádzali dve osoby (Josefa Majerhoffer, Vinczent Gschvandtner). Záznam o nich je z roku 1845.⁵⁴ Z Malaciek pochádzali dve osoby (Erzsébet Gróf, Maria Gróf). Informácie o nich pochádzajú z roku 1848.⁵⁵

Kontakty s malokarpatskou oblasťou však u niektorých huncokárov z dcérskeho osídlenia v Diči a Rišňovciach ostali živé aj naďalej. Príkladom toho sú zápisy pochádzajúce z matrík obcí Častá a Kuchyňa, ktoré sa týkajú konkrétne uzavretia manželských zväzkov medzi malokarpatskými a rišňovskými huncokármi. Dňa 18. augusta 1829 si vzal drevorubač Albertus Majerhoffer z Rišňoviec (ex Récsény lignicida) za manželku Julianu Oschenschvontner z častianskych lesov (ex sylvis csaszteni).⁵⁶ Z dňa 22. septembra 1844 zas pochádza informácia o sobáši medzi mladíkom (legény) a zároveň drevorubačom Bélom Schwantnerom z Dolných Rišňoviec (Alsó Récsényi favágó) a Sophiou Hirner. Nevesta bola dcérou (leánya) Istvána Hirnera, drevorubača z Kuchyne (Konyhai favágó).⁵⁷ Tieto manželstvá sú jednak dôkazom uzavretosti huncokárskej komunity (endogamia) a zároveň živých kontaktov medzi jednotlivými rodinami malokarpatského materského osídlenia (Muttersiedlung) s dcérskym osídlením v Rišňovciach.⁵⁸

1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 436 (Inv. Č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BTW-WYZ?i=211 & wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201 & cc=1554443>; Matrika zomrelých 1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 480 (Inv. Č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBTW-W4B?i=233 & wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201 & cc=1554443>; Matrika zomrelých 1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 439 (Inv. Č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BTW-436?i=213 & wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201 & cc=1554443>.

54 Matrika zomrelých 1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 446 (Inv. č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBTW-WZF?i=216 & wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201 & cc=1554443>.

55 Matrika zomrelých 1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 470 (Inv. č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BTW-4WF?i=228 & wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201 & cc=1554443>; Matrika zomrelých 1830 – 1858, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 473 (Inv. č. 534). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GBTW-WXZ?i=230 & wc=9PQ3-J4J%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133686201 & cc=1554443>.

56 Matrika sobášených 1754 – 1829, rímsko-katolícky farský úrad Častá, s. 415 (Inv. č. 504). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y398-VG8?i=427 & cc=1554443 & cat=1309835>.

57 Matrika sobášených 1730 – 1852, rímsko-katolícky farský úrad Kuchyňa, s. 266 (Inv. č. 1242). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y398-C3J?i=192 & cc=1554443 & cat=1436131>.

58 Huncokári sa vzájomne stretávali počas ich slávností, akými boli sviatok svätého Vincenta (22. január) či sviatok svätej Magdalény (22. júl). Počas týchto festivít, kde sa často zišli huncokári z rôznych oblastí (Malé Karpaty, Považský Inovec a pod.), pravdepodobne dochádzalo aj k nadväzovaniu intímnych vzťahov medzi jednotlivými členmi komunity. BERANEK, Franz Josef. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In *Volksdienst* 6. Berlin : Zentralverlag der NSDAP, 1937, s. 3-5; Kirtag am Sand. In *Deutsche Stimmen* 6. Pressburg : F. Karmasin, 1939, s. 4; Kirtag in Modern am Sand. In *Deutsche*

Približne od začiatku 70. rokov 19. storočia sa však v matrikách Rišňoviec informácie o tamojších huncokároch vytrácajú. Nateraz nie je možné túto situáciu vysvetliť, avšak v rovnakom období (posledná tretina 19. storočia) sa viaceré huncokárske rodiny, resp. jednotlivci presunuli na územie Považského Inovca. Usadili sa na známych drevorubačských usadlostiach, akými boli napríklad Jelenie jamy, Biela Bukovina či Kulháň.⁵⁹ Niektorí sa presunuli aj do okolia Sasinkova.⁶⁰ Od Díča a Rišňoviec je táto obec vzdialená necelý jeden kilometer južne, resp. dva a pol kilometra západným smerom.

Záver

Huncokári, ktorí boli súčasťou nemeckej menšiny na Slovensku, prichádzali na územie západného Slovenska počas viacerých migračných etáp v priebehu 18. a 19. storočia. Profesionálne zameraní na prácu v lesnom hospodárstve osídľovali predovšetkým lesné oblasti malokarpatského pohoria. Neskôr sa časť z nich presunula aj na územia iných slovenských horských celkov, kde vytvorili samostatné dcérske osídlenia.

Napriek tomu, že sa v odbornej časti literatúry najčastejšie spomína dcérske osídlenie v Považskom Inovci, prostredníctvom skúmaných matričných záznamov bolo možné získať taktiež poznatky o huncokároch, ktorí sa usadili aj na iných miestach. V rámci svojho príspevku som sa explicitne zamerail na oblasť obcí Kľačany (miestna časť Díč) a Rišňovce. Sú špecifikom v rámci výskumu huncokárskeho osídlenia, keďže sa nenachádzali v priamej blízkosti akéhokoľvek pohoria.

Prvé správy o prítomnosti huncokárov v okolí Rišňoviec a Kľačian pochádzajú z roku 1823. Od tohto obdobia bolo možné v matrikách identifikovať viacero osôb huncokárskeho pôvodu, čo dosvedčuje okrem rodových mien (Lumensperger, Sewald, Hirner, Fleischhandler, Gruber, Lutter, Maierhoffer, Schvantner, Schvandtner, Reisenauer, Oschenschvantner, Grosshappel, Hingh, Vajkuni, Steinecker, Geschvandtner, Haberl, Haverl, Tangelmayer, Lintner, Aschengeschvandtner či Gróf), taktiež profesionálne zameranie (drevorubačstvo, poľovníctvo a pod.) a miesto pôvodu (Modra, Červený Kameň, Malacky). Zároveň je možné konštatovať, že vzhľadom na časovú periódu (1823) bolo okolie Rišňoviec a Kľačian osídlené huncokármi skôr, než oblasť považsko-inoveckého pohoria.⁶¹

Stimmen 7. Pressburg : F. Karmasin, 1940, s. 4; *Waldkirchweih der Holzhacker*. In *Deutsche Stimmen* 8. Pressburg : F. Karmasin, 1941, s. 6.

- 59 Matrika narodených 1863 – 1895, rímsko-katolícky farský úrad Moravany nad Váhom, s. 68 (Inv. č. 1448). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-Y39X-5Y9?i=91 & cc=1554443 & cat=1436156>; Matrika sobášných 1864 – 1896, rímsko-katolícky farský úrad Závada, s. 7a-7b (Inv. č. 1420). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BRG-DWK?i=83 & cc=1554443 & cat=1386149>; Matrika sobášných 1868 – 1911, rímsko-katolícky farský úrad Malé Hoste, s. 7a-7b (Inv. č. 1401). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-8BTC-6JB?i=9 & cc=1554443 & cat=1108775>.
- 60 Matrika narodených 1859 – 1875, rímsko-katolícky farský úrad Rišňovce, s. 96a-96b (Inv. č. 1466). In <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-LBT7-H1S?i=101 & wc=-9PQ3-FMD%3A107654301%2C116462001%2C133653701%2C133653702 & cc=1554443>.
- 61 Na území Považského Inovca sa správy o huncokároch objavujú od 30. rokov 19. storočia. KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských

Tamojší huncokári obývali predovšetkým už v súčasnosti zaniknutú osadu Díč a v rámci výkonu svojej profesie pravdepodobne obhospodarovali okolité lesné spoločenstvá (Díčsky les, Mladý háj). Z nateraz nejasného dôvodu sa však už od začiatku 70. rokov 19. storočia v matrikách Rišňoviec údaje o huncokároch vytrácajú. Vysvetlené to môže byť tým, že huncokárske rodiny aj jednotlivci našli nové pracovné príležitosti v oblasti Považského Inovca. Svedčia o tom viaceré matričné záznamy miestnych obcí.

UŽHORODSKÁ ELEKTRÁŘSKÁ AKCIOVÁ SPOLEČNOST A JEJÍ PŮSOBNÍ NA PODKARPATSKÉ RUSI A VÝCHODNÍM SLOVENSKU

David HUBENÝ

Abstract: *Uzhgorod power joint stock company and its influence in Carpathian Ruthenia and eastern Slovakia.* The Uzhhorod Power Company followed the development of the power industry in Uzhhorod. In 1921, the local municipal power plant was taken over by the Slovak General Credit Bank (headquartered in Budapest), and in the same year, the Uzhhorod Power Company also gained control over the power plant in Sevluš. Subsequently, in 1922, they managed to acquire power plants in Berehovo and, notably, in Mukachevo. It's certain that in Mukachevo, the Uzhhorod Power Company succeeded due to corruption involving the officials of the municipal power plant and the city administration. This led to prolonged legal disputes after being exposed. We can only speculate whether a similar expansion through bribery also occurred in other cities in Subcarpathian Rus and later in eastern Slovakia. The pioneer of the Uzhhorod Power Company's expansion into eastern Slovakia in 1923 was Trebišov, followed by Sečovce and Kráľovský Chlmec. In 1924, they secured a supply contract with Vranov, and in 1925, with Kráľov nad Tisou. Despite the growing Mukachevo corruption scandal, a contract with the Ministry of Public Works was added in 1924. While the Uzhhorod Power Company extended its supplies to some other municipalities, the overall electrification of Subcarpathian Rus stagnated. Whether this was due to unwillingness, incompetence, or a lack of capital (likely consumed by acquiring leases and related bribes) is not clear. However, by the second half of the 1920s, the electricity lag in Subcarpathian Rus became so apparent that the government decided to establish a comprehensive power company for the region. This would involve public and state-reliable private capital, even at the cost of potential forced buyouts and related difficulties. This drastic step was eventually not taken, as the government reached an agreement with ČKD company to utilize state pressure on the owners of the Uzhhorod Power Company and the financial troubles of the power plants to buy out the Uzhhorod Power Company, which occurred in 1928.

Key words: Carpathian Ruthenia. Electrification. Uzhgorod Power Joint Stock Company. Eastern Slovakia.

Úvod

Když v roce 1928 Československá republika slavila své desetileté výročí vzniku, uspořádala v Brně rozsáhlou výstavu soudobé kultury, kde se význačná role připisovala elektřině a energetice. Praktickou ukázkou byl elektrostátek – doklad toho, co všechno lze v zemědělství svěřit elektřinou poháněným strojům. Pravda, sestavovatel

průvodce tímto elektrostatkem připustil, že „*ve svých podrobnostech bude utopii*“, která však ukazuje možnosti, co všechno se může nechat na bedrech „*elektrisované práce*“.¹

Zástupci Podkarpatské Rusi, jejíž ekonomika závisela na zemědělství, si při pohledu na tento elektrostatek museli připadat jako doslova v jiném století. Vždyť v mnoha vesnicích na počátku dvacátých let ještě ani neznali železný pluh a elektřina byla k dispozici jen ve velkých sídelních jednotkách! Zároveň však Podkarpatské Rusi nechyběly elity, které význam elektřiny dobře chápaly – Julius Braščajko, mimo jiné ředitel Podkarpatoruské banky, patřil k zakládajícím členům Elektrotechnického svazu československého.²

Jenže v praxi na počátku dvacátých let nebyly obce Podkarpatské Rusi elektrifikovány, což ovlivňovalo i zaostávání průmyslové výroby na tomto území. V roce 1926 bylo na Podkarpatské Rusi jen 92 průmyslových provozů využívajících elektromotory.³ Nebylo divu, neboť před první světovou válkou bylo možné nalézt na území budoucí Podkarpatské Rusi jen čtyři elektrárny, které zásobovaly tamní města. Situace se příliš nezlepšila ani v letech po světové konflagraci, neboť sice přibýlo několik výroben elektřiny, ale povětšinou se jednalo o drobné elektrárničky sloužící pro mlýny a pro případné zásobování nějaké obce byly k dispozici obvykle jen ve večerních a nočních hodinách,⁴ kdy jejich produkce nebyla potřebná pro průmyslový podnik. Technické vybavení těchto elektrárniček a souvisejících sítí bylo často natolik primitivní, že neodpovídaly dobovým bezpečnostním předpisům.⁵ Jisté zaostávání podkarpatoruského průmyslu je znatelné i z toho, že až do roku 1926 měly na tomto území převahu samostatné elektrárny, zatímco v ostatních zemích dominovaly závodní elektrárny.⁶

Prameny k této problematice jsou uloženy zejména ve Státním oblastním archivu v Praze, kde se nachází fond Podkarpatoruské elektrárny, který vznikl vytríděním ze spisů strojírenského gigantu Českomoravská-Kolben-Daněk (ČKD). Tento podnik, který na konci dvacátých let vstoupil do energetiky na Podkarpatské Rusi, se v rámci příprav seznámil i s vývojem tamních elektráren a jejich technickou a právní situací.

Určité doplňující údaje přinesl i fond 63 ze Státního archivu Zakarpatské oblasti, který uchovává písemnosti z činnosti Civilní správy Podkarpatské Rusi a jejich příslušných útvarů věnujících se energetice.

V pražském Národním archivu se podařilo dohledat jen podklady k úmyslu ministerstva veřejných prací vyvlastnit Užhorodskou elektrárskou a její protesty proti tomuto plánu.

1 SEYFERT, L. (ed.). *Průvodce elektrostatkem*. Brno : Kuratorium Elektrostatku, 1928, s. 10.

2 VENCL, J. (red.). *III. Sjezd Elektrotechnického svazu československého v Mor. Ostravě 23. až 26. července 1921*. Praha : Elektrotechnický svaz československý, 1921, s. 158.

3 ŽADANSKÝ, Juraj. *Hospodársky a sociálny vývoj Podkarpatskej Rusi 1919 – 1939*. Bratislava : Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2022, s. 105.

4 MERFAIT, [Jan]. *Elektrisace Podkarpatské Rusi*. In Gustav BIANCHI (ed.). *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica : Knihtiskárna Slovan, 1932, s. 91.

5 MERFAIT, Jan. *Rozvoj elektráren a soustavná elektrisace*. In Jaromír MUSIL (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 228.

6 *Statistika elektráren v Republice československé za léta 1913 a 1919 až 1928*. Československá statistika – Svazek 76. Řada XV. (Průmysl, sešit 1). Praha : Státní úřad statistický, 1932, s. 18.

Z literatury je nutno zmínit především díla předních slovenských hospodářských historiků Miroslava Sabola⁷ a Ludovíta Hallona⁸ podávajících všeobecný přehled k vývoji energetiky v souvislosti s uherskou právní tradicí a technickou realitou. K samotné energetice na Podkarpatské Rusi je nezbytné především vysoce ocenit kvalitu děl z pera Jana Merfajta, který se ve třicátých letech 20. století stal ředitelem Podkarpatských elektráren a který pro různé reprezentativní publikace sepsal několik statí dotýkajících historie energetiky na Podkarpatské Rusi před příchodem ČKD a vznikem Podkarpatských elektráren.⁹ Z dobových děl pak nelze přehlédnout rozsáhlý sborník dokumentů JUDr. Karla Vondráška, ředitele Elektrárenského odboru Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze, který souhrnně k roku 1936 soustředil legislativní předpisy a další důležité dokumenty.¹⁰ Z další literatury lze ještě zmínit reprezentativní publikaci, kterou připravil soudobý elektrárenský podnik působící v Zakarpatské oblasti, kde je jedna kapitola věnována též dějinám energetiky.¹¹ Ostatní díla byla použita jen doplňkově.

Zvláštní poděkování náleží váženému kolegovi doc. Juriji Danilcovi z Fakulty mezinárodních vztahů a historie Užhorodské národní univerzity, který mi zprostředkoval archiválie ze Státního archivu Zakarpatské oblasti, jakož i výše zmíněnou reprezentativní publikaci o vývoji energetiky v Zakarpatí.

Legislativní rámec

Základem elektrifikace na území budoucí Podkarpatské Rusi byl uherský zákonný článek XVII/1884, který umožnil vznik podniků na výrobu, přenos a prodej elektřiny, ale nezabýval se technickými parametry a tuto otázku neřešila ani žádná jiná norma, tudíž vznikaly sítě na stejnosměrný i střídavý proud s různým napětím, což samozřejmě následně ztížilo sjednocení. Příčinou bylo i to, že se původně počítalo jen s lokální elektrifikací podniků či jednotlivých obcí, tedy elektrárničky vlastnily jednotlivé továrny, obce či samosprávná sdružení.¹² Elektrárensství totiž bylo vnímáno jen jako určitá živnostenská činnost.¹³ Bylo to dáno tím, že jako první se objevily osvětlovací stanice k zajištění energie pro osvětlení konkrétní budovy či prostran-

-
- 7 SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava : Prodama 2010.
  - 8 HALLON, Ludovít. Elektrifikačný proces v strednej Európe v rokoch 1918 – 1938 a miesto Slovenska v tomto procese. In *Historické štúdie* 35. Bratislava : Veda, 1994, s. 73-108.
  - 9 MERFAIT, [Jan]. Elektrisace Podkarpatské Rusi. In Gustav BIANCHI (ed.). *Publikace pro zem Podkarpatská Rus*. Banská Bystrica : Knihtiskárna Slovan, 1932, s. 91-93 a MERFAIT, Jan. Rozvoj elektráren a soustavná elektrisace. In Jaromír Musil (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 226-235.
  - 10 VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. 143.
  - 11 Zakarpattjaoblenergo. Užgorod : Karpaty, 2009.
  - 12 SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava : Prodama 2010, s. 35.
  - 13 HALLON, Ludovít. Elektrifikačný proces v strednej Európe v rokoch 1918 – 1938 a miesto Slovenska v tomto procese. In *Historické štúdie* 35. Bratislava : Veda, 1994, s. 91.

ství.¹⁴ Absence základních pravidel od počátku celého procesu následně prodražila budování spojovacích sítí, ale zdražovala též rekonstrukci a ztěžovala soustředění elektrifikačního kapitálu. Legislativa také nepočítala s nějakými právy pro provozovatele elektráren, resp. možností stavět elektrická vedení na cizích pozemcích, takže ve výsledku se vedení stavěla podél soukromých cest, což prodlužovalo délku těchto vedení.¹⁵ Anarchii v zalitavské části učinilo přítrž až nařízení uherského ministerstva obchodu z roku 1898, které stanovilo pravidla, hlavně ohledně bezpečnosti fungování elektráren. Zákonný článek III/1907 přinesl zajištění určitých finančních výhod a v ojedinělých případech i vyvlastňovací práva pro elektrárenské společnosti.¹⁶ Tento zákoný článek také poskytl právní ochranu vyrobené elektřině jako movité věci.¹⁷ Celkově elektrifikace spadala do gesce ministerstva obchodu, zatímco ministerstvo vnitra vydávalo povolení na výstavbu sítí a ministerstvo zemědělství řešilo agendu vodních děl, včetně vodních elektráren.¹⁸

Vývoj v rakouských a českých zemích před první světovou válkou však již směřoval k regionální elektrifikaci a systematickému jejímu naplňování, což v Předlitavsku vedlo v roce 1904 k vydání příslušného zákona a hlavní aktivity se v této oblasti přesunuly na Moravu.¹⁹ Díky předválečnému vývoji bylo Československo po světové válce nejlépe koncepčně připraveno na rozvoj elektrifikace a ideu elektrifikace za pomoci regionálních elektrárenských podniků převedla do praxe záhy přijatá legislativa určující též normované hodnoty napětí.²⁰

Elektrárénství nové republiky stálo na zákonu č. 438/1919 Sb. z. a n. z léta 1919, jenž pojednával o státní podpoře soustavné elektrifikaci, kde základem byly všeužitečné podniky (§ 4), které náležely státu, zemi, okresu, obci nebo smíšeným společnostem a družstvům, popř. byly určeny pro všeobecnou potřebu a soustavnou elektrifikaci. Smíšená společnost mohla dosáhnout všeužitečnosti pouze v případě zastoupení veřejného kapitálu (buď 60 % dle citovaného zákona nebo 25 % dle zákona č. 258/1921 Sb. z. a n.). Všeužitečnost dle prvně jmenovaného zákona vyhlášovalo ministerstvo veřejných prací a tyto podniky měly četné výhody, např. finanční, daňové, ale i právní, např. bezplatně či jen velmi levně využívat pozemky železniční a dopravní správy, ale také stavět a udržovat elektrická vedení s příslušenstvím, trafostanicemi atd. a za tímto účelem odstraňovat stromoví v nutné míře pro realizaci vedení, což sice měl vykonat vlastník pozemků, ale pokud tak neučinil, provedl

-
- 14 SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava : Prodama 2010, s. 36.
  - 15 SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava : Prodama 2010, s. 35.
  - 16 SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava : Prodama 2010, s. 36.
  - 17 VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. XIV.
  - 18 SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava : Prodama 2010, s. 36.
  - 19 HALLON, Ľudovít. Elektrifikačný proces v strednej Európe v rokoch 1918 – 1938 a miesto Slovenska v tomto procese. In *Historické štúdie* 35. Bratislava : Veda, 1994, s. 91.
  - 20 HALLON, Ľudovít. Elektrifikačný proces v strednej Európe v rokoch 1918 – 1938 a miesto Slovenska v tomto procese. In *Historické štúdie* 35. Bratislava : Veda, 1994, s. 91-92.

to všeužitečný podnik na náklady majitele. V případě již existujících vedení měl údržbu na starost všeužitečný podnik a prováděl ji v dohodě s majitelem. Zákon v § 12 počítal s možností vyvlastnění pro potřeby elektrického vedení a dalšího příslušenství, popř. přímo pro potřebu výroby proudu. Samotnou elektrifikaci obstarávaly elektrárenské svazy a okresy za účasti státu, samosprávy a různých privátních podniků.

Důvodová zpráva k zákonu č. 438/1919 Sb. z. a n. z 21. června 1919 zcela opomíjela Podkarpatskou Rus,²¹ zato zdůrazňovala, že republika může mít dle předběžných odhadů ve vodních tocích 800 000 koňských sil, jejichž zužitkováním by se ročně ušetřilo přibližně 6 000 000 tun uhlí.²² Zároveň osvětlovala, že na základě diskuzí bylo opouštěno od státního monopolu na výrobu elektřiny jednak z důvodu ceny vykoupení stávajících elektráren, jednak s ohledem na skutečnost, že většina z nich byla v držení samospráv, tudíž se zákonodárci rozhodli, že v elektrárénství si bude stát a samospráva udržovat většinu ve všeužitečných podnicích a nebude bránit mírnému zapojení soukromému kapitálu. Stát a země měly budovat vodní elektrárny a související rozvodné sítě, zatímco v tepelných elektrárnách se mohly angažovat i další veřejné a soukromé korporace.²³ Veřejný kapitál si však měl vždy udržet většinu.²⁴

Důvodová zpráva k zákonu č. 258/1921 Sb. z. a n.²⁵ vysvětlovala, že zejména na Slovensku nelze s ohledem na finanční realitu ihned dosáhnout většinového podílu státu a samosprávy, tudíž aby i tyto podniky mohly podporovat elektrifikaci a nedošlo k jejímu zpoždění, mohly statut všeužitečnosti získat i podniky, kde veřejná správa neměla většinu, ale do 20 let ji měla dosáhnout, přičemž tyto podniky se musely věnovat soustavné elektrifikaci. Zákon také přinášel finanční úlevy při slučování elektrárenských podniků, aby byly dostatečně silné k realizaci předestřených úkolů spojených se soustavnou elektrifikací.²⁶ Tomuto slučování v případě potřeby mohlo napomoci i vyvlastnění státem.²⁷ Zákon v § 7 vzpomněl na Podkarpatskou Rus, kterou původní zákon zcela opomenul.

Oba výše uvedené zákony se staly základem elektrifikačních aktivit v celé republice a samozřejmě je později doplnila celá řada legislativních předpisů a podzákonných norem, nicméně na samotné Podkarpatské Rusi došlo k využití obou klíčových zákonů až ve třicátých letech, protože ve dvacátých letech se nepodařilo

-
- 21 VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. 55-68.
  - 22 VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. 55.
  - 23 VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. 56-57.
  - 24 VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. 58.
  - 25 VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. 76-79.
  - 26 VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. 76-77.
  - 27 VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. 78.

založit všeužitečný elektrický podnik a naopak došlo ke koncentraci tamních městských elektráren do jednoho soukromého podniku, který zřejmě neměl skutečný zájem a ve skutečnosti vlastně ani ekonomickou sílu zaměřit se na elektrifikaci dalších částí Podkarpatské Rusi.

Užhorodská elektrárská a cesta k ní

Prvním příjemcem inovací na území, které později získalo název Podkarpatská Rus, byl Užhorod, kde se první plynové lampy veřejného osvětlení objevily v první polovině padesátých let 19. století a v roce 1872 se plánovalo jejich rozšíření a modernizace, přičemž se zkoumaly možnosti zavedení plynu do bytů a úřadů a počítalo se s výstavbou plynárny. K realizaci tohoto zámyslu nedošlo, protože začalo být zřejmé, že výhodnější bude elektrická energie. Ta se na území Podkarpatské Rusi prvně objevila ale až v roce 1890 v obci Fridešovo/Kolčino v pivovaru hraběte Schönborna, kde byla spuštěna hydroelektrárna, která sloužila až do roku 1961, kdy byla zrušena pro ekonomickou nevýhodnost.²⁸ Během devadesátých let 19. století se další zdroje elektřiny objevily ve Volovci, Volovém, Velkém Berezném, Rachovu a Jasině a v novém století i na dalších místech.²⁹ Zároveň na počátku devadesátých let získal užhorodský mlynář povolení městské rady na osvětlení dvou mostů a deseti bytů. Město Užhorod v roce 1893 vyhlásilo konkurs na osvětlení města, přičemž od 1. ledna 1895 mělo ulice města ozářit 160 elektrických lamp, ale projekt skončil bankrotem jedné z interesujících firem.³⁰ To přimělo město hledat nové řešení, jehož základem se stala místní nábytkářská firma,³¹ která se stala otcem místních energetických závodů.

Základem Užhorodské elektrárské (UE), akciové společnosti, v Užhorodě byla původně Užhorodská továrna na nábytek, akciová společnost, v Užhorodě, která vznikla 27. června 1886³² a která v roce 1902 podepsala smlouvu s městem Užhorodem na jeho zásobování elektřinou po dobu následujících 40 let, přičemž zpočátku zásobovala 75 zájemců. V roce 1907 přistoupila firma k posílení zdrojů výroby elektřiny a od tohoto roku zásobovala město elektřinou ve dne i v noci,³³ načež v roce 1911 přibyl nový agregát.³⁴ Valná hromada z 19. června 1911 schválila vydělení nábytkářského podniku a vzniku Užhorodské elektrárské s kapitálem 700 000 korun.³⁵ K utvoření samotné Užhorodské elektrárské, akciové společnosti, došlo 19. dubna 1912,³⁶ které se podařilo přežít válečná léta i bezprostředně navazující období poválečného chaosu.

Na konci roku 1920 povolilo ministerstvo vnitra v Praze v dohodě s resorty financí a obchodu zvýšení akciového kapitálu UE ze 700 000 korun na 6 500 000 ko-

28 Zakarpattjaoblenergo. Užgorod : Karpaty, 2009, s. 19.

29 Zakarpattjaoblenergo. Užgorod : Karpaty, 2009, s. 23.

30 Zakarpattjaoblenergo. Užgorod : Karpaty, 2009, s. 20.

31 Zakarpattjaoblenergo. Užgorod : Karpaty, 2009, s. 21.

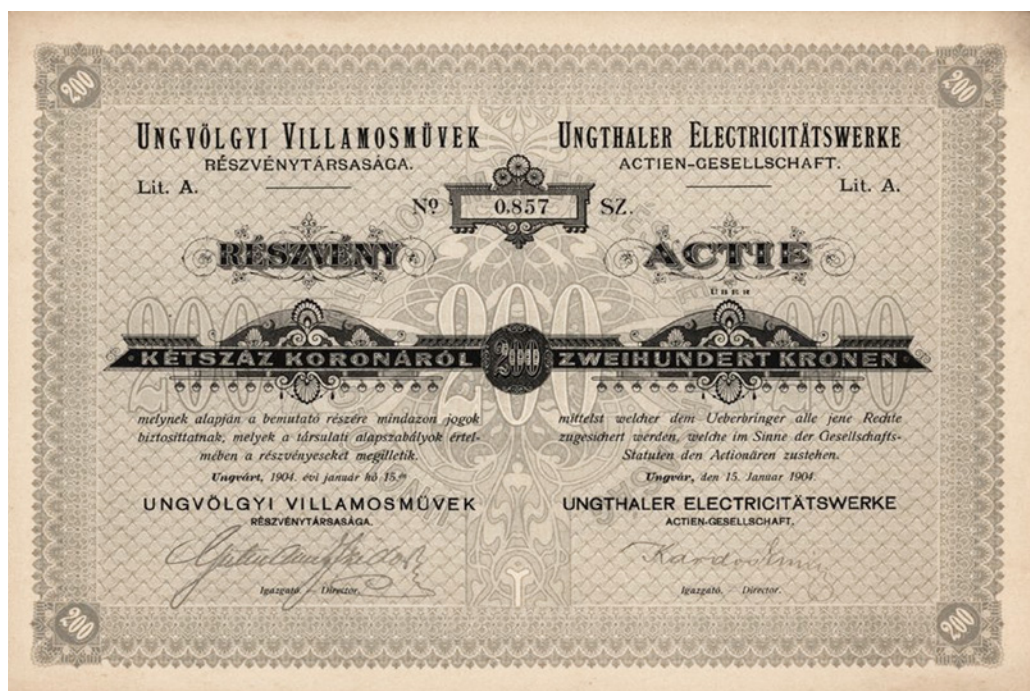
32 Státní oblastní archiv v Praze, fond Podkarpatské elektrárny (SOA Praha, f. PRE), kart. 13, inv. č. 181.

33 Zakarpattjaoblenergo. Užgorod : Karpaty, 2009, s. 21.

34 Zakarpattjaoblenergo. Užgorod : Karpaty, 2009, s. 22.

35 SOA Praha, f. PRE, kart. 3, inv. č. 39.

36 SOA Praha, f. PRE, kart. 13, inv. č. 181.

Obr. 1: Akcie Ungvölgyi Villamosművek Részvénytársasága (Ungthaler Electricitätswerke Aktien-Gesellschaft, Užhorodská elektrárská, akciová spoločnosť) vydaná 15. ledna 1904.

Ungvölgyi Villamosművek Részvénytársasága Ungvárt, Villamos Művek, Ungvölgyi Villamosművek, Ungthaler Electricitätswerke Aktien-Gesellschaft Ungthal, Užhorodská elektrárská, akciová spoločnosť, elektrárny a elektrifikace, Užhorod, Ugohrad, Užgorod, Ungwar, akcie (securityprinting.org), 5. III. 2023].

run vydáním dalších 29 000 plně a hotově splacených na majitele znějících akcií po 200 korunách za podmínky, že bude prokázáno platné usnesení valné hromady, což měl ověřit administrátor budované Civilní správy Podkarpatské Rusi.³⁷ Mimořádná valná hromada se pak uskutečnila 25. února 1921, kde podle protokolu „zjeví se následující akcionáři“:³⁸

Na jednání si akcionáři jednomyslně zvolili za předsedajícího hromady Bertalana Baána, jakož i zapisovatele a ověřovatele.³⁹ Na schůzi byli do ředitelství (= správní rady) společnosti zvoleni Michael Baán,⁴⁰ jinak generální ředitel Stavební akciové společnosti, dále JUDr. Julius Braščajko, ředitel Podkarpatorské banky, JUDr. Géza Lukács, advokát, Alexandr Schmietz, ředitel Stavební akciové společnosti a Augustin Vološin, přednosta Podkarpatorské banky; za členy dozorčí komise byli vybráni Ladislav Fedinec, prokurista Podkarpatorské banky, Ladislav Gašpar, vi-

37 Державний архів Закарпатської області (Státní archiv Zakarpatské oblasti, DAZO), f. 63, opis 2, d. 68, fol. 1.

38 DAZO, f. 63, opis 2, d. 68, fol. 2.

39 DAZO, f. 63, opis 2, d. 68, fol. 2.

40 DAZO, f. 63, opis 2, d. 68, fol. 2v.

Akcionári Užhorodské elektrařské na mimořádné valné hromadě 25. února 1921	
Akcionári	Počet akcií
Ladislav Fedinec	1 800
Alexander Schmietz	600
Berthold Baán	100
Michael Baán	120
Emil Kardaš	50
Géza Lukács	20
Ján Heintz	20
Armín Székely	20
Celkem	2730

Sestaveno dle: DAZO, f. 63, opis 2, d. 68, fol. 2.

ceředitel Stavební akciové společnosti, a Jindřich Širger, ředitel továrny (bez bližšího určení, ale zřejmě v Košicích). Jednalo se o obyvatele Košic a Užhorodu.⁴¹ Následně se přistoupilo k projednání a schválení navýšení akciového kapitálu a též úpravy stanov společnosti.⁴²

O něco pozdější stanovy z 12. června 1923⁴³ určily, že firma Užhorodská elektrařská, akciová společnost, v Užhorodě (s alternativními názvy v maďarštině Ungvári Villamossági Részvénytársaság, v němčině: Ungvarer Elektrizitäts Aktiengesellschaft a rusínštině Užhorodskoje Elektrařnoje Akcijnoje Tovaristvo)⁴⁴ sídlila (celkem pochopitelně) v Užhorodě, ale dle potřeby mohla kdekoliv zříditi filiální závody (§ 1). Vedle u elektrařny obvyklé náplně obchodní činnosti v podobě zřizování elektrického osvětlení, zpeněřování elektrického proudu, zřizování průmyslových a obchodních elektrických závodů, prodeje a pronájmu osvětlovacích těles a elektrických nástrojů, tak díky odkoupení továrny na nábytek a dýhářnu firmy Mundus, se UE dále věnovala výrobě a prodeji dřevěného a dýhového nábytku a dalšího dřevěného zboží, využívání, nákupu a prodeji lesů ve vlastní a cizí režii a zuřitkování vyrubaného dřeva k výrobě či prodeji, dále ke zřizování lesních drah a parních pil (§ 2). Ředitelství podniku mohlo vydat titry na 10, 25, 50, 100 a 1000 akcií. V případě vydání nových akcií měli dosavadní držitelé předkupní právo, jehož podmínky určovala valná hromada, která mohla toto zmocnění převést na ředitelství podniku (§ 6).

Akcie měly být opatřeny běžným číslem a další náležitosti vzhledu stanovilo ředitelství. Za ztracené akcie mohly být vydány nové, jen když majitel své právo soudně dokázal. Soudní náklady hradil akcionář (§ 7). Akcionářská práva byla vyko-

41 DAZO, f. 63, opis 2, d. 68, fol. 3.

42 DAZO, f. 63, opis 2, d. 68, fol. 3 – 3v.

43 SOA Praha, f. PRE, kart. 1. inv. č. 1.

44 Německá a maďarská varianta názvu podniku byla přijata již v roce 1912. SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 2.

návána spoločne na valné hromade, kde každá akcie opravňovala k jednému hlasu. Akcionár svá práva však mohl uplatniť len tehdy, když své akcie s platnými kupony v určité lhůtě složil u pokladny společnosti nebo jiném v pozvánce k valné hromadě stanoveném místě. Na akcie obdržel potvrzení a lístek opravňující ke vstupu na valnou hromadu spolu s údajem o počtu hlasů. Po valné hromadě byly akcie vráceny po odevzdání uvedeného lístku. Společnost nemusela zkoumat totožnost osoby, která složila akcie nebo která se dostavila na valnou hromadu (§ 8).

Již zmíněná valná hromada se konala obvykle v první polovině roku v Užhorodě v kanceláři podniku či jiném určeném místě a organizovalo ji ředitelství. Mimořádná valná hromada se mohla konat kdykoliv to uznalo ředitelství za nutné, popř. ji mohla svolat dozorčí komise. Ředitelství muselo svolat mimořádnou valnou hromadu na základě rozhodnutí řádné valné hromady, popř. klesl-li následkem úmrtí, vystoupením či z jiného důvodu počet valnou hromadou zvolených členů ředitelství pod pět a počet členů dozorčí komise pod dva, event. žádal-li o to akcionář či akcionáři zastupující alespoň desetinu kapitálu prostřednictvím písemného podání dodaného ředitelství s uvedením důvodu a cíle takové valné hromady a složila-li žádající strana akcie opatřené platnými kupony. Jakmile nastala nutnost či se objevila žádost o konání mimořádné valné hromady, muselo ji ředitelství svolat. Kdyby ředitelství nekonalo, provedla by svolání valné hromady na žádost zájemců soudní stolice (§ 9).

Pozvánku na valnou hromadu bylo nutno uveřejnit nejméně 15 dní před konáním hromady v některém pražském či užhorodském periodiku. Zároveň pozvánka musela obsahovat nutné údaje (místo, čas, program) a roční uzávěrka měla být nejméně osm dní před konáním valné hromady uveřejněna v tisku a vyložena v kanceláři podniku (§ 10).

Na valné hromadě se mohl nechat akcionář zastupovat jiným akcionářem, pokud jej vybavil plnou mocí, která byla před valnou hromadou předložena ředitelství. Bez zvláštní plné moci se mohli nechat zastupovat nezletilé a nesvéprávné osoby, dále firmy, obce a další organizace svými představiteli s podpisovými právy a dále vdané ženy svými muži, i když zástupci nebyli přímo akcionáři (§ 11).

Firma uveřejňovala své vyhlášky v periodikách vycházejících v Praze nebo Užhorodě (§ 4). Valná hromada byla schopná usnášení, pokud bylo přítomno aspoň pět akcionářů reprezentujících nejméně jednu třetinu akciového kapitálu. Jinak musela být svolána nová valná hromada ve lhůtě 30 dní, na kterou se mohli dostavit akcionáři bez ohledu na počet akcií a usnášet se o záležitostech původně svolané valné hromady (§ 12).

Každý akcionář oprávněný hlasovat musel oznámit nejméně 30 dní před ohlášeným termínem písemně u ředitelství spolu s pěti akciemi s platnými kupony, že hodlá podat návrh na valné hromadě. Pak byl návrh dán na program k projednání. Valná hromada mohla rozhodovat jen o věcech uvedených v programu. Výjimku tvořilo usnesení o svolání nové valné hromady (§ 13). Valnou hromadu řídil předseda ředitelství, popř. ředitelstvím určený člen. O každé valné hromadě byl veden zápis se jmény akcionářů a počtem akcií a hlasů. Zápis byl následně podepsán předsedou, jím vybraným zapisovatelem a valnou hromadou dvěma určenými ověřovateli. Originál či jeho ověřená kopie pak byla předána firemnímu soudu (§ 14).

Valná hromada se usnášela prostou většinou hlasů, přičemž v případě rovnosti rozhodl hlas předsedy, kterému tak jako tak příslušelo hlasovací právo jakožto

akcionáři na základě složených akcií. Hlasování probíhalo aklamací či povstáním. Na žádost účastníka mohlo hlasování probíhat dle jmen. To ostatně mohl předseda nařídit kdykoliv. Volilo se též pouhou většinou hlasů a aklamačně, ale v případě přání mohlo proběhnout tajně za pomoci hlasovacích lístků. V případě rovnosti hlasů se rozhodlo losem. Při tajném hlasování mohl předseda určit tříčlennou komisi k vybrání hlasovacích lístků a jejich následnému spočítání (§ 15).

Valné hromadě náležela volba členů ředitelství a dozorčí komise, jakož i jejich odvolání; dále rozhodování o návrhu po přezkoumání hlášení a účetních uzávěrek ředitelství a dozorčí komise a použití čistého zisku, popř. o způsobu uhrazení ztráty; stanovení odměny dozorčí komise; úpravy výše základního kapitálu; změny stanov; spojení s jinou společností, uzavírání kartelových smluv, a nakonec i o rozpuštění společnosti a zvolení či sesazení likvidátora (§ 16).

Běžné záležitosti vyřizovalo valnou hromadou volené ředitelství/správní rada o 5 – 15 členech, přičemž členové se volili na dva roky. Pověření členů ředitelství trvalo až do zproštění valnou hromadou, která následovala po vypršení lhůty, na kterou byli zvoleni. Samozřejmě bylo možné opakované zvolení. O náhradách za vystoupivší či zemřelé členy ředitelství rozhodovala nejbližší valná hromada. Mezitím mohl být funkcí pověřen vybraný člen ředitelství, maximálně však na dobu trvání funkce zastupovaného člena. Pokud kles počet členů ředitelství pod pět, bylo nutno ihned zorganizovat mimořádnou valnou hromadu k jejich doplnění. Ředitelství si ze svého středu mohlo volit na jeden rok předsedu a jednoho či více místopředsedů, přičemž si samo stanovilo jednací řád (§ 17).

Ředitelství konalo své schůze dle praktické potřeby na pozvání předsedy či návrh dvou členů ředitelství, přičemž k usnášení schopnosti stačila přítomnost tří členů a rozhodovala nadpoloviční většina hlasů; v případě rovnosti hlasů rozhodoval hlas předsedy, který jinak nehlasoval. Ze schůzí byly vedeny zápisy, které podepisoval předseda se zapisovatelem (§ 18).

Ředitelství zastupovalo podnik navenek dle obchodního zákona a rozhodovalo o všem, co nebylo vyhrazeno valné hromadě. Ředitelství tak přijímalo a propouštělo personál, stanovovalo náplň jeho činnosti, výši platu a další požitky; udělovalo úředníkům též podpisové právo. Ředitelství si mohlo na své první schůzi zvolit na jeden rok výkonnou komisi o předsedovi a třech členech. Ředitelství této komisi stanovilo pravomoci a případné odměny (§ 19). Podpisové právo měli dva členové ředitelství nebo jeden člen ředitelství a ředitelstvím jeden pověřený úředník (§ 3).

Každý člen ředitelství, který byl pro zločin nebo přečin obviněn či odsouzen, popř. proti němu bylo zavedeno konkurzní řízení nebo nucené vyrovnání, pozbýval svého mandátu (§ 20).

Dalším orgánem byla dozorčí komise se 3 – 7 členy, které volila a odvolávala valná hromada s možností opětovného zvolení. V případě poklesu počtu členů pod tři bylo nutno ihned svolat valnou hromadu k doplňující volbě. Dozorčí komise si volila ze svého středu předsedu a případně též místopředsedu a dále si sama určovala jednací řád. Hlasovala prostou většinou a v případě rovnosti hlasů rozhodoval předseda komise, který jinak nehlasoval. Komise byla volena na dobu tří obchodních let (§ 21), přičemž stanovy určily, že obchodní rok trval od 1. ledna do 31. prosince, kdy se uzavíraly obchodní knihy (§ 24). Dozorčí komise byla schopná usnášení, pokud byli i s předsedou přítomní tři členové, a schůzovala dle potřeby,

ale mohla být svolána předsedou na přání kteréhokoliv člena do dvou dnů. Členové dozorčí komise ztráceli mandát za stejných podmínek jako členové ředitelství. Členům komise příslušel roční plat ve výši 1000 korun, který mohlo ředitelství zvýšit, a valná hromada mohla stanovit pro členy komise zvláštní odměnu z čistého zisku (§ 23).

Úkolem dozorčí komise bylo kontrolovat obchodní vedení společnosti, a proto kdykoliv mohla provést kontrolu a přezkoumat obchodní knihy, korespondenci a pokladnu. Dále musela každoročně přezkoumat roční uzávěrku a bilanci a informovat valnou hromadu (§ 22). Dozorčí komise zkoumala bilanci za obchodní rok zpracovanou ředitelstvím dle obchodního zákona a komise takto přezkoušenou bilanci předala ředitelství k publikaci s ohledem na související lhůty (§ 25).

Čistý zisk se dělil na několik položek. Nejméně 10 % šlo na amortizaci strojů, budov a vybavení. Minimálně pět procent se přesouvalo do rezervního fondu. Další částky pokryly odměnu správní rady a samozřejmě dividendy akcionářům; o dalších zbytcích rozhodovala valná hromada (§ 27). Nevyzvednuté dividendy se po šesti letech vnímaly tak, že se jich akcionář vzdal, a byly přesunuty do rezervního fondu (§ 28). Uvedený rezervní fond sloužil k pokrytí případných ztrát. Valná hromada ovšem mohla vytvářet i jiné rezervy a převést dispoziční právo na ředitelství (§ 29).

Společnost měla trvat, dokud valná hromada nerozhodne o jejím rozpuštění (§ 5).

Tyto stanovy platily až do převzetí Užhorodské elektrárnské ze strany ČKD v roce 1928, ačkoliv UE prodala továrnu na nábytek za 4 500 000 korun v roce 1924, ale tržová smlouva byla sepsána až 4. května 1926, tudíž se až od tohoto roku UE věnovala jen elektrárenskému provozu,⁴⁵ ale k úpravě stanov již nepřistoupila. Prodej nábytkářského provozu umožnil odepsat většinu ztrát vzniklých do roku 1926.⁴⁶

Osamostatněná nábytkářská firma působila pod názvem Užhorodská továrna na nábytek a dýhárna, a. s., a měla v roce 1924 přibližně 250 zaměstnanců, jejichž počet v roce 1928 dosáhl čísla 400. Výrobky z podkarpatorských surovin dodávala v letech hospodářské konjunktury do Kanady, USA, Jižní Ameriky, Austrálie, Francie, Spojeného království, Egypta a dýhy směřovaly do Itálie a Indie.⁴⁷

Expandující Užhorodská elektrárnská

Užhorodská elektrárnská se po skončení vojenské diktatury na začátku roku 1922 velmi dařilo, neboť ještě téhož roku podepsala řadu smluv o pronájmu podkarpatorských městských elektráren, popř. během krátké doby poté dosáhla převodu obdobných smluv na sebe. Navíc jako exportér expandovala mimo oblast Podkarpatské Rusi a dodávala elektrickou energii na jihovýchodní Slovensko, kde podepsala smlouvy o dodávkách elektřiny či o pronájmu nebo výstavbě elektráren s několika městy a obcemi.

45 SOA Praha, f. PRE, kart. 3, inv. č. 41.

46 SOA Praha, f. PRE, kart. 3, inv. č. 39.

47 KRAFT, Josef. Průmyslové podniky v Užhorodě. In Jaromír MUSIL (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatorské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 222.

K neúspěchům naopak patřilo to, že se podnik nedokázal domluvit s ministerstvem veřejných prací, které právě od roku 1922 usilovalo o to, aby na Podkarpatské Rusi vznikl všeužitečný elektrárenský podnik soustřeďující veškeré na Podkarpatské Rusi jsoucí elektrárny s účastí veřejného a soukromého kapitálu, protože majitelka UE, tedy Slovenská všeobecná úvěrní banka (s ústředím v Budapešti), se tomuto záměru bránila a kladla značné finanční požadavky, což nakonec vedlo k tomu, že ministerstvo veřejných prací zahájilo ve druhé polovině dvacátých let kroky k vyvlastnění navzdory všem souvisejícím finančním a právním obtížím.⁴⁸

Elektrárna v Užhorodě

V roce 1902 nastal kvalitativní přelom v osvětlení města, kdy majitel Užhorodské továrny na nábytek Guttman Gelse postavil první elektrárnu s dvěma parními stroji v areálu své firmy, přičemž ve městě zbudoval první rozvodnou síť pro prvních 75 odběratelů a samozřejmě pro osm obloukových lamp a 170 žárovek. Elektrárna pracovala jen v pracovní době nábytkářské továrny a dále jen do půlnoci. Ke zlepšení došlo v roce 1907, kdy nábytkářská firma posílila svoji elektrárnu o další parní stroj a vystavěla budovu pro dva elektromotory. Pro noční osvětlení přibyla akumulátorová baterie. Díky tomu bylo zavedeno permanentní dodávání elektrického proudu. V roce 1908 přešla nábytkářská firma i s elektrárnou na budapeštského velkoobchodníka s uhlím Karla Radnaye, který v roce 1911 přidal k elektrárně další elektrický motor.⁴⁹ K pozoruhodným úspěchům patřilo, že navzdory drahým a nedostatkovým surovinám udržela elektrárna nepřetržitý provoz i během první světové války.⁵⁰

Slovenská všeobecná úvěrová banka získala užhorodskou městskou elektrárnu v roce 1921⁵¹ odkupem od firmy Radnay a svěřila ji nově vzniklé UE, která elektrárnu posílila o další dva parní stroje a v této podobě fungovala elektrárna až do roku 1930, přičemž v závěru své existence pracovala v zimním období dokonce na více než plný výkon bez jakékoliv rezervy.⁵²

Základem moci UE byla tedy užhorodská městská elektrárna, které na základě smlouvy mezi městem Užhorodem a Užhorodskou továrnou na nábytek z 30. května 1902 bylo poskytnuto výhradní právo zajišťovat osvětlení v obvodu města všech

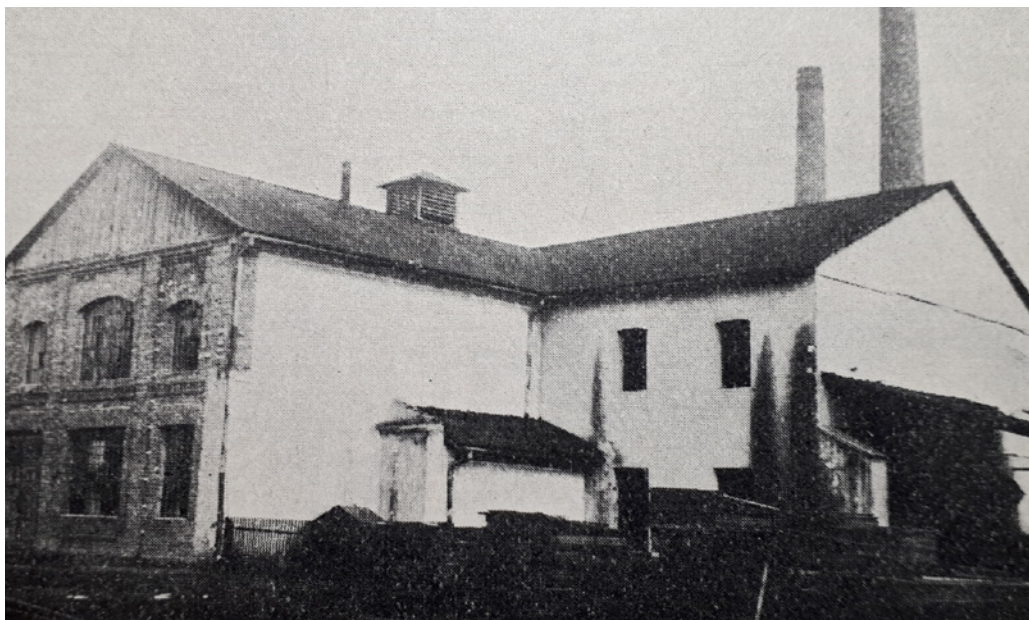
48 SOA Praha, f. PRE, kart. 3, inv. č. 38; VONDRÁŠEK, Karel (ed.). *Soustavná elektrisace v republice československé*. Praha : Knihovna veřejné správy a samosprávy, 1936, s. 304-305.

49 MERFAIT, Jan. Rozvoj elektráren a soustavná elektrisace. In Jaromír MUSIL (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 226.

50 MERFAIT, Jan. Rozvoj elektráren a soustavná elektrisace. In Jaromír MUSIL (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 227.

51 Existuje údaj, že k přeměně městské elektrárny na UE došlo již v roce 1920. KRAFT, Josef. Průmyslové podniky v Užhorodě. In Jaromír MUSIL (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 222.

52 MERFAIT, Jan. Rozvoj elektráren a soustavná elektrisace. In Jaromír MUSIL (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 227.

Obr. 2: Pohled na starou parní elektrárnu v Užhorodě. MUSIL, Jaromír (red.).
Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933.
Užhorod: Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 227.

zařízení (s výjimkou samozásobitelů) na dobu 40 let. Smlouva zavazovala poskytovatele zřídit na firemním pozemku elektrickou centrálu k zajištění osvětlení, přičemž podnik měl přednostní právo na realizaci případně zamýšlené elektrické dráhy. Smlouva zanikala vypršením, vykoupením podniku pro město a dále pokud na podnik byl nařízen konkurs. Smlouvu bylo možné zrušit v důsledku neplnění závazků firmy, nedoplněním kauce nebo předáním firmy, jestliže by takový krok předtím město neposvětilo, dále dlouhodobým neposkytováním elektrické energie nebo kdyby podnikatel přístrojové vybavení použil coby zástavu. Případné spory se měly řešit u užhorodského okresního soudu. V polovině dvacátých let se objevila snaha zpracovat novou smlouvu, ale patrně zůstalo jen u městského návrhu, zatímco ve druhé polovině dvacátých let UE zkoumala – nejspíše v souvislosti s objevujícími se snahami o založení všeužitečného elektrického podniku – výklad některých částí smlouvy z roku 1902.⁵³

V Užhorodě samotném měla UE množství dalších velkých odběratelů, např. hotel Koruna, lihovar, kamenolom, ale i blízké obce, od roku 1923 to byla Radvánka a od roku 1926 Horjany,⁵⁴ přičemž jak u obou obcí, tak i u města Užhorod časem docházelo k nárůstu zdrojů veřejného osvětlení.⁵⁵

53 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 16 a kart. 3, inv. č. 38.

54 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 14.

55 SOA Praha, f. PRE, kart. 2, inv. č. 23.

Elektrárna v Mukačevu

Mukačevo získalo svoji první elektrárnu v roce 1903, kdy ji postavila firma Phöbus se dvěma parními stroji, které v letech 1910 až 1914 nahradily postupně připojované elektrické motory. Elektrárna byla postavena na pozemku města a v roce 1919 ji město odkoupilo a provozovalo ji až do roku 1922. Do pronájmu elektrárny UE dodávala elektrárna od svého vzniku elektřinu jen ve večerních a nočních hodinách. Se zdejším provozem bylo spojeno unikátní elektrické zařízení, které bylo využíváno místní židovskou komunitou. Jednalo se o tzv. „košer vedení“, které spočívalo v tom, že aby mohli židovští věřící dodržet zákaz fyzické práce od pátečního večera do nedělního rána, tak pro modlitebny atp. bylo zřízeno samostatné vedení napájené z akumulátorových baterií, které byly s tímto zdrojem spojeny příležitostným vedením, které rabínův zřízenec v pátek večer napjal a v neděli ráno sundal. Toto zařízení však nepřežilo první světovou válku, kdy došlo k rekvizici akumulátorových baterií a souvisejícího vedení. Přesto během války došlo k nárůstu odběratelů v důsledku drahoty a nedostatku petroleje a svíček, takže k zásobování elektřinou se musely využívat i stroje dalších továren.⁵⁶

UE se smlouvou z 12. července 1922 doplněnou dodatkem z 12. října 1922 stala od 13. července 1922 do 31. prosince 1958 nájemcem městské elektrárny s celým zařízením, sekundární rozvodovou sítí a počítadly se všemi výhradními právy na výrobu, rozvod a prodej elektrické energie. K obvyklým povinnostem patřilo provozování, udržování a rozšiřování elektrárny, jakož i veřejného osvětlení. Město si vyhradilo právo odsouhlasit převod smlouvy a po vypršení výše uvedené nájemní doby se elektrárna i s investicemi vracela v provozuschopném stavu městu. Město také schvalovalo investiční plány s potřebnou dokumentací. V posledních 10 letech trvání smlouvy nutné nové investice prováděl nájemce na přání města a tyto investice po vypršení pronájmu přešly na město s tím, že firmě by byla vyplacena náhrada v odhadní ceně v den vrácení podniku. Město v podniku mohlo kdykoliv vykonat kontrolu. UE mohla z Mukačeva zásobovat i další odběratele.⁵⁷

Přes případnou budoucí možnost připojit se na všeužitečnou elektrárnu nebo po transformaci na všeužitečný podnik, smlouva zůstávala v platnosti. Smlouva končila v případě nezaplacení nájemného, podílu ze zisku, pokuty či neplněním jiných závazků nebo upadnutím do konkursu – za těchto podmínek by elektrárna přešla bez náhrady do správy města. Případné spory řešil Okresní soud v Mukačevu.⁵⁸ A ten se brzy dostal ke slovu, neboť o nájem elektrárny měla zájem i Eskomptní banka, která se po zamítnutí své nabídky obrátila s odvoláním na Civilní správu Podkarpatské Rusi, která však podání odmítla. V roce 1923 pak navíc podalo samo město žalobu, kterou se domáhalo zrušení smlouvy s UE u místního okresního soudu, protože se začaly objevovat zprávy o nevýhodnosti smlouvy pro město, načež o rok později se provalila úplatková aféra, do níž byl zapojen bývalý správce městské elektrárny

56 MERFAIT, Jan. Rozvoj elektráren a soustavná elektrisace. In Jaromír MUSIL (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 227-228; Zakarpattjaoblenergo. Užgorod : Karpaty, 2009, s. 23.

57 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 8.

58 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 8.

a část vedení města. Spor pak negativně zasáhl do převzetí UE podnikem ČKD.⁵⁹ Bez ohledu na tento soudní spor se UE v Mukačevu dařilo dále etablovat a od roku 1925 zásobovala elektřinou kasárna na zámku Palanok a od roku 1927 hotel Csillág, Správu státních pokusných objektů pro Podkarpatskou Rus a také různé soukromíky, např. továrnu na nábytek a továrnu na tabák.⁶⁰

Elektrárna v Berehově

Elektrárna v Berehově se objevila v roce 1908, kdy město dalo povolení firmě Siemens-Schuckert, která z počátku zásobovala 170 odběratelů, které posílilo množství nových odběratelů během světové války v důsledku drahoty a nedostatku petroleje a svíček, takže k zásobování elektřinou se musely využívat i stroje dalších továren. V roce 1922 elektrárnu převzalo město a vzápětí pronajalo UE⁶¹ smlouvou z 1. září 1922, kterou podepsal vládní komisař Karel Blecha s generálním ředitelem UE Michaelem Baánem a ředitelem Jakubem Seidlerem. Dle této dohody se do 31. prosince 1958 měla starat UE o provoz a služby elektrárny, rozvodů a s elektrárnou souvisejících budov a zajištění případně nutných investic, jakož i náležitého udržování veřejného osvětlování a řádného zásobování elektřinou. Sankce vyměřovalo město na základě hlášení policejního kapitanátu. Město samozřejmě poskytl nájemci exkluzivitu s výjimkou samododavatelů a případu, že by byl konkurenční podnik založen dle zákon č. 438/1919 Sb. z. a n., popř. by se takovým podnikem stala městská elektrárna, tak by město ihned elektrárnu převzalo spolu s veškerým vybavením a nájemce by neměl nárok na jakékoliv odškodnění. Smlouva počítala s modernizací výrobního zařízení a zajištěním dostatečného počtu náhradních strojů. Investice a větší změny musel nájemce hlásit městu, přičemž v posledních 10 letech před vypršením smlouvy se investice mohly konat pouze po předchozím schválení městem a ošetřeno bylo i případné převzetí těchto investic. Elektrárna a související vybavení se po skončení pronájmu musela vrátit městu v provozuschopném stavu. Případné spory řešil berehovský okresní soud.⁶²

Elektrárna v Sevluš

Sevluš se v roce 1911 rozhodla zřídit jak plynárnu, tak elektrárnu a měla je obě hotové v roce 1913, přičemž Sevluš zvolila plynové veřejné osvětlení. Díky této investici mohla Sevluš zároveň zásobovat Královo nad Tisou a tamní nádraží. Kombinace elektrárny a plynárny ale prodělávala a během války byla elektrárna odstavená a teprve po podepsání smlouvy s UE byla do provozu uvedena elektrárna, a naopak zrušena plynárna, jejíž stroje byly předělány.⁶³

59 SOA Praha, f. PRE, kart. 3, inv. č. 33.

60 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 14.

61 MERFAIT, Jan. Rozvoj elektráren a soustavná elektrisace. In Jaromír MUSIL (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 227-228; Zakarpattjaoblenergo. Užgorod: Karpaty, 2009, s. 23.

62 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 7.

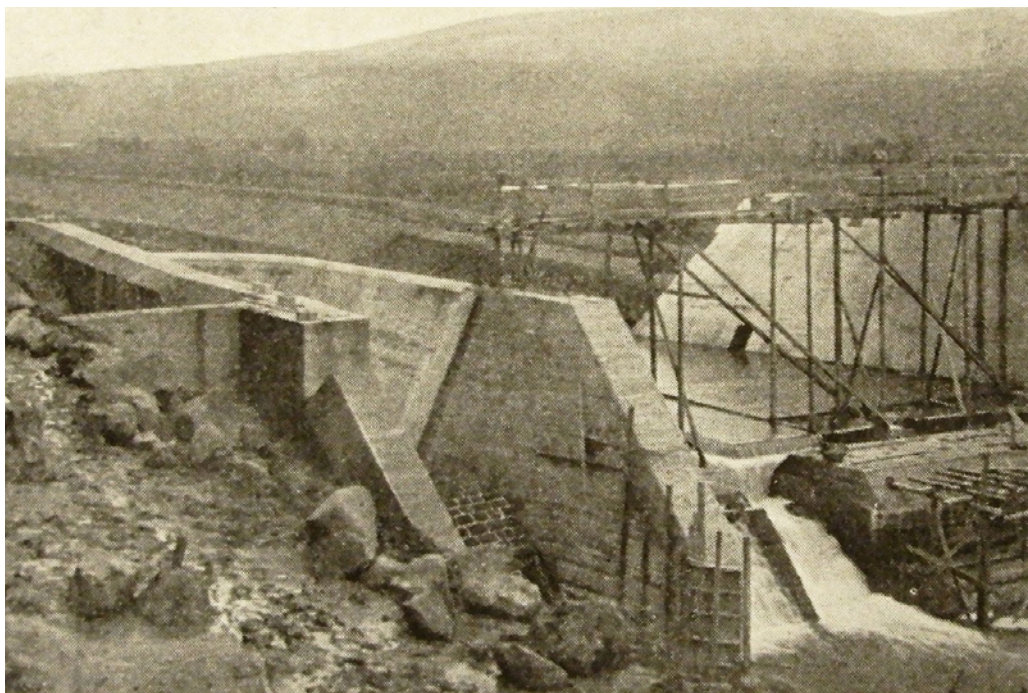
63 MERFAIT, Jan. Rozvoj elektráren a soustavná elektrisace. In Jaromír MUSIL (red.). *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 – 1933*. Užhorod : Odbor Spolku československých inženýrů, 1933, s. 228; Zakarpattjaoblenergo. Užgorod: Karpaty, 2009, s. 24.

Velkoobec Sevluš svoji elektrárnu a plynárnu s celým zařízením a sekundární rozvodnou sítí a počítadly pronajala s výhradními právy na výrobu elektřiny a jejího rozvodu od 19. října 1921 do 31. prosince 1963 užhorodské firmě Granit, kamenný a stavení průmysl a. s. v Užhorodě. Po skončení nájmu by podle smlouvy přešla elektrárna s veškerým příslušenstvím a investicemi za posledních 32 let do majetku Sevluš, která mohla po dobu pronájmu do podniku kdykoliv vyslat kontrolu. Nájemce mohl dodávat elektřinu i zájemcům mimo hranice velkoobce, ale tyto smlouvy po vypršení pronájmu pak přešly na město. Nájemce mohl po souhlasu obce převést nájem na jinou společnost, přičemž v případě zjevné materiální a technologické spolehlivosti obmyšlené firmy nemohlo být schválení odepřeno. Jinak o pronájem mohla firma přijít, pokud došlo k nezaplacení povinných obnosů i po dvou písemných vyzváních, dále byl-li nájemce v konkursu či pokud zastavil provoz bezdůvodně. V těchto případech velkoobec ihned převzala elektrárnu a plynárnu, popř. mohla zrušit výhradní právo. Firma Granit provozovala sevlušské elektrárenské podniky pod názvem Ugočský osvětlovací závod. V roce 1922 přistoupila firma k akci na odstranění plynového vedení a jeho nahrazení elektrickými rozvody, včetně náhrady za likvidované plynové rozvody napojených motorů a vařičů. V roce 1924 pak bylo za souhlasu všech oprávněných stran přistoupeno k postoupení smlouvy z roku 1921 na UE.⁶⁴

Hydroelektrárny na Uži

K dalším úspěchům Užhorodské elektrárnské se řadilo to, že v závěru roku 1924 byla podepsána nájemní smlouva s ministerstvem veřejných prací na pronájem dvou projektovaných hydroelektráren na kanále řeky Uže. Stát ve snaze zajistit pro Podkarpatskou Rus dostatek levné energie se zavázal vybudovat některé nezbytné prvky, konkrétně první spádový stupeň s dalším souvisejícím zázemím a vybavením tak, aby mohly být následně v budoucnu vybudovány další stupně, dále elektrické vedení Chust – Sevluš – Berehovo – Mukačevo – Užhorod – Sečovce – Košice – Prešov spolu s převáděcím zařízením a telefonní linkou během čtyř let. Takto vybudované zařízení mělo být následně převzato do pronájmu na 50 let s tím, že po skončení pronájmu měla UE přednostní právo na další pronájem a ministerstvo veřejných prací se mělo vynasnažit, aby hydroelektrárna dosáhla statutu všeužitečného podniku. V opačném případě měla UE nárok na odstoupení od smlouvy. Smlouva se rušila dále v důsledku neplnění závazků ze strany UE nebo nezaplacením nájemného vzdor písemnému vyzvání do 120 dnů po dni splatnosti. Podnik UE musel svá zařízení přizpůsobit případnému státnímu podniku. UE musela v první řadě dbát na zásobování státní správy a „*pečovati o trvalé zabezpečení československého rázu a vlivu společnosti*“, což znamenalo, že většina vedení měla mít československou státní příslušnost, a také to, že převod nových akcí měl být vázán na souhlas ministerstva veřejných prací s tím, že nesměly být prodány cizincům či přímo do zahraničí. Zájmy státu měli v rámci správy podniku zajišťovat dva členové jmenování do správní rady a další dva do dozorčí rady. Stát mohl v podniku kdykoliv vykonat kontrolu a s ohledem na veřejnou bezpečnost bylo ministerstvo oprávněno schvalovat či odmítat zaměstnance, zejména obsluhu stavidel. Pokud by firma nevyhověla, stát mohl přijmout potřeb-

64 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 6 a kart. 3, inv. č. 39.

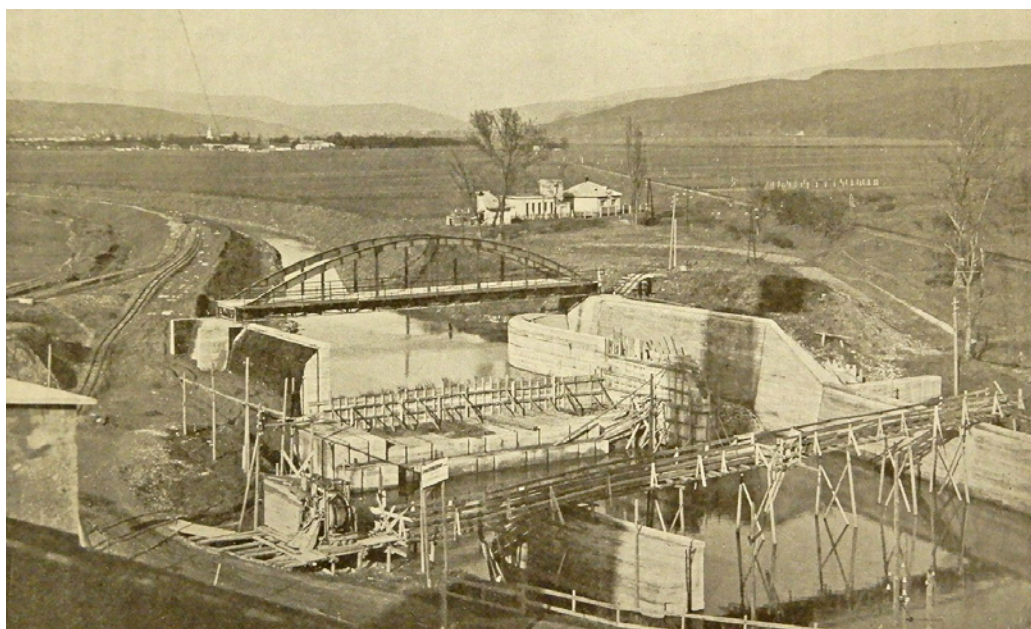
Obr. 3: Pohled na část staveniště vodní elektrárny mezi Nevickým a Onokovcami s přívodním kanálem z března 1937. MACH, Vladimír. Využití vodních sil na Podkarpatské Rusi. In Ant. Kubart (ed.): *Vodohospodářské otázky Podkarpatské Rusi. Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě. 1927 – 1937. Užhorod : Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus, 1937, s. 54.*

ná opatření na účet firmy. UE mohla spolupracovat s existujícími či v budoucnosti zřízenými elektrárnami a odebírat elektrický proud od třetích stran. UE mohla svůj pronájem převést na jinou společnost, ale jen po předchozím svolení ministerstva veřejných prací. Firma měla hydroelektrárny vrátit státu v provozuschopném stavu. Případné spory mezi UE a ministerstvem řešil smírčí soud, do kterého každá strana vysílala jednoho zástupce, kteří si pak společně přibrali třetího jako předsedu. Pokud by jedna ze stran soudce nevyslala, vybíral smírčího soudce prezident užhorodské soudní tabule; z řad prezidentů senátů tohoto soudu pak měl vzejít předseda smírčího soudu, pokud by se oba rozhodčí soudci neshodli na osobě předsedy. Smírčí soud jednal dle předpisů civilního řádu soudního a zasedal v Užhorodě. Ke své potřebě mohl žádat posudky znalců a byl oprávněn řešit otázku revize nájemného a ceny inventáře převzatého státem po zrušení smluvního poměru.⁶⁵

Plánované hydroelektrárny u Onokovců a Užhorodu na Uži byly stavěny od roku 1924, přičemž docházelo k úpravě kanálů vybudovaných v sedmdesátých letech 19. století. Obě díla se pro ekonomické obtíže plánovalo dokončit až v roce 1939.⁶⁶

65 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 15; kart. 2, inv. č. 29 a kart. 3, inv. č. 40.

66 MACH, Vladimír. Využití vodních sil na Podkarpatské Rusi. In Ant. KUBART (ed.): *Vodohospodářské otázky Podkarpatské Rusi. Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě. 1927 – 1937. Užhorod : Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus, 1937, s. 54.*

Obr. 4: Pohled na staveniště vodní elektrárny v Užhorodě a na přívodní kanál z března 1937.

MACH, Vladimír. Využití vodních sil na Podkarpatské Rusi. In Ant. Kubart (ed.):

Vodohospodářské otázky Podkarpatské Rusi. Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě. 1927 – 1937. Užhorod : Meliorační svaz pro Podkarpatskou Rus, 1937, s. 55.

Smlouva s Trebišovem a tažení východním Slovenskem

Dne 30. května 1923 podepsala Užhorodská elektrárnská smlouvu s městem Trebišov o výhradních dodávkách elektřiny na dobu 50 let s obvyklou výjimkou samozásobitelů, kteří nesměli elektřinu dále přeprodávat, a s přihlédnutím na možnost rozšiřování města o nové ulice a veřejně osvětlená místa, včetně zajištění včasného informování města o připravovaných opravách atp. Cena elektřiny měla odpovídat průměrům cen v Užhorodě, Mukačevu, Berehovu a Michalovcích. Počítalo se též s potřebnými stavebními úpravami a akcemi pro zajištění dodávek elektřiny, včetně výroby elektřiny v elektrárně parní pily v Sačurově. Příslušným soudem byl kupodivu košický okresní soud. Exkluzivní doba 50 let se mohla prodloužit o dalších 10 let, pokud by město šest měsíců před vypršením smlouvy nepodalo výpověď nebo se nijak nerozhodlo. Po skončení smlouvy přecházely na město lampy veřejného osvětlení spolu se sloupy, držáky a vedením s výjimkou vedení vysokého napětí. Pokud by takto převedený majetek město samo neprovozovalo, měla UE přednostní právo na další pronájem, ale musela se včas vyslovit. Obdobně město mělo předkupní právo na hlavní vedení. UE mohla smlouvu převést na jinou osobu. Trebišov byl ochoten přijímat kdekoliv vyrobený proud pod podmínkou nepřetržitého zásobování.⁶⁷ Od roku 1925 zásobovala proudem firma rovněž místní hraničářské kasárny.

⁶⁷ SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 9.

Od roku 1929 měl separátní smlouvu na odběr proudu z dálkového vedení UE místní cukrovar,⁶⁸ jehož elektrárna původně dodávala přebytečnou elektřinu městu.⁶⁹

Vzápětí na trebišovskou smlouvu navázala další dohoda z 1. června 1923 mezi UE a městem Sečovce, která byla smluvena rovněž na 50 let s tím, že se elektřina bude dodávat z elektrické centrály parní pily v Sačurově spolu s obvyklou výjimkou pro samozásobitele. Smlouva byla obdobná dohodě UE s Trebišovem, včetně volby shodného soudu, tj. košického okresního soudu k řešení případných sporů.⁷⁰

V září 1923 došlo k podpisu smlouvy s Královským Chlmcom opět na 50 let, přičemž se elektřina měla vyrábět přímo ve městě, které poskytovalo bezúročnou půjčku a pozemek s výhradou použití místního lomu a se zajištěním práv samozásobitelů; v případě nutnosti se měla elektřina dodávat odkudkoliv. Rozhodčím soudem byl místní okresní soud. Jinak byla královskochlmcecká smlouva prakticky shodná se smlouvou UE s Trebišovem s tím, že UE měla právo připojit se na vřezitečnou společnost nebo zažádat o vřezitečnost.⁷¹

Dne 7. května 1924 uzavřela obec Vranov smlouvu s UE o dodávkách elektřiny a o výstavbě příslušných vedeních na dobu 50 let. Opět se jednalo o modifikovanou smlouvu s Trebišovem, přičemž rozhodčím soudem byl vranovský okresní soud a rovněž zde se počítalo s výstavbou centrály na pozemku obce.⁷²

Posledním úspěchem společnosti byl podpis smlouvy s obcí Královo nad Tisou ze dne 27. června 1925 o zásobování elektřinou až do 31. prosince 1963, aby UE na území obce buď přímo vyráběla elektřinu, nebo aby ji dovážela dálkovým vedením. UE samozřejmě měla exkluzivitu s tím, že obec chtěla tytéž podmínky dodávek, jaké měla Sevluš a spory řešil sevlušský okresní soud. Napojení na Sevluš bylo tak velké, že v případě převzetí tamní elektrárny veleobcí, tak smlouva mezi Královým nad Tisou a UE přecházela automaticky na veleobec Sevluš. Firma UE dále měla zbudovat v obci elektrickou síť a svá práva mohla převést na jiný podnik dostatečně solidní, přičemž napojení na vřezitečnou elektrárnu neměnilo na smlouvě nic.⁷³ V roce 1927 získala UE kontrakt s drahami na zásobování místní železniční stanice.⁷⁴

Závěr

Užhorodská elektrárnská navázala na vývoj elektrárenství v Užhorodě, kdy tamní městskou elektrárnu v roce 1921 ovládla Slovenská všeobecná úvěrní banka (s ústředím v Budapešti) a téhož roku získala UE do své moci i sevlušskou elektrárnu. Následně v roce 1922 dokázala ovládnout elektrárny v Berehovu, a hlavně v Mukačevu. S jistotou je známo, že v Mukačevu se to UE podařilo díky korupci představitelů městské elektrárny a vedení města, což po provalení vedlo k vleklým soudním

68 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 14.

69 SABOL, Miroslav. *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938 – 1948*. Bratislava : Prodama 2010, s. 39.

70 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 11.

71 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 10.

72 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 12.

73 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 13.

74 SOA Praha, f. PRE, kart. 1, inv. č. 14.

sporům, přičemž se můžeme jen dohodovat, zda i v ostatních městech Podkarpatské Rusi a následně východního Slovenska byl tento pronajímatelský rozmach rovněž náležitě promazán úplatky. Pionýrem nástupu UE v oblasti východního Slovenska se v roce 1923 stal Trebišov následovaný Sečovcami a Kráľovským Chlmcom, načež v roce 1924 se podařilo zajistit smlouvu o zásobování Vranova a v roce 1925 i Kráľového nad Tisou. Bez ohledu na vzrůstající se mukačevskou korupční causu přibyla smlouva s ministerstvem veřejných prací z roku 1924. Ačkoliv UE rozšířila dodávky pro některé další obce, tak celkově stagnovala elektrifikace Podkarpatské Rusi. Jestli za tím byla neochota, neschopnost či naopak nedostatek kapitálu (patrně spotřebovaného na získání pronájmů a souvisejících úplatků), není zřejmé, ale ve druhé polovině dvacátých let již bylo elektrárenské zaostávání Podkarpatské Rusi natolik zřejmé, že se stát rozhodl vytvořit podkarpatoruskou všeužitečnou elektrárenskou společnost za účasti veřejného a státně spolehlivého soukromého kapitálu i za cenu případného nuceného výkupu a s tím souvisejících obtíží. K takto ráznému kroku nakonec nedošlo, protože se stát dohodl s firmou ČKD, že využije soustavného státního tlaku na majitele UE a finanční tísně samotných elektráren⁷⁵ k odkoupení Užhorodských elektráren, což se také stalo v roce 1928.

---

75 Protesty UE proti plánům na zevšeuitečnění společnosti viz Národní archiv, f. Ministerstvo veřejných prací, kart. 1018, sign. 205d.

ŽIVOT A POSTAVENIE ŽIDOVSKÉHO OBYVATEĽSTVA KOŠÍC V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ Z POHĽADU DOBOVÝCH PERIODÍK

ALENA TABAKOVÁ

Abstract: *Life and Status of the Jewish Population in Košice during the Interwar Period from the Perspective of Contemporary Periodicals.* Relations between Slovak nation and the Jewish minority, in the Slovak largest eastern city, were not easy after creation of country common for both Czech and Slovak people. Jewish distrust of the new country, proximity to Hungarian language and culture, caused their unsuccessful reorientation to the new reality in the city, where Hungarians lost their privileged position and got the position of “unintended” minority. The Jews were a thorn in Slovak nation side. Despite number of obstacles, Jewish community was able to provide their religious development and reclaimed their religious communities. The Jews took positive relation over time to the Czechoslovak republic, which supported them in all kinds of areas. Important fact is, that they remained still loyal to the republic, even after the change of regime on October 1938, when antisemitism in government gained the strength.

Key words: Košice. Jewish population. Interwar period. Contemporary periodicals.

Mesto Košice, ako aj iné mestá na východnom Slovensku, malo v historickom vývoji svoje špecifiká. Bolo poznačené dlhým obdobím, v ktorom sa formoval jednotný maďarský národ. Silná maďarizácia zasiahla do všetkých oblastí života obyvateľov Košíc.

Židovské obyvateľstvo sa na územie Abovsko-turnianskej župy prisťahovalo zo šarišských a hlavne z juhozemplínskych obcí.¹ Košice boli lákavé svojou polohou a tiež spoločenským a hospodárskym rozkvetom mesta.² Spočiatku sa Košičania bránili židovskej konkurencii, no zákon z roku 1840 povolil usadenie sa Židov v meste. O štyri roky neskôr židovské obyvateľstvo Košíc založilo vlastnú náboženskú obec a postupne sa čoraz viac podieľalo na spoločenskom živote mesta.³ Židia sa stali členmi väčšiny mestských spolkov a organizácií. Vzdelanejší z nich sa usilovali o asimiláciu s majoritou, angažovali sa v maďarských organizáciách a inštitúciách, ich hospodárske aktivity sa často stretávali s nevôľou miestnych podnikateľov.

-
- 1 KÓNYA, Peter. *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov : Metodické centrum v Prešove, 1997, s. 58.
  - 2 Prvá zmienka o prítomnosti Žida v meste Košice pochádza z konca 15. storočia. Spomína istého človeka židovského pôvodu, ktorý prichádza do mesta vyberať dane z poverenia kráľa.
  - 3 Príslušníci židovskej komunity v meste boli učiteľmi, právnikmi, lekármi, úradníkmi, novinármi, umelcami, ale väčšina z nich sa venovala remeslám a obchodu, liehovarníctvu, zakladala továrne na výrobu rôznych produktov.

Vývoj po prvej svetovej vojne židovské etnikum v Uhorsku podstatne ovplyvnil. Uhorská židovská komunita sa podpísaním mierových zmlúv a medzinárodných dohôd rozpadla. Židovské náboženské obce na Slovensku sa tak odlúčili od uhorského centrálného vedenia a tým zanikli aj tradičné organizačné štruktúry. Uhorské zákony naďalej platili, keďže nová vláda prevzala zákonodarstvo týkajúce sa Židov z bývalého Rakúsko-Uhorska. Maďarská vláda sa zo všetkých síl usilovala udržať aspoň východné Slovensko v rámci nového Maďarska.⁴ Situácia v Košiciach bola v tomto období veľmi komplikovaná. Udalosti popisuje košický advokát Ján Sekáč v jubilejnom Almanachu mesta Košíc. Píše, že „Košičania si neuvedomili náhlu zmenu situácie a aj naďalej považovali mesto za integrálnu súčasť Maďarska. Košice síce boli slovenským mestom, no úplne pomadžarčeným“. Obyvatelia v tomto období nepripisovali žiadnu váhu ani československým vojskám, ktoré postupovali zo západu smerom na východ republiky. V decembri vývoj vyústil až k vyhláseniu Východoslovenskej republiky. Túto akciu hodnotí Sekáč ako „zúfalý pokus Maďarov a maďarónov, rozdroviť československú ideu“.⁵ Vo svojom článku opisuje tiež postup československého vojska na Košice. Samozvaná miestna národná rada bránila mesto proti vojsku. Proti odporu Košičanov sa postavil židovský advokát Dr. Zoltán Kendi, ktorý bol z tohto dôvodu považovaný za vlastizradcu. Netrvalo však dlho a mesto obsadili českí a slovenskí vojaci. Autor článku dodáva: „Slovenské obyvateľstvo Košíc, vo svojej mentalite úplne zmaďarizované, chovalo sa voči historickým udalostiam apaticky a – nemajúc národného povedomia – vôbec nechápalo ich významu.“⁶ Tento citát dostatočne reflektuje situáciu v meste po vzniku Československej republiky (ČSR). Vývin týchto udalostí sa odrazil aj na postavení a živote židovskej minority, keďže tá bola neodmysliteľnou súčasťou spoločensko-hospodárskeho života mesta.

Po konsolidácii pomerov sa Košice stali opäť centrom východoslovenských Židov. Žilo tu, s výnimkou Bratislavy, najviac židovských obyvateľov na území Slovenska. Keďže československá legislatíva bola naklonená minoritám, mali neobmedzenú možnosť rozvíjať svoj náboženský život. Na druhej strane bolo toto obdobie pre židovských občanov sprevádzané hľadaním vlastnej národnej identity. Židia, ktorí tu žili, mali dve možnosti: asimilovať s maďarským národom (niektorí to aj v tejto situácii spájali s hospodárskymi výhodami alebo vidinami výhodného spoločen-

4 Po vyhlásení ČSR sa v Košiciach vytvorila Maďarská národná rada, ktorá fungovala ako vedúca samospráva. Budapešťianska vláda vymenovala M. Molnára za vládneho komisára vo funkcii župana pre Košice. Maďarská vláda vysielala na územie východného Slovenska aktivistov, ktorých úlohou bolo udržať Slovensko v rámci Maďarska. V decembri 1918 bola v Košiciach vyhlásená Slovenská ľudová republika. Až koncom roka prevzali administratívu československé úrady a vznikla Slovenská národná rada. Začalo sa s prirodzeným odmaďarčovaním v súlade so zákonmi. Pozri: TAJTÁK, Ladislav. Košice v období uhorského kapitalizmu. In HAJDUOVÁ, Mária, BARTOŠ, Martin (eds.). *Košice v súradniciach európskych dejín*. Košice : Mesto Košice, Archív mesta Košice, 2014, s. 326-327.

5 SEKÁČ, Ján. Prevratové udalosti v bývalej stolici Abauj-Turňanskej. In *Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928*. Košice : Slovenská kníhtlačiareň, 1928, s. 31.

6 SEKÁČ, Ján. Prevratové udalosti v bývalej stolici Abauj-Turňanskej. In *Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928*. Košice : Slovenská kníhtlačiareň, 1928, s. 32.

sko-hospodárskeho uplatnenia), alebo splynúť so slovenským národom.⁷ Faktom je, že židovské obyvateľstvo sa počas celého sledovaného obdobia nevedelo zjednotiť ani v spoločenskej, ani politickej oblasti.

Prvá ČSR umožňovala Židom, okrem náboženskej a občianskej rovnoprávnosti, hlásiť sa k židovskej národnosti⁸ bez ohľadu na ich materinskú reč či jazyk, ktorým hovorili. Pri sčítaniach zvykli byť označovaní ako „izraeliti“ a patriť k rôznym národnostným skupinám. Počas existencie ČSR boli vykonané dve oficiálne sčítania obyvateľstva v rokoch 1921 a 1930. Avšak prvé údaje o obyvateľstve štátu prinieslo už mimoriadne sčítanie z roku 1919.⁹ Toto sčítanie, nazvané aj Šrobárovo, uvádzalo nasledovné údaje: československú národnosť tvorilo 48,8 % obyvateľov Košíc, maďarskú 38,4 %, nemeckú 5,3 %, rusínsku 0,2 %. Počet osôb židovskej národnosti z roku 1919 nie je možné číselne vyjadriť.¹⁰ Prvé oficiálne sčítanie v roku 1921 zlúčilo obyvateľstvo hovoriace slovenským jazykom do novej – československej národnosti. Na náraste počtu obyvateľov tejto národnosti sa podieľali aj českí prisťahovalci. Na území Slovenska žilo 3 000 870 obyvateľov, z tohto počtu sa prihlásilo k židovskej národnosti 73 628 osôb a 135 918 osôb k izraelitskému vyznaniu.¹¹ Pri porovnaní štatistík z rokov 1919 a 1921 prišlo k veľkému posunu v prihlásení sa obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti k židovskej národnosti. Podľa sčítania ľudu z roku 1921 žilo v Košiciach 52 898 obyvateľov. Ak berieme do úvahy československých štátnych príslušníkov, tak 31 572 obyvateľov sa hlásilo k tejto národnosti. K maďarskej národnosti patrilo 11 206 osôb, k nemeckej 2 145 obyvateľov. Počet príslušníkov židovskej národnosti bol 5 275 osôb.¹² Košice patrili podľa štatistík medzi obce s najväčšími zmenami v zastúpení obyvateľstva maďarskej národnosti, keďže už v roku 1921 sa k Maďarom prihlásilo len 22,1 % obyvateľov. Pokles pokračoval aj naďalej.¹³

-
- 7 Židia, ktorí by tak urobili, boli podozriví, že sa snažia asimilovať so Slovákmi kvôli istým hospodárskym, resp. spoločenským výhodám na úkor slovenských občanov. Pozri: HRADSKÁ, Katarína. Postavenie Židov na Slovensku v prvej československej republike. In HOENSCH, Jörg K. (ed.). *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 1999, s. 131-132.
  - 8 Ortodoxní Židia odmietali definovanie židovstva ako národnosti. Židovský nacionalizmus reprezentovalo sionistické hnutie a aj napriek tomu si nachádzalo prívržencov medzi Židmi z tradičného židovského prostredia.
  - 9 Mimoriadne sčítanie bolo určené Parížskej mierovej konferencii ako podklad na stanovenie slovensko-maďarských hraníc.
  - 10 ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava : Infostat, 2009, s. 12, 15, 20, 26 a 29.
  - 11 *Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl*. Praha : Státní úřad statistický, 1924, s. 75, s. 84.
  - 12 *Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl*. Praha : Státní úřad statistický, 1924, s. 37. Róbert Büchler uvádza 8 792 Židov žijúcich v meste. Pozri: BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. I. diel, A – K*. Bratislava : SNM – MŽK, 2009, s. 205.
  - 13 Pokles obyvateľov maďarskej národnosti bol spôsobený viacerými faktormi. Jednak zmenou statusu obyvateľov maďarskej národnosti po vzniku ČSR, taktiež v roku 1921 boli vytvorené možnosti slobodne sa prihlásiť k národnosti, s ktorou sa osoba cíti vnútorne spätá a v neposlednom rade aj prerušenie maďarizačných tlakov. Pozri: ŠPRO-

V marci 1921 sa v denníku *Slovenský východ* píše: „*Košice sú slovenským mestom, mestom s veľkou, temer dvojtretinovou väčšinou československého obyvateľstva.*“¹⁴

Druhé oficiálne sčítanie obyvateľstva bolo realizované v roku 1930, t. j. v období, keď už bola ČSR skonsolidovaná a minority viedli aktívny kultúrny i politický život.¹⁵ Pri tomto sčítaní sa len 9 % Židov priznávalo k národnosti maďarskej oproti 42,2 %, ktorí sa hlásili k československej národnosti. Vzhľadom na štatistické údaje je evidentný prírastok Židov československej národnosti na úkor Židov maďarskej národnosti.¹⁶ V medzivojnovom období nedošlo k veľkým demografickým zmenám. Spolu 19,4 % všetkých Židov na Slovensku žilo v Bratislave a Košiciach. Sčítanie z roku 1930 udávalo číslo 70 117 ako počet obyvateľov Košíc.¹⁷ Väčšina z obyvateľov mesta sa hlásila k československej národnosti (43 772 obyvateľov), maďarskú a židovskú národnosť priznávali v meste najsilnejšie etnické skupiny. K maďarskej národnosti sa hlásilo 13 917 osôb a k židovskej 7 079 osôb.¹⁸ Po Viedenskej arbitráži v roku 1938 vykonali maďarské úrady ešte jedno sčítanie obyvateľstva. Do celkovej populácie však neboli započítaní vojaci. To sa odzrkadlilo aj na nižšom počte obyvateľov ako v roku 1930. Košice mali v spomínanom roku 58 090 obyvateľov.¹⁹ Oproti predchádzajúcemu obdobiu sa zmenila etnická štruktúra mesta, keď opäť dominovala maďarská národnosť. České obyvateľstvo sa naopak vytratilo.

Keď sa pozrieme na jazykovú výbavu obyvateľov mesta pred rokom 1918, väčšina Košičanov hovorila niekoľkými jazykmi: „... skoro polovica obyvateľov mesta ovláda štyri jazyky (slovenčinu, maďarčinu, nemčinu a latinčinu). Výlučne slovensky hovorilo 51,61 % populácie.“²⁰ Archivár Štefan Eliáš píše o oslobodzovaní kultivovania slovenčiny. V Košiciach to prebiehalo ako „nutná fáza povyšujúca poklesnutú slovenčinu na rovinu

---

CHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava : Infostat, 2009, s. 10.

- 14 HLAVINKA, Karol. Slovenské Košice. In *Slovenský východ*, roč. 3, 27. 3. 1921, č. 72, s. 1.
- 15 HOLEC, Roman. Zmeny národnostného zloženia miest na Slovensku po roku 1918 a možnosti ich interpretácie. In HEPPNER, Harald (eds.). *Veľká doba v malom priestore: zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov : UNIVERSUM, 2012, s. 15, 18.
- 16 Vyplývalo to zo spoločenských a politických pomerov v ČSR. Pozri: BÜCHLER, Róbert J. Židovská komunita na Slovensku pred druhou svetovou vojnou. In TÓTH, Dezider (eds.). *Tragédia slovenských Židov*. Banská Bystrica : Datei, 1992, s. 23.
- 17 V spomínanom roku predstavoval vysoký počet české obyvateľstvo vykázané z územia Slovenska (11 000 osôb), pričom počas nasledujúcich rokov sa tento počet ešte zvyšoval. Poslední českí prisťahovalci opustili mesto pred Viedenskou arbitrážou v roku 1938.
- 18 *Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. I. díl*. Praha : Státní úřad statistický, 1934, s. 79. Róbert Büchler uvádza, že v Košiciach žilo 5 733 Židov, ktorí sa hlásili k československej a k maďarskej národnosti. Pozri: BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. I. díl, A – K*. Bratislava : SNM – MŽK, 2009, s. 207.
- 19 SÁPOSOVÁ, Zlatica – REGINÁČOVÁ, Nikola. Historicko-demografický vývoj populácie Košíc v 19. a 20. storočí. In ŠUTAJ, Štefan, DZURIKANINOVÁ, Nikoleta (eds.). *Štruktúry a fragmenty historického vývoja Košíc*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2014, s. 85.
- 20 ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1848 – 1870. In *Slovenská archivistika*, roč. 26, 1991, č. 1, s. 71-73.

spisovného jazyka mestského kolektívu,“ napriek tomu sa viacjazyčnosť nezatracovala.²¹ Opačný názor vyslovil súčasník Sándor Márai vo svojich pamätiach. Tvrdí, že v Košiciach sa nikdy po slovensky nehovorilo. Slováci žili, podľa neho, len vo vonkajšom obvode mesta. Nemali na mesto žiaden vplyv a ten, kto tam vyrastal sa nikdy po slovensky nenaučil.²² Pravdou je, že Márai žil v inom prostredí a nemusel sa dostať do kontaktu so Slovákami. Maďarčina bola povinným predmetom v škole, používala sa v úradnom styku, naopak slovenčina sa používala len pri všednej komunikácii prevažne medzi Slovákami. V židovských komunitách bola z jazykového hľadiska dlhé obdobie preferovaná, okrem maďarčiny, aj nemčina. Po vzniku ČSR sa začala postupne situácia meniť. Dňa 29. februára 1920 bol schválený zákon, ktorý ustanovil za úradný jazyk v novej republike jazyk československý, pričom na Slovensku sa v úradnom styku mal používať slovenský jazyk a v českých krajinách český jazyk. Menšiny mohli používať aj v úradnom styku svoj materinský jazyk, pokiaľ v danom okrese žilo viac ako 20 % príslušníkov danej menšiny.²³ Slovenský politik a poslanec Národného zhromaždenia Anton Štefánek²⁴ bol presvedčený, že slovenský jazyk sa na Slovensku po roku 1918 uplatnil v každodennom styku. V Košiciach bola situácia trochu zložitejšia. Spisovateľ Anton Prídavok sa o Košiciach vyjadril, že po roku 1918 nadobúdali slovenský charakter veľmi pomaly. Jednou z príčin bola, podľa neho, „*podvratná práca Maďarónov*“, ktorí zámerne spomaľovali tzv. poslovenčovanie mesta. Podľa Prídavku zohral úlohu aj postoj niektorých Slovákov k vlastnej kultúre, keďže sa kultivovala maďarčila a nemčina, namiesto slovenčiny.²⁵ Slovenský politik Ivan Déřer sa vyjadril, že mnoho Slovákov bolo pomaďarčených a nehovorili po slovensky, preto sa nemožno čudovať Židom, že nevedeli a ani nemali záujem meniť svoju orientáciu z maďarskej kultúry na slovenskú.²⁶

Vavro Šrobár,²⁷ minister s plnou mocou pre správu Slovenska, pokladal za najdôležitejšiu oblasť slovenskú kultúru a školstvo. Situácia v nej nebola ľahká, pretože

- 21 ELIÁŠ, Štefan. Košice ako dejinný pilier Slovenska. In HAJDUOVÁ, Mária, BARTOŠ, Martin (eds.). *Košice v súradniciach európskych dejín*. Košice : Mesto Košice, Archív mesta Košice, 2014, s. 405.
- 22 MÁRAI, Sándor. Maďarské Košice. In *Týždeň*, roč. 8, 11. 7. 2011, č. 28, s. 60-61.
- 23 Zákon č. 122/1920 Zb. z. podľa § 129 ústavnej listiny, ktorým sa stanovili zásady jazykového práva v ČSR.
- 24 Anton Štefánek (1877 – 1964) bol po vzniku prvej ČSR členom Národného výboru v Prahe, ako aj členom revolučného Národného zhromaždenia. V novembri 1918 sa stal členom Dočasnej vlády v Skalici, kde mal na starosti školské otázky. V roku 1929 bol na krátky čas ministrom školstva a národnej osvety. Tiež bol funkcionárom agrárnej strany.
- 25 Problémom bolo, podľa Prídavku, niekoľko. Išlo o nekritickosť voči všetkému maďarskému, nejednotnosť nemaďarského tábora, pasivita intelektuálov, príklon Židov k Maďarom, nevykonné školstvo atď. Pozri: HOLEC, Roman. Zmeny národnostného zloženia miest na Slovensku po roku 1918 a možnosti ich interpretácie. In HEPPNER, Harald (eds.). *Veľká doba v malom priestore: zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov : UNIVERSUM, 2012, s. 26-27.
- 26 NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016, s. 23.
- 27 MUDr. Vavro Šrobár sa v decembri 1918 stal ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska. Presadzoval tzv. pražskú politiku. V rokoch 1921 – 1922 minister školstva a ná-

v roku 1918 neexistovala na slovenskom území ani jedna slovenská škola. Budovanie sústavy slovenských škôl a rôznych vzdelávacích inštitúcií vyžadovalo kvalifikovaných ľudí. Ich úlohou bola obnova národného spoločenského a kultúrneho života. Na slovenských školách prebiehal proces obnovovania slovenskej kultúry a vzdelanosti. Pre školstvo v Košiciach to boli veľké zmeny. Jeho predstavitelia mali za úlohu transformovať zabehnuté školy s vyučovacím jazykom maďarským a maďarskou ideológiou na školy, ktoré budú schopné vychovávať slovenskú inteligenciu v duchu ideálov novej ČSR.²⁸ Podľa A. Štefánka zohrali dôležitú úlohu v poslovenčovaní Slovenska českí učitelia a úradníci.

Postupne zmeny nastali aj v židovskej komunite mesta. Mladšia generácia židovských obyvateľov mesta sa stále viac orientovala na slovenskú kultúru a politiku československej vlády.²⁹ Prijali národnosť slovenskú, resp. československú. Židovskí študenti mali stále väčší záujem študovať na školách s vyučovacím jazykom slovenským. V rokoch 1926 – 1927 košickí Židia postavili novú synagógu a ľudovú školu, v ktorej sa vyučovalo v slovenčine aj maďarčine. V tých istých rokoch bola otvorená aj ortodoxná ľudová škola, kde sa vyučovalo len v slovenčine,³⁰ čo dokazuje postupné zbavovanie sa dôsledkov maďarizácie hlavne v ortodoxných kruhoch. Neologickej obce boli aj naďalej pomaďarčené. Ich príslušníci sa uplatnili často v minoritnej maďarskej kultúre. V roku 1929 vyšiel v *Slovenskom východe* článok s názvom *Židia v Košiciach*, kde sa autor vyjadruje k tunajším židovským náboženským obciam. Na adresu ortodoxnej obce sa vyjadruje kladne, keďže jej orientácia na slovenskú kultúru či jazyk bola evidentná. Na druhej strane odsudzuje konanie neologickej obce. Neológom autor pripomína, že „*žijú uprostred slovenského ľudu, že majú na Slovensku bezstarostné a dobré existencie a že teda tiež majú k slovenskému ľudu určité povinnosti*“. V závere článku priostrojuje tón ešte viac. Píše, že keď sa židovským občanom mesta nepáči, môžu odísť tam, kde ich „*srdce ťahá: do Maďarska*“.³¹

Náboženské zloženie obyvateľov mesta Košice bolo pestré. Rozhodujúci vplyv mali rímskokatolíci počas celého 19. aj 20. storočia. Židia sa začínajú objavovať v súpisoch obyvateľstva až koncom prvej polovice 19. storočia.³² Do roku 1921 vzrástol počet Židov z 10 na 17 %. Sčítanie ľudu zo spomínaného roku rozšírilo spektrum religii, ako napríklad: česko-bratské vyznanie, jednota bratská a rôzne iné. Počas trvania prvej ČSR si však rímskokatolíci udržali prvenstvo v početnosti, druhými

---

rodnej osvetu. Prednášal na Lekárskej fakulte UK, kde v roku 1935 získal miesto profesora. V rokoch 1925 až 1935 bol senátorom Národného zhromaždenia za Republikánsku stranu zeméľského a malorolníckeho ľudu.

28 BOJKOVÁ, Alžbeta – WOLFOVÁ, Eva – ĎURKOVSKÁ, Mária. Školstvo v Košiciach v rokoch 1918 – 1953. In ŠUTAJ, Štefan – DZURIKANINOVÁ, Nikoleta (eds.). *Štruktúry a fragmenty historického vývoja Košíc*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2014, s. 152.

29 BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. I. diel, A – K*. Bratislava : SNM – MŽK, 2009, s. 208.

30 CSALA, Kornélia. *História košických Židov*. Košice : Košický občiansky klub, 2001, s. 31.

31 Židia v Košiciach. In *Slovenský východ*, roč. 1, 19. 11. 1929, č. 264, s. 2.

32 Uvádzaní boli pod označením – nájomníci.

v poradí boli izraeliti.³³ V období rokov 1921 – 1938 ich počet narástol na 19,7 %.³⁴ Sčítanie z roku 1938 triedilo obyvateľstvo podľa vierovyznania na kresťanské a nekresťanské. Ovplyvnili ho politické udalosti, čo výrazne poznačilo stav príslušníkov židovského vyznania.

Ortodoxní tvorili 75 % židovského obyvateľstva na Slovensku.³⁵ Tí, ktorí nepatrili k ortodoxným sa delili na neologické obce a status quo ante.³⁶ K náboženskej obci status quo ante patrilo niekoľko rodín. Odmietali zlúčenie s neologickou obcou, ako to bolo bežné v iných mestách. Od roku 1928 do 1944, keď obec zanikla, používali neologickú synagógu, ktorú si prispôbobi podľa tradícií.³⁷ Podľa hlásenia Župného úradu v Košiciach pre potreby ministerstva školstva a národnej osvety (MŠaNO) sa v Košiciach v roku 1924 spomínajú dve židovské náboženské obce: Neologická židovská náboženská obec a Ortodoxná židovská náboženská obec.³⁸ Nachádzali sa tu aj chasidi, ktorí pôsobili v rámci ortodoxie. Bohoslužby vykonávali podľa vlastnej tradície, pre ktoré si upravili staršiu modlitebňu. Združoval ich spolok Sefarad. Český publicista a právnik židovského pôvodu Edvard Lederer,³⁹ ako radca pre náboženskú problematiku so špecializáciou na židovské otázky na MŠaNO, uskutočnil na jar 1920 cestu po slovenských mestách a navštívil aj Podkarpatskú Rus s cieľom preskúmať vzťah Židov k novovzniknutej ČSR. Podľa neho sa postavenie slovenských židovských náboženských obcí líšilo od českých, čo spôsobila existencia troch prúdov židovstva. So zjednotením týchto prúdov nesúhlasili hlavne ortodoxní, ktorí mali na Slovensku rozhodujúci vplyv.⁴⁰

Príslušníci ortodoxnej náboženskej obce sa opierali o staré tradície a do istej miery sa uzatvárali pred okolím. Obávali sa vplyvu národných myšlienok aj sionizmu. Nechceli stratiť svoje mocenské postavenie, ktoré posilňovali dobrými vzťahmi s vládnymi stranami. Sionisti pracovali na organizovaní akcií, ktoré súviseli s budovaním židovského štátu v Palestíne. Otvorene prejavovali svoju lojalitu voči ČSR, čo dokazuje aj vyjadrenie Júliusa Reisza, sionistického aktivistu a vedúcej osobnosti slovenského židovstva. Reisz bol prvým poslancom parlamentu za Židovskú stranu.

33 V roku 1919 bolo v Košiciach 7 797 osôb židovského vyznania, 1921 ich bolo 8 792, v roku 1930 – 11 195 osôb, 1938 – 11 420 osôb.

34 Od roku 1938 do 1941 počet izraelitov klesol o 4,7 % z dôvodu migrácie a konverzie. Pozri: SÁPOSOVÁ, Zlatica – REGINÁČOVÁ, Nikola. Historicko-demografický vývoj populácie Košíc v 19. a 20. storočí. In ŠUTAJ, Štefan, DZURIKANINOVÁ, Nikoleta (eds.). *Štruktúry a fragmenty historického vývoja Košíc*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2014, s. 99-100.

35 V západných častiach republiky boli židovskí obyvatelia v pokročilom štádiu asimilácie. Charakteristický pre nich bol liberálny postoj k tradíciám a náboženstvu.

36 Tu patrili náboženské obce, ktoré si zachovali svoj pôvodný stav a nepridali sa k ortodoxnému, ani k neologickému smeru po židovskom rozkole v roku 1869.

37 BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. I. diel, A – K*. Bratislava : SNM – MŽK, 2009, s. 206.

38 Archív mesta (AM) Košice, fond Mestský notársky úrad (MNÚ), 1920, č. 11136, škatuľa (šk.) 34, Štatistické dáta v židovských náboženských obciach na Slovensku.

39 Edvard Lederer bol zástancom asimilácie židovského obyvateľstva do majoritnej spoločnosti. Sionizmus odmietal.

40 MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. *Židia 1. ČSR. Politické ambície a sklamanie*. Bratislava : Marenčin PT, 2021, s. 29-30.

V roku 1929 proklamoval v pražskom parlamente, že národ židovský bude podporovať československú vládu v jej úsilí vybudovať spoločnosť. Vyjadril svoje presvedčenie, že vláda bude mať tiež záujem o všetky práva a požiadavky tunajších Židov.⁴¹ Košice sa stali jedným z centier sionizmu na Slovensku. Aj jedným zo slovenských delegátov, ktorí boli zvolení do Ústredného výboru sionistickej organizácie Československa, bol Jozef Löwy z Košíc.⁴²

Židovské obyvateľstvo žilo v Košiciach čulý spoločenský život. Začiatkom 30. rokov vznikli v meste spolky pod názvami *Slovensko-židovská jednota* a v roku 1934 *Spolok Slovákov – Židov*.⁴³ V Košiciach vydávali od februára 1937 do októbra 1938 aj časopis *Slovenský domov*. Zámerom tohto spolku bolo šíriť slovenskú kultúru medzi príslušníkmi židovskej obce a začlenenie sa Židov do slovenského národa. Členovia spolku zaslali v marci 1937 telegram prezidentovi E. Benešovi, v ktorom mu píšu „úprimný prejav našej najhlbšej oddanosti a lásky podľa žiarivého vzoru chceme uskutočňovať v dennom živote zásady opravdivej demokracie a československej vzájomnosti“.⁴⁴ Takto členovia spolku prejavili svoju lojalitu voči ČSR. V Košiciach pôsobilo aj niekoľko židovských organizácií, telovýchovné a športové jednoty, ktoré sa venovali rôznym športom, napr. športový klub Hakoach Košice a telovýchovná jednota Makabi. Po istom čase sa obe uvedené organizácie zjednotili. Ortodoxní sa združovali v Agudat Jisrael, ktorý mal aj mládežnícke hnutie. Toto združenie bolo prísne religiózne. Vychovávalo svojich členov v duchu tradičnej ortodoxie. Príslušníci Agudat Jisrael zastávali funkcie v predsedníctve ortodoxnej židovskej náboženskej obce. V rámci neho pôsobilo aj religiózne ženské hnutie a dievčenský spolok Bet Jakov.⁴⁵ V meste fungovali tiež Židovský dobročinný spolok,⁴⁶ Židovský dobročinný ženský spolok.⁴⁷ Sociálny podporný spolok pre Židov na Slovensku bol založený na vzájomnú pomoc Židom na Slovensku, vyplácal im rôzne dávky, ak sa ocitli v zložitej životnej situácii, napríklad nemocenské dávky.⁴⁸ Sionistov v Košiciach združoval Sionistický spolok, tiež Ženský spolok Wizo. Išlo o najpočetnejšiu pobočku svetovej sionistickej organizácie žien na Slovensku, tiež hnutie mladých sionistov Hašomer Kadima (Hašomer Hacair), neskôr hnutie otvorilo viaceré klubovne. Židovskí vysokoškoláci sa

41 HRADSKÁ, Katarína. Formovanie židovských politických strán v rokoch 1918 – 1929. In ŠUTAJ, Štefan (eds.). *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov : UNIVERSUM, 2005, s. 175.

42 Českí a slovenskí sionisti postupovali jednotne pri presadzovaní sionistickej politiky. Pozri: MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. *Židia 1. ČSR. Politické ambície a sklamaná*. Bratislava : Marenčin PT, 2021, s. 36.

43 Slovenský národný archív Bratislava, fond Krajinský úrad v Bratislave I. Prezídium, 1934, č. 15321, šk. 34, Košice, ustanovujúca schôdza Spolku Slovákov – Židov.

44 AM Košice, fond MNÚ, 1937, č. 717, šk. 7, Rozvoj, Spolok Slovákov – Židov.

45 BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. I. diel, A – K*. Bratislava : SNM – MŽK, 2009, s. 208.

46 AM Košice, fond Magistrát mesta Košice, 1929, č. 282, šk. 47, Židovský dobročinný spolok.

47 AM Košice, fond MNÚ, 1931, č. 8524, šk. 100, Židovský dobročinný ženský spolok.

48 AM Košice, fond MNÚ Košice, 1924, č. 49681, šk. 38, Sociálny podporný spolok pre Židov na Slovensku.

združovali v spolku Bar Kochba.⁴⁹ Na Hlavnej ulici bola zriadená aj škôlka pre deti, ktorú založil sionistický spolok. Jej cieľom malo byť „povzbudenie národného sebavedomia židovskej mládeže“ a pestovanie hebrejštiny od raného detstva.⁵⁰ Náboženské, národné, spoločenské a ekonomické záujmy Židov v politickej sfére reprezentovala Židovská strana orientovaná na domácu politiku. Jej jadro tvorili sionisti. V meste pravidelne vychádzali židovské noviny a časopisy v slovenčine, niekoľko ich vychádzalo v maďarčine, v nemčine a v jazyku jidiš.⁵¹

Predstavitelia novej ČSR potrebovali vybudovať a posilniť jej základy (týkalo sa to prevažne východného a južného Slovenska), formovať národné povedomie Slovákov a ich vzťah k novej vlasti. Najúčinnjším spôsobom ako to dosiahnuť bolo vydávanie slovenských regionálnych periodík. To sa týkalo najmä oblastí, kde predtým vychádzala iba maďarská tlač.⁵² V sledovanom období začali vo veľkom vychádzať v Košiciach slovenské, ale aj menšinové periodiká. Pravdou je, že každé periodikum zohľadňovalo záujmy istých spoločenských štruktúr a prezentovalo, presadzovalo či obraňovalo ich názory. To však neznižuje ich hodnotu, pretože nám umožňujú lepšie pochopenie spoločenského diania v určitom časovom období. Výber z článkov v novinách vychádzajúcich v Košiciach demonštruje, aký postoj k židovským obyvateľom mala redakcia, vydavateľ, prispievatelia i verní čitatelia. Dôležité je tiež vnímanie každodenného života v Košiciach v danom období, vzájomných vzťahov národnostných skupín žijúcich v meste a pod. Články, ktoré predkladáme sa sústreďujú hlavne na problematiku vzťahov medzi Slovákami a Židmi žijúcimi v meste. Výber z publikovaných článkov zachycuje iba časť problematiky, ktorej spomenuté periodiká venovali väčšiu pozornosť. Zaoberá sa prevažne tými správami, ktoré informovali o postojoch slovenského majoritného obyvateľstva k židovskej minorite v Košiciach a naopak. Dá sa povedať, že aj slovenské dobové regionálne noviny a časopisy ovplyvňovali vo veľkej miere vzťah verejnosti voči Židom.

Prvým periodikom vychádzajúcim v Košiciach bol denník *Slovenský východ*. Bol písaný po slovensky. Dovtedy boli všetky noviny a časopisy písané v latinčine, maďarčine alebo v nemčine. Jeho prvé číslo vyšlo 9. januára 1919.⁵³ Vo svojom programe uvádzal, že chce byť naozaj slovenským periodikom, má snahu potlačiť maďarské vplyvy na východe republiky a vybudovať u tunajších obyvateľov slovenské pove-

49 AM Košice, fond Magistrát mesta Košice, 1938, č. 291, šk. 86, Stanovy spolku židovských vysokoškolákov Bar Kochba.

50 AM Košice, fond MNÚ, 1928, č. 22239, šk. 72, Detská škôlka – vyučovanie Cionistického spolku.

51 Časopis *Rozvoj* v slovenčine, v maďarčine *Kassai Hirlap*, *Zsidó szó*, nemecké *Jüdische Tradition*, *Das Jüdische Wort*, *Jüdischer Familien Wochenkalender* a týždenník v jazyku jidiš *Jidiše Volkscajtung*.

52 GLADIŠ, Marián. K postaveniu a úlohám košických masových médií v predmníchovskom a povojnovom Československu. In REGINÁČOVÁ, Nikola, BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Historické medzníky vo vývoji Košíc v 20. storočí*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2013, s. 52.

53 *Slovenský východ* začal vychádzať z iniciatívy českého novinára Edmunda Boreka, ktorý pomáhal formovať periodickú tlač na Slovensku. Pozri: GLADIŠ, Marián. K postaveniu a úlohám košických masových médií v predmníchovskom a povojnovom Československu. In REGINÁČOVÁ, Nikola, BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Historické medzníky vo vývoji Košíc v 20. storočí*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2013, s. 52.

domie. Ďalším periodikom bol týždenník tzv. československej inteligencie *Košické noviny*.⁵⁴ Vychádzal v Košiciach a písaný bol spočiatku len v češtine, neskôr aj v slovenčine. Vydávali ho príslušníci českej inteligencie, ktorí sa do Košíc sťahovali za prácou, písali o východnom Slovensku, o Podkarpatskej Rusi, kritizovali Slovenský východ, politický systém ČSR, politické strany, atď. Ďalším bol nezávislý týždenník *Echo východu*. Začal vychádzať v 30. rokoch 20. storočia a presadzoval spoluprácu Čechov a Slovákov. Kritizoval autonómiu, maďarizáciu v Košiciach, výnimkou neboli osobné útoky na konkrétne osoby. Uverejňoval rôzne správy z mesta, napríklad správy o košickom mestskom úrade, útočil na predstaviteľov Košíc, kritizoval byrokraciu. Týždenník Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu *Gazdovské noviny* vychádzal od roku 1920 do 1938 v Prešove a neskôr v Košiciach. V niektorých regionálnych periodikách nie sú Židia spomínaní vôbec, pretože prispievatelia nepovažovali za dôležité vyjadrovať sa k židovským obyvateľom, resp. Žid nebol pre autorov hoden zmienky. Vyjadrenia v spomínaných článkoch nemôžeme však zovšeobecňovať. Názor autora článku, resp. redakcie daných novín nemožno považovať za všeobecný názor istého národa či národnostnej skupiny. V prameňoch sa stretávame s rôznymi stránkami vzájomných vzťahov Slovákov a Židov. Často prevažujú negatívne aspekty vzhľadom na vzťah majority k židovskému obyvateľstvu. Znáмым je tvrdenie, že Židia sú odmietaní kvôli svojim zlým dedičným vlastnostiam, ako nenásytnosť, odpor k tvrdej práci, vtieravosť, nešikovnosť atď. Ďalej vlastnosti, ktoré spôsobovali závisť vlohly pre zarábanie peňazí či súdržnosť a vzájomná pomoc v komunite. Taktiež príbeh z Nového zákona ovplyvňoval mnohých kresťanov a ani v tomto období nebol u niektorých ľudí prekonaný. Židom sa vyčítalo, že zohrávajú v pomere k ich počtu neúmernú úlohu v hospodárskom živote mesta.⁵⁵

Po vzniku ČSR niektorí Židia otvorene prejavovali svoje prianie, aby mesto Košice bolo pripojené k Maďarsku. Aj to spôsobilo, že súčasťou každodenného života sa stali verbálne útoky na židovskú menšinu v meste. Slovenská tlač prinášala správy o Židov, ktorí z vojny len ťažili, kým slovenskí muži museli bojovať za svoju slobodu: „Kým Žid doma sa vypasoval, naberal tuku i peňazí pri teplej peci, slovenský ľud dával krv svojich najlepších synov a svoj majetok – molocho vojny, o ktorej sám nevedel, načo je. Tak – niet sa diviť, že po vojne obrátil sa náš ľud proti Židom.“⁵⁶ Aj v inom článku sa snažil autor ospravedlniť rabovanie židovských obchodov, ktoré nastalo po skončení

54 V roku 1926 premenované na *České noviny ze Slovenska a Podkarpatské Rusi*. Vychádzali do roku 1928. Písané už len v češtine.

55 Židovskej problematike sa venovala aj literárna tvorba. Židia v slovenskej spisbe vystupovali ako „zlí krčmári, ktorí alkoholom ubíjajú dušu slovenského národa“. Krčmárstvom sa však živila len malá časť a aj tí pochádzali často z chudobných pomerov. Postava Žida mala v literatúre i tlači svoj vývoj – od figúrky cez odpornú až po nebezpečnú bytosť. V literatúre málokedy nájdeme neutrálnu či dokonca pozitívnu postavu Žida. Postoje, ktoré rozvíjajú napríklad slovenský spisovateľ a publicista Svetozár Hurban-Vajanský vo svojich dielach otvorili cestu pre neskoršie preniknutie antisemitizmu do širokých vrstiev slovenskej spoločnosti. Pozri: ALNER, Juraj. *Slovenské pohľady na Židov, alebo Židia v Slovenských pohľadoch*. Bratislava : Adora Lingua, 2011, s. 9.

56 Židia na Slovensku. In *Slovenský východ*, roč. 2, 2. 10. 1920, č. 226, s. 1.

vojny: „Z vojny prišli vojaci videli biedu svojich rodín a na druhej strane obchody boli plné s potravinami a tovarom. Revolučné heslá s frontu a ponosy vlastných manželiek a matiek, že ako nespravodlivo zachádzali s nimi židovskí kupci pri vydávaní tovaru na lístky a že ako musely tovar preplácať dostačilo, aby zahoreli slepou pomstou na nich.“⁵⁷ Neznámy autor však takéto konanie z mravného a hospodárskeho hľadiska síce odsudzuje, no poľahčujúcou okolnosťou je, že „pohoršenie z poklesku nášho ľudu vyšlo zo starého poriadku a od nesvedomitých obchodníkov samých“.⁵⁸ Pravdou však bolo, že narukovať museli aj židovskí muži a mnohí z nich v prvej svetovej vojne aj položili svoj život. Taktiež boli prípady, keď bohatší Židia dostali výnimku a počas vojny naďalej podnikali.⁵⁹

Článok s titulkom *Židovská otázka na Slovensku* reflektuje postoj majoritného obyvateľstva k židovským spoluobčanom takto: „Chceme, aby židia na Slovensku boli ľuďmi a nie zlata- a krviabažné zvery.“⁶⁰ Podľa autora Slováci vyžadujú od Židov pravú vernosť ČSR, nie ako v Uhorsku, keď pomáhali Maďarom obrať Slovákov o slobodu a majetok. Židia by mali pomáhať zveľaďovať štát i národ. Autor upozorňuje, že na Slovensku už nebudú mať židovskí obyvatelia také postavenie ako v Maďarsku, mali by však pracovať a „...poctivosťou si získajú lásky a vďaka ľudu a štátu“.⁶¹ Na titulnej strane Slovenského východu z roku 1919 nájdeme ostré vyjadrenia z úst Antona Štefánka. Židovstvo na Slovensku definuje ako „skazonosný a rozvratný živel“. Slováci, podľa neho, trpia za svoju tolerantnosť voči Židom a nenávidia ich. Tvrdí, že Židia sú zodpovední za to, že v Košiciach a iných mestách „rastú hniezda boľševické“.⁶² Nemali by sa preto čudovať, keď dôjde k protižidovským vystúpeniam. Štefánek považoval Židov za najväčších maďarizátorov, ktorí využívali výhody plynúce z maďarskej strany a židovskú otázku za najväčší problém, ktorý sa bude musieť riešiť.⁶³ Riešením môže byť hospodárska, spoločenská a politická asimilácia Židov. Vo svojich vyjadreniach Štefánek neodsudzoval všetkých Židov, pretože v židovskej komunite sa nachádzajú aj takí, ktorí sa chcú vymaniť z „nešťastia, do ktorého sa dostali svojim prílišným hmotárstvom a cirkevným formalizmom“.⁶⁴

Na obviňovanie Židov z promaďarskej orientácie po vzniku prvej ČSR reagoval Edvard Lederer vo svojom článku otázkou: „Měla slovenská kultúra Žida k sobě vábit?“ Podľa jeho názoru žiadnej slovenskej kultúry nebolo „jelikož ji Maďari znemožnili“.⁶⁵

57 Sloboda v demokracii. In *Slovenský ľud: týždenník venovaný vzdelaniu a ľudovému výchovu*, roč. 13, 11. 1. 1933, č. 2, s. 1.

58 Sloboda v demokracii. In *Slovenský ľud: týždenník venovaný vzdelaniu a ľudovému výchovu*, roč. 13, 11. 1. 1933, č. 2, s. 1.

59 ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období: sondy do spoločensko-politického, hospodárskeho a kultúrneho života*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2014, s. 61-62.

60 Židovská otázka na Slovensku. In *Slovenský východ*, roč. 1, 26. 1. 1919, č. 16, s. 1-2.

61 Židovská otázka na Slovensku. In *Slovenský východ*, roč. 1, 26. 1. 1919, č. 16, s. 1-2.

62 ŠTEFÁNEK, Anton. Židovská otázka v Československej republike. In *Slovenský východ*, roč. 1, 23. 5. 1919, č. 113, s. 1.

63 ŠTEFÁNEK, Anton. Židovská otázka v Československej republike. In *Slovenský denník*, roč. 2, 21. 5. 1919, č. 105, s. 1.

64 ŠTEFÁNEK, Anton. Židovská otázka v Československej republike. In *Slovenský východ*, roč. 1, 23. 5. 1919, č. 113, s. 1.

65 LEDERER, Edvard. Antisemitism na Slovensku. In *Rozvoj*, roč. 12, 11. 9. 1920, č. 15, s. 1.

Samotní Slováci si začali až postupne uvedomovať svoju národnú identitu. Postavenie slovenskej majority v Košiciach na jednej a maďarskej minority na druhej strane, ich sociálny a politický status či hospodársky vplyv opísal súčasník Karol Hlavinka v článku *Slovenské Košice* takto: „... maďarská menšina košická je sociálne a hospodársky silná, kultúrne uvedomelá, spoločensky dobre organizovaná a žurnalisticky obratne vedená. Naproti tomu československá väčšina zakláda sa na veľkých masách neuvedomelého ľudu, sociálne a hospodársky slabého, politicky nezrelého, neorganizovaného, bez vodcov, bez programu, bez politickej vôle.“⁶⁶ Slováci boli, aj podľa A. Štefánka, veľmi nejednotní. Nachádzali sa v štádiu nedostatočného národného povedomia. Problémom bol nedostatok slovenskej inteligencie, ktorú vo veľkej miere početne prevyšoval nevzdelaný ľud v slovenských obciach. Tento ľud označil za nositeľa slovenského nacionalizmu a odporcu česko-slovenskej integrácie. Slovenský národ nemal formálne vlastnú národnú identitu a podľa ústavy bol kmeňom, resp. vetvou jednotného československého národa.⁶⁷ Je preto pochopiteľné, že židovskí obyvatelia mesta, najmä starší vzdelaní Židia, sa naďalej prikláňali k maďarskej kultúre.⁶⁸

Reakciou na prítomnosť antisemitizmu v československej spoločnosti bolo vyjadrenie E. Lederera, ktorý antisemitizmus charakterizoval ako „*cítění davu, založené na neznalosti přímo chtěné, na nenávisti cizoty, jež se poučovati nedá, na vášni ulice, na závisti demagogického jednotlivce, jenž se snadno a rychle chce na židovských bedrách dostat ku předu*“.⁶⁹ Svoj názor na antisemitizmus vyjadril aj redaktor Slovenského východu. Píše, že nenávidieť niekoho len preto, že je Žid, je neľudské. Na druhej strane, keď „*Židia ubližujú ostatným a s mocnými bijú bezmocných, tak je povinnosťou člověka sa proti tomu brániť*“.⁷⁰ Ten, kto sa nepostaví na obranu slabých len preto, aby ho neoznačili za antisemitu, je podľa autora zbabelec. V inom čísle sa dočítame o antisemitizme aj v Rakúsku a Maďarsku. Autor tohto príspevku považuje za farizejstvo kresťanov hlásanie nenávisti voči Židom a robotníckej triede. Tvrdí, že za všetky zločiny, z ktorých sú obviňovaní Židia môžu aj kresťania. Je nezmyselné hádzať vinu len na jednu skupinu obyvateľstva. Podľa neho bohatnú Židia preto, lebo im v tom pomáhajú kresťania.⁷¹ Židovskú otázku rozdeľuje na politickú, kultúrnu a hospodársku. V prvých dvoch aspektoch majú Židia právo na slobodu v každom smere. V hospodárskom ohľade sa má proti židovskému kapitálu bojovať „*zdravou konkurenciou*“. Svoj príspevok ukončuje slovami: „*Keď však v konkurencii ochabneme, vtedy my sami poneseť následky a ztratíme právo ponosovať sa na Židov!*“⁷² Židia boli považovaní za

66 HLAVINKA, Karol. Slovenské Košice. In *Slovenský východ*, roč. 3, 27. 3. 1921, č. 72, s. 1.

67 Požiadavku samostatného národa vládne elity odmietali.

68 Mnohí aj po vzniku prvej ČSR spolupracovali s maďarskou menšinou a angažovali sa v jej politickej sfére. Dokonca by sme medzi nimi našli aj prívržencov maďarskej iredentistickej politiky.

69 LEDERER, Edvard. Antisemitism na Slovensku. In *Rozvoj*, roč. 12, 11. 9. 1920, č. 15, s. 1.

70 Chýrnik. In *Slovenský východ*, roč. 1, 10. 1. 1919, č. 2, s. 4.

71 Citujem: „*Židia bohatnú, silnejú a mohútnejú vždy vinou kresťanov, ktorí ich podporujú, im pomáhajú, sami však nepracujú.*“ Pozri: STRAKA, Anton. Antisemitizmus. In *Slovenský východ*, roč. 3, 19. 3. 1921, č. 65, s. 1.

72 STRAKA, Anton. Antisemitizmus. In *Slovenský východ*, roč. 3, 19. 3. 1921, č. 65, s. 1.

veľmi dôležitú skupinu obyvateľstva vzhľadom na ich kapitál, ktorý mali v rukách. Slováci si uvedomovali, že s nimi musia počítať. V boji proti židovskej rozpínavosti považovali za dôležitý tzv. „zdravý“ slovenský antisemitizmus. Takýto typ antisemitizmu nespočíval v násilí a pogromoch, prejavoval sa v práci. Obchod a priemysel sa mal presunúť do slovenských rúk. Československá republika mala židovskú komunitu podporovať a zaistiť jej kultúrnu, politickú a náboženskú slobodu. Židia sa mali stať „pevným stĺpom štátu“.⁷³ Niektorí Slováci však Židom nedôverovali, iní zas verili v ich úprimnú asimiláciu a lojalitu. Vyčítali im veľmi pomalý proces prispôbovania sa.⁷⁴

Košickí Židia boli zastúpení v štátnej a verejnej správe, v orgánoch samosprávy aj zastupiteľských zboroch. Piatí Židia sa stali členmi mestského zastupiteľstva v Košiciach, dvaja mali funkcie v župnom zastupiteľstve. Dôležité funkcie zastávali v mestskej plynárni, elektrárni, v rôznych podnikoch. V Košiciach naozaj zohrali významnú úlohu, najmä v hospodárskom živote mesta. Väčšina sa živila obchodom, boli vlastníkami rôznych podnikov (textilných, obchodov s drevom a stavebninami, na výrobu nábytku, spracovanie kože a poľnohospodárskych plodín). Pracovali ako obchodní zástupcovia, remeselníci, súkromní a daňoví úradníci, zamestnanci železníc, súdov, pôšt, na finančnom riaditeľstve a pod. Vlastnili mlyny, tlačiarne, vydavateľstvá (Glóbus), podiely vo finančných ústavoch, bankách, poisťovniach. V meste pracovali židovskí advokáti, lekári, lekárnici, inžinieri, profesori, spisovatelia, novinári aj umelci.⁷⁵ Prvenstvo Židov v obchode a tiež v bankovníctve pripravilo v čase hospodárskej krízy i po nej pôdu pre politický antisemitizmus. Ten mal svojich prívržencov v nižších vrstvách obyvateľstva a zaujal miesto v programe Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) aj niektorých menšinových strán.⁷⁶ Masovú základňu strany HSLS⁷⁷ tvorili chudobní roľníci z vidieka, robotníci, železničiari, remeselníci a obchodníci. Ľudácky týždenník *Slovenská pravda* sa preto orientoval na roľníkov, kritizoval československú vládu a všimal si Židov, Maďarov a tiež Čechov žijúcich na východe Slovenska. Židia boli v článkoch často príčinou chudoby, biedy, nezamestnanosti a hlavnými nepriateľmi kresťanov. Do pozornosti dávali problém alkoholizmu, vysťahovalectvo a zlé postavenie obyvateľov východného Slovenska.⁷⁸

73 STRAKA, Anton. Židovská národnostná otázka. In *Slovenský východ*, roč. 3, 1. 1. 1921, č. 1, s. 2.

74 Židia na Slovensku. Sú dôležitým hospodárskym činiteľom. Ich úloha v našom verejnom živote. In *Slovenský východ*, roč. 11, 25. 9. 1929, č. 219, s. 1.

75 BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. I. diel, A – K*. Bratislava : SNM – MŽK, 2009, s. 207, 209.

76 KÓNYA, Peter. *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov : Metodické centrum v Prešove, 1997, s. 45.

77 Obhajovala záujmy katolíckej cirkvi, nižšieho úradníctva a istej časti inteligencie. Základom programu strany bola autonómia Slovenska. Na východnom Slovensku vydávala HSLS týždenník *Slovenská pravda*.

78 DŽUJKO, Ján. Noviny a časopisy HSLS vychádzajúce na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In 2. *Študentská vedecká konferencia*. 2006, s. 225-236. <https://www.pulib.sk/web/.2svk06_dzujko.pdf. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. Externé odkazy>.

Ako sme už spomínali pri výsledkoch sčítania obyvateľstva z roku 1930, najpočetnejšími minoritami v meste boli Maďari a Židia. Keďže Židia používali väčšinou maďarčinu, v uliciach ju bolo stále počuť. Od vzniku prvej ČSR rezonovala potreba zavedenia slovenského jazyka do školského systému na Slovensku, aj židovské školy zavádzali ako vyučovací jazyk slovenčinu. Jedným z príkladov je žiadosť podaná na MŠaNO o povolenie otvoriť ďalšie triedy v židovskej ľudovej škole s vyučovacím jazykom slovenským.⁷⁹ Napriek všetkému sa na stránkach Košických novín stretávame s častými protizidovsky ladenými článkami. V príspevku pod názvom *Košickí židia* sa píše o maďarsky hovoriacich Židoch: „*Za 13 rokov nezbadali, že vinou okolností boli presťahovaní do nového štátu. Že z maďarského mesta „Kassa“, kde bola úradná reč maďarčina, presťahovali sa do slovenského mesta „Košice“, kde je úradná reč slovenská.*“ Autor príspevku uvažuje nad dôvodmi prečo Židia nechcú používať slovenčinu. Podľa neho sú buď hlúpi, že sa nedokážu naučiť slovenský jazyk alebo „*ich nenávisť ku slovanstvu je taká veľká, že sa slovensky učiť nechcú?*“⁸⁰ Padá na nich obvinenie, že ako jediní v Košiciach, okrem Maďarov, používajú maďarský jazyk. Vyzýva, aby sa preorientovali, kým Slováci nestratia trpezlivosť, pretože vo svete je normálne, že Židia podporujú národ, s ktorým žijú. Slovensko a hlavne Košice sú vraj výnimkou, lebo židovské obyvateľstvo nechce prijať reč majority. Podľa Slovákov by boli Košice slovenským mestom, keby tam nebolo židovských obyvateľov. Slováci očakávali od židovských spoluobčanov, že používaním slovenčiny prejavia svoju proslovenskú orientáciu. O tzv. maďarčení Židov písali opäť Košické noviny: „*Tak sa nám vidí, že košická židovská cirkev je odbočkou maďarskej národnej strany. V našom predpoklade utvrdzuje nás tá okolnosť, že vo vyhláske, hoci je adresovaná aj ľuďom, ktorí po maďarski nevedia, niet ani jedného slovenského slova.*“⁸¹ Týždenník *Echo východu* sa k otázke používania maďarčiny a tiež nemčiny v meste vyjadruje na svojich stránkach v článku adresovanom Čechom a Slovákom v Košiciach takto: *Češi a Slováci kde ste? Kdose za svoj jazyk stydí – hoden potupy všech lidí.* Autor v ňom nachádza viníkov, ktorí propagujú nemčinu a maďarčinu. Dokonca spomína aj Čechov: „*Není žádným tajemstvím, že němčinu jako jazyk „samospasitený“ propagují v Košicích především Židé a pak značná část Čechů, kteří nemohli si ani za 14 roků samostatnosti odvyknouti to hrbení před cizinci, a kteří nemají ani tolik odvahy, aby si za svoje peníze vynutili, aby byli v košických obchodech a veřejných místnostech oslovováni svojí mateřštinou, to jest jazykem státním.*“⁸² Používanie maďarčiny židovskými občanmi bolo pre Slovákov veľkým problémom. Nebolo tomu tak len v Košiciach. O maďarčení Židov písali noviny aj v iných východoslovenských mestách.

So Židmi bol spájaný aj problém vysokých úrokov, resp. úžerníctva. Táto téma sa spájala výhradne so židovskými podnikateľmi, ktorí boli obviňovaní z obohacovania sa na úkor iných. Autor istého článku vidí príčinu v tom, že cirkev branie vysokých úrokov zakazovala a považovala to za hriech, no na Židov sa tento zákaz

79 AM Košice. fond MNÚ, 1931, č. 50833, šk. 106, Židovská ľudová škola, zriadenie V. postupovej triedy s vyučovacím jazykom slovenským.

80 Košickí židia. In *Košické noviny*, roč. 1, 19. 12. 1931, č. 5, s. 1.

81 Lojálni židia zase maďarčia. In *Košické noviny*, roč. 1, 19. 12. 1931, č. 5, s. 2.

82 Češi a Slováci kde ste? Kdo se za svůj jazyk stydí – hoden potupy všech lidí. In *Echo východu*, roč. 1, 1932, č. 22, s. 1.

nevzťahoval. Tak sa z nich postupne stali hlavní sprostredkovatelia úverov a brali vysoké úroky. Cirkev sa podľa neho vždy snažila prekaziť židovskú úžeru, no nedokázala jej zabrániť. Redukciu úrokovej sadzby považuje za tak komplikovanú, že ani kompetentné štátne orgány sa nevedia z tohto labyrintu vymotať.⁸³ Na stránkach dobových novín nájdeme: „V měsíci červenci bylo u krajského soudu přihlášeno vyrovnání několika následujících velkých „Slováků“. – Jména jejich nejlépe nám dokumentují nemožné poměry mezi košickými obchodníky, z nichž velká většina jsou synové Izraele.“ S dávkou ironie autor dodáva: „Češi a Slováci – máte pravdu – kupujte dál u Židů, vždyť jsou to sami chudáci.“⁸⁴

Začiatkom roka 1932 sa objavujú zmienky o eskalujúcom antisemitizme v Nemecku, Rakúsku a Poľsku, čo bolo pre ČSR dôvodom na obavy pred masívnym prisťahovalectvom tamojších židovských obyvateľov. Už rok predtým sa objavila výzva zo strany štátu na zvýšenie pozornosti a učinenie opatrení v jednotlivých okresoch, ktoré zamedzia usadeniu sa Židov v ČSR.⁸⁵ V roku 1934 bolo vydané nariadenie, aby úrady neumožnili vstup do ČSR Židom bez platných cestovných dokladov, keďže Maďarsko hlásilo ilegálnych židovských utečencov.⁸⁶ Niektorých podozrievali aj z vyzvedačstva, preto bolo zakázané s cudzími Židmi komunikovať.⁸⁷ V článkoch sa opäť objavuje téma „židoboľševizmu“. Noviny napádali členstvo Židov v komunistickej strane a v komunistických organizáciách. Údajne Židia vstupujú do rôznych protištátnych a komunistických organizácií s väčším odhodlaním ako do národných alebo slovenských.⁸⁸ Komunizmus či fašizmus bol, podľa slov neznáameho autora, prostriedkom sionistov a židovských rabínov na „boj proti kresťanstvu a o svetovládu“.⁸⁹ Židia boli členmi komunistickej strany často kvôli myšlienke spoločenskej rovnosti.

Výrazná zmena začala po voľbách v máji 1935, ktoré zmenili politické spektrum v ČSR. Na Slovensku zvíťazil Autonomistický blok, do ktorého patrila, okrem HSLS, aj Slovenská národná strana (SNS).⁹⁰ Ten vyhral ziskom 30 % hlasov slovenských voličov. Dominantnou bola HSLS, ktorá mala problém akceptovať vtedajší česko-slovenský volebný systém. To spôsobilo priostrovanie protižidovského tónu nielen

83 Problém úroku. In *Slovenský ľud: týždenník venovaný vzdelaniu a ľudovýchove*, roč. 13, 1. 2. 1933, č. 5, s. 2.

84 Kdo to zase vydělal? In *Echo východu*, roč. 1, 27. 8. 1932, č. 19, s. 1.

85 Štátny archív Levoča, fond Okresný úrad v Levoči 1923 – 1945, 1932, č. 358, šk. 25. Usadzovanie poľských Židov v ČSR.

86 Štátny archív Prešov, fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945, 1934, č. 202, šk. 10. Prenasledovanie Židov v Maďarsku.

87 Štátny archív Košice, fond Odbočka spravodajskej ústredne OSÚ) v Košiciach 1923 – 1938, 1935, č. 35, šk. 140. Neznámi cudzinci, ich podozrivé cesty po samotách, mlynoch, hájovniach pod rúškom podomového obchodníctva.

88 JANÍK, Václav. Židé u nás a jinde. In *Echo východu*, roč. 3, 23. 4. 1934, č. 20, s. 1.

89 Štátny archív Košice, fond Okresný úrad v Košiciach 1923 – 1939, 1938, č. 93, šk. 2. Protižidovský leták – rozširovanie.

90 Celoštátnym víťazom sa stala Sudetonemecká strana, čo bolo prevratné. Po prvýkrát nezvíťazila strana, ktorá mala voličskú základňu v českom alebo slovenskom národe, ale strana národnostnej menšiny. Volebné výsledky znamenali prehru dovtedajšej vládnej koalície.

v periodikách. Agrárna strana vyčítala ľudákovi spoluprácu so Židmi, ktorá poškodzovala záujmy Slovákov. Urážalo ich, že HSLS štie proti agrárnikom len, „aby slovenský roľník ostal aj naďalej otrokom Židov“.⁹¹ Svojím konaním, podľa agrárnikov, pomáhajú Židovi, a nie Slovákom. Od roku 1936 musela židovská komunita stále viac odolávať stupňujúcemu sa antisemitizmu v spoločnosti. Lokálne sa objavovali aj protižidovské vystúpenia.⁹²

Nemôžeme však tvrdiť, že všetky periodiká sa k židovskému obyvateľstvu v Košiciach vyjadrovali negatívne. Nachádzame aj články, ktoré obhajovali šikovnosť Židov, ich cieľavedomosť a obchodný talent. Na ich lojalitu voči ČSR upozorňuje aj autor príspevku v týždenníku A-Zet. Píše, že Židovské ústredie na Slovensku sa rozhodlo vyhlásiť zbierku medzi ortodoxnými spolkami. Z vyzbieraných peňazí sa majú zakúpiť lietadlá pre československú armádu. Slovenskí Židia týmto dali najavo svoju lojalitu voči ČSR.⁹³ O Židoch sa hovorilo tiež ako národe, ktorý si zaslúži obdiv. Vykresľovali ich ako komunitu, ktorá je súdržná, organizovaná, V rôznych ohľadoch by ich mali Slováci napodobňovať. Niektorí pochopili, že prenasledovaním Židov sa nedocieli žiadny výsledok.

Pred voľbami do obecných zastupiteľstiev v roku 1938 sa v meste širili letáky, ktoré boli adresované slovenským obyvateľom mesta. Vyzývali ich, aby išli k voľbám a ukázali, že sú „autonomisti“. Objavujú sa protičeské i protižidovské heslá. Podľa predstaviteľov HSLS bolo nutné odstrániť „židobolševikov“ z miest, obcí i z celej krajiny. S heslom *Na Slovensku po slovensky* sa stavajú za používanie slovenčiny nielen na úradoch, v školách, ale aj v bežnej komunikácii. Autori letáku útočili aj na ostatné politické strany, pretože ich vedenie sa nachádzalo v Prahe, nie na Slovensku. V ďalšom letáku vyzývajú Židov, aby za nich nehlasovali, pretože nebudú „podporovať vaše židovské záujmy. Vy si len hlasujte na Židov, socialistov a komunistov!“⁹⁴ Okresný súd v Košiciach obvinil z rozširovania letákov tajomníka HSLS po tom, čo krajský úrad zakázal rozširovanie týchto protižidovských letákov. Koncom 30. rokov začali eskalovať antisemitské nálady časti slovenskej spoločnosti pod vplyvom situácie v Nemecku a Maďarsku. Národne orientované strany vyslovovali stále častejšie autonomistické myšlienky.⁹⁵ Pred voľbami sa proti autonomistickým stranám posta-

91 Útek z Hlinkovej strany : za judáské peniaze Ľudáci zrádzajú Slovensko! In *Podtatranský kraj*, roč. 2, 17. 5. 1935, č. 20, s. 10.

92 MIKLOŠKOVÁ, Alena. Antisemitizmus v regionálnych periodikách vychádzajúcich v rokoch 1918 – 1938 v Košiciach. In FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, Martina, KURUCOVÁ, Angela (eds.). *Úloha kníh a periodík v živote mnohonárodnostných Košíc*. Košice : ŠVK v Košiciach, 2013, s. 239.

93 Citujem: „Mnohé znaky nasvedčujú, že naši spoluobčania židovskej národnosti si stále viac uvedomujú svoje povinnosti oproti národu, ktorý tento štát vybojoval a vybudoval. Čím ďalej, tým častejšie preukazujú preto, že vedia oceniť demokratické smýšľanie prevažnej väčšiny občianstva našej Republiky a správne hodnotia i slobodu, ktorú im Republika dožičila v rovnakej miere ako všetkému ostatnému obyvateľstvu.“ Pozri: Židia zakúpia pre armádu lietadlá. In *A – ZET*, roč. 1, 13. 5. 1938, č. 112, s. 2.

94 Štátny archív Košice, fond Okresný úrad v Košiciach 1923 – 1939, 1938, č. 506, šk. 2168. Protižidovské letáky v Barci – rozširovanie.

95 Slovenská autonómia a s tým spojený antisemitizmus sa najčastejšie objavoval vo vyhláseniach HSLS a SNS.

vila opäť agrárna strana a vo svojej tlači útočila takto: „Z minulosti vieme, že Hlinková ľudová strana (už ju nemožno nazývať slovenskou, keďže sa spojuje s Maďarmi, Nemcami a Židmi) tvorila autonomistické bloky vždy pred voľbami.“⁹⁶ V ďalšom článku nazvanom *Nie Slovákov, ale Židov umiestňovali ľudáci* autor vyzýva: „Slováci, Slovenky! Uvažujte aj teraz, kým je čas, komu máte dôverovať. Ktorýkoľvek z vás bude tlačiť káru, či už komunistickú, sociálne-demokratickú, alebo hlinkovskú, tlačíte ju proti sebe a k dobru i k blahobytu nie Slovákov, ale Židov.“⁹⁷ HSLS vycítali ostatné strany, že vystupuje proti Židom, no počas volieb sa s nimi spája a necháva sa podporovať židovským kapitálom.⁹⁸

Nástup hitlerovského Nemecka a jeho snahy o svetovládu podnietili mocensko-politické premeny v Európe. Nemecko systematicky vyvíjalo diplomatický aj politický útok namierený proti ČSR. Okrem Nemecka začali uplatňovať svoje územné požiadavky aj Poľsko a Maďarsko. Situácia vyvrcholila konferenciou v Mníchove, na ktorej sa, okrem Nemecka, zúčastnilo aj Taliansko, Veľká Británia a Francúzsko. Signatári podpísali Mníchovskú dohodu, ktorá bola v rozpore s normami medzinárodného práva a tiež s ústavou ČSR. Tento dokument československá vláda pod nátlakom prijala. Mníchovský diktát donútil ČSR zrieknuť sa časti svojho územia v prospech Nemecka. V zmenených vnútropolitických podmienkach HSLS na rokovaní slovenských politických strán v Žiline 5. až 6. októbra 1938 bez odporu presadila svoj návrh autonómie Slovenska. Dňa 6. októbra sa Žilinskou dohodou zmenilo štátoprávne postavenie Slovenska. Išlo o prvé oficiálne uznanie samobytnosti slovenského národa. Podľa Mníchovskej dohody mala ČSR vyriešiť otázky maďarskej a poľskej menšiny do troch mesiacov. Maďarsko využilo medzinárodné oslabenie a vnútropolitické rozpory ČSR a naliehalo na urýchlenie rokovaní o vytýčení slovensko-maďarských hraníc. Jeho snahy vyvrcholili v novembri 1938, keď prišli ďalšie kroky namierené proti ČSR. Dňa 2. novembra bola arbitrážnou zmluvou vo Viedni odobratá časť južného Slovenska a pripojená k Maďarsku. Aj mesto Košice sa stalo súčasťou Maďarska. V meste dochádzalo k častým prejavom antisemitizmu. Nacionalistické skupiny požadovali revíziu židovských živností, bojkot židovských obchodov a zničenie podielu Židov v priemysle. Bezpečnostné orgány obvinili Židov zo sympatií k ČSR. Reakciou na Viedenskú arbitráž bola tzv. poskrková akcia, keď slovenská vláda začala s presunmi židovských obyvateľov, ktorí nemali na slovenskom území štátnu či domovskú príslušnosť do Maďarska a Poľska. Slovenskí predstavitelia potrebovali nájsť niekoho, kto by bol zodpovedný za stratu časti územia Slovenska. Pri slovensko-maďarskej hranici boli Židia internovaní v neľudských podmienkach niekoľko týždňov. Mnoho z nich sa však dostalo naspäť na Slovensko.⁹⁹ Autonómia podnietila vytváranie nedemokratického autoritárskeho režimu. Prvým krokom bolo odstránenie parlamentnej demokracie a vytvorenie systému jednej strany. Dominantnou stranou sa stala HSLS. Nová vláda prijala

96 Ľudáci pôjdu so Židmi. In *Gazdovské noviny*, roč. 20, 22. 4. 1938, č. 17, s. 2.

97 Nie Slovákov, ale Židov umiestňovali ľudáci. In *Gazdovské noviny*, roč. 20, 27. 5. 1938, č. 22, s. 7.

98 Citujem: „Takí sú oni katolíci a kresťania. Tu sa spájajú so Židmi, hore zase s novopohanmi Nemcami, ale preca stále vyhlasujú, že sú katolíci a kresťania.“ Pozri: Ľudáci zvolili Žida do obecného zastupiteľstva. In *Gazdovské noviny*, roč. 20, 24. 6. 1938, č. 26, s. 4.

99 V decembri 1938 žilo v Košiciach 11 420 Židov. Pozri: BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. I. diel, A – K*. Bratislava : SNM – MŽK, 2009, s. 210.

zásadu „jeden Boh, jeden národ, jedna organizácia, jedna strana“.¹⁰⁰ HSLS združila pod svoje vedenie všetky politické strany. Dňa 18. decembra 1938 sa konali voľby do prvého zákonodarného snemu Slovenska, ktoré mali autoritatívno-totalitné znaky. Zavádzali sa rasové a antisemitské opatrenia, začalo sa s prípravami organizácie koncentračného tábora pre odporcov režimu. Na jeseň bola zakázaná Židovská strana, spolu s ňou bola rozpustená aj strana Poale Sion a všetky židovské záujmové spolky s odôvodnením, že nepôsobia v záujme zachovania verejného poriadku na Slovensku. V januári 1939 došlo k jej definitívnemu zákazu.

HSLS postupne pritvrdzovala vo svojich vyjadreniach nasmerovaných proti židovskému obyvateľstvu. V novembri začala vydávať denník *Slovenská sloboda*, ktorý mal za cieľ „propagovať svojsku, národnú politiku, ktorá iste bude smerovať proti židovskému vykorisťovaniu nášho ľudu...“.¹⁰¹ Denník mal antisemitský ráz a všimol si Židov žijúcich na východe Slovenska. Podnecoval slovenské obyvateľstvo proti židovskej minorite a prinášal aj správy z Nemecka a jeho riešenia „židovskej otázky“. Za nepriateľov boli považovaní aj Maďari a Česi, ako to už bolo zvykom v ľudáckej tlači. Avšak spomínaný denník už môžeme zaradiť do nasledujúceho obdobia slovenského novinárstva, keď sa rodila sieť nových periodík.¹⁰²

Do mája roku 1944 žilo židovské obyvateľstvo Košíc v pomerne znesiteľných podmienkach. Podarilo sa tiež zachrániť mnoho Židov z okupovanej Európy. Vážnejšie represie začali v marci 1944. V Košiciach sa vtedy nachádzalo vyše 13 000 židovských obyvateľov. Od 16. mája boli deportovaní do koncentračných táborov. Po oslobodení sa do mesta vrátilo okolo 500 Židov.¹⁰³ Činnosť náboženskej obce v meste bola po vojne obnovená.

Aj napriek všetkým okolnostiam ostali židovské politické strany aj všetky židovské organizácie v období rozpadu prvej ČSR lojálne k republike. Napriek tomu „republika a spoločnosť, ktorej Židia sľubovali vernosť, ich však zo svojich radov postupne vylúčila“.¹⁰⁴ Vzhľadom na všetky okolnosti sa ešte v januári 1939 Židia snažili prispôbiť novým pomerom v ČSR. Za svoju lojalitu požadovali len spravodlivé zákony voči minoritám.¹⁰⁵ V tomto období však vernosť Židov nezaujímal ani štátne orgány, ani Slovákov.

100 HUBENÁK, Ladislav. *Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939 – 1945)*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave – Právnická fakulta. Vydavateľské oddelenie, 2003, s. 9.

101 Cesta „Slovenskej slobody“. In *Slovenská sloboda*, roč. 1, 15. 11. 1938, č. 1, s. 3.

102 DŽUJKO, Ján. Noviny a časopisy HSLS vychádzajúce na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In 2. *Študentská vedecká konferencia*. 2006, s. 225-236. <https://www.pulib.sk/web/.2svk06_dzujko.pdf>. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. Externé odkazy>.

103 KÓNYA, Peter. *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov : Metodické centrum v Prešove, 1997, s. 63.

104 HRADSKÁ, Katarína. Postavenie Židov na Slovensku v prvej Československej republike. In HOENSCH, Jörg K. (eds.). *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 1999, s. 137.

105 Citujem: „Židia dokumentujú aj pri hlasovaní, že súhlasia a chcú budovať šťastné Slovensko, sú lojálni. Sú ochotní priniesť aj obeť pre dobro štátu a jeho zdravý vývoj.“ Pozri: Druhá republika a Židia. In *Judische Nachrichten*, roč. 9, 12. 1. 1939, č. 2, s. 2.

Židovské obyvatelstvo prešlo v medzivojnovom období zmenami. Po vzniku prvej ČSR si spočiatku Židia hľadali svoje miesto v spoločnosti, no postupne sa včlenili do spoločenského i politického života, nielen v Košiciach. Demokratický režim ČSR dal priestor tunajšej židovskej komunite rozvíjať sa vo všetkých oblastiach života. Protižidovské prejavy sa začiatkom 20. rokov 20. storočia postupne upokojili. Napätie v spoločnosti a s tým spojené antisemitské prejavy sa začali zintenzívňovať v priebehu 30. rokov. Faktom však je, že na tieto prejavy mala do značnej miery vplyv medzinárodno-politická situácia v strednej Európe a tiež stále väčší vplyv HSLS, ktorá sa navonok prezentovala svojím antisemitizmom. Židia napriek okolnostiam ostali voči republike lojálni aj po zmene režimu v októbri 1938, čo už však neovplyvnilo ich budúcnosť.

Použitá literatúra:

- ALNER, Juraj. *Slovenské pohľady na Židov, alebo Židia v Slovenských pohľadoch*. Bratislava : Adora Lingua, 2011, 595 s.
- BOJKOVÁ, Alžbeta – WOLFOVÁ, Eva – ĎURKOVSKÁ, Mária. Školstvo v Košiciach v rokoch 1918 – 1953. In ŠUTAJ, Štefan – DZURIKANINOVÁ, Nikoleta (eds.). *Štruktúry a fragmenty historického vývoja Košíc*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2014, 233 s. ISBN 978-80-8152-205-5.
- BÜCHLER, Róbert J. *Encyklopédia židovských náboženských obcí. I. diel, A – K*. Bratislava : SNM – MŽK, 2009, 255 s.
- BÜCHLER, Róbert J. Židovská komunita na Slovensku pred druhou svetovou vojnou. In TÓTH, Dezider (eds.). *Tragédia slovenských Židov*. Banská Bystrica : Datei, 1992, s. 5-28.
- CSALA, Kornélia. *História košických Židov*. Košice : Košický občiansky klub, 2001, 92 s.
- DORULA, Ján. *O krajine a vlasti starých Slovákov*. Bratislava : Slavistický ústav J. Stanislava SAV, 2012, 92 s.
- DŽUJKO, Ján. Noviny a časopisy HSLS vychádzajúce na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In 2. *Študentská vedecká konferencia*. 2006, s. 225-236. <https://www.pulib.sk/web/./2svk06_dzujko.pdf>. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. Externé odkazy>.
- GLADIŠ, Marián. K postaveniu a úlohám košických masových médií v predmníchovskom a povojnovom Československu. In REGINÁČOVÁ, Nikola, BOJKOVÁ, Alžbeta (eds.). *Historické medzníky vo vývoji Košíc v 20. storočí*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2013, s. 52-66.
- HOLEC, Roman. Zmeny národnostného zloženia miest na Slovensku po roku 1918 a možnosti ich interpretácie. In HEPPNER, Harald (eds.). *Veľká doba v malom priestore: zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. Prešov : UNIVERSUM, 2012, s. 13-28.
- HRADSKÁ, Katarína. Formovanie židovských politických strán v rokoch 1918 – 1929. In ŠUTAJ, Štefan (eds.). *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov : UNIVERSUM, 2005, s. 169-176.
- HRADSKÁ, Katarína. Postavenie Židov na Slovensku v prvej Československej republike. In HOENSCH, Jörg K. (eds.). *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 1999, s. 131-138.

- HUBENÁK, Ladislav. *Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939 – 1945)*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave – Právnická fakulta. Vydavateľské oddelenie, 2003, 221 s.
- ELIÁŠ, Štefan. Košice ako dejinný pilier Slovenska. In HAJDUOVÁ Mária, BARTOŠ, Martin (eds.). *Košice v súradniciach európskych dejín*. Košice : Mesto Košice, Archív mesta Košice, 2014.
- KÓNYA, Peter. *Dejiny židov na východnom Slovensku v kontexte celoeurópskeho vývinu*. Prešov : Metodické centrum v Prešove, 1997, 78 s.
- MEŠKOVÁ HRADSKÁ, Katarína. *Židia 1. ČSR. Politické ambície a sklamanie*. Bratislava : Marenčin PT, 2021, 187 s. ISBN 978-80-569-0786-3.
- MIKLOŠKOVÁ, Alena. Antisemitizmus v regionálnych periodikách vychádzajúcich v rokoch 1918 – 1938 v Košiciach. In FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, Martina, KURUCOVÁ, Angela (eds.). *Úloha kníh a periodík v živote mnohonárodnostných Košíc*. Košice : ŠVK v Košiciach, 2013, s. 229-244.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016, 495 s. ISBN 978-80-895-1440-3.
- PETRUF, Pavol. *Česko-Slovensko, Slovensko a Protektorát Čechy a Morava. Vývoj česko-slovenských vzťahov v roku rozpadu spoločného štátu: na základe výberu z článkov uverejnených v novinách České slovo roku 1939*. Trnava : FF, Trnavská univerzita v Trnave, 2009, 334 s.
- ŠÁPOSOVÁ, Zlatica – REGINÁČOVÁ, Nikola. Historicko-demografický vývoj populácie Košíc v 19. a 20. storočí. In ŠUTAJ, Štefan, DZURIKANINOVÁ, Nikoleta (eds.). *Štruktúry a fragmenty historického vývoja Košíc*. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2014, s. 75-103.
- Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl*. Praha : Státní úřad statistický, 1924, 276 s.
- Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. I. díl*. Praha : Státní úřad statistický, 1934, 205 s.
- SEKÁČ, Ján. Prevrátové udalosti v bývalej stolici Abauj-Turňanskej. In *Jubilejný almanach mesta Košíc a východného Slovenska 1918 – 1928*. Košice : Slovenská kníhtlačiareň, 1928, s. 30-36.
- ŠALAMON, Pavol. Demografický vývoj Košíc v rokoch 1848 – 1870. In *Slovenská archivistika*. 1991, roč. 26, č. 1, s. 56-77.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava : Infostat, 2009, 219 s.
- ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období : sondy do spoločensko-politického, hospodárskeho a kultúrneho života*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2014, 244 s.
- TAJTÁK, Ladislav. Košice v období uhorského kapitalizmu. In HAJDUOVÁ, Mária, BARTOŠ, Martin (eds.). *Košice v súradniciach európskych dejín*. Košice : Mesto Košice, Archív mesta Košice, 2014, 411 s.
- Cesta „Slovenskej slobody“. In *Slovenská sloboda*, roč. 1, 15. 11. 1938, č. 1, s. 3.
- Druhá republika a Židia. In *Judische Nachrichten*, roč. 9, 12. 1. 1939, č. 2, s. 2.
- Chýrnik. In *Slovenský východ*, roč. 1, 10. 1. 1919, č. 2, s. 4.
- Chýrnik. In *Slovenský východ*, roč. 1, 16. 1. 1919, č. 7, s. 3.

Češi a Slováci kde ste? Kdo se za svůj jazyk stydí – hoden potupy všech lidí. In *Echo východu*, roč. 1, 1932, č. 22, s. 1.

HLAVINKA, Karol. Slovenské Košice. In *Slovenský východ*, roč. 3, 27. 3. 1921, č. 72, s. 1.

JANÍK, Václav. Židé u nás a jinde. In *Echo východu*, roč. 3, 23. 4. 1934, č. 20, s. 1.

Kdo to zase vydělal? In *Echo východu*, roč. 1, 27. 8. 1932, č. 19, s. 1.

Košickí židia. In *Košické noviny*, roč. 1, 19. 12. 1931, č. 5, s. 1.

LEDERER, Edvard. Antisemitism na Slovensku. In *Rozvoj*, roč. 12, 11. 9. 1920, č. 15, s. 1.

Lojálni židia zase maďarčia. In *Košické noviny*, roč. 1, 19. 12. 1931, č. 5, s. 2.

Ľudáci pôjdu so Židmi. In *Gazdovské noviny*, roč. 20, 22. 4. 1938, č. 17, s. 2.

Ľudáci zvolili Žida do obecného zastupiteľstva. In *Gazdovské noviny*, roč. 20, 24. 6. 1938, č. 26, s. 4.

Nie Slovákov, ale Židov umiestňovali Ľudáci. In *Gazdovské noviny*, roč. 20, 27. 5. 1938, č. 22, s. 7.

Problém úroku. In *Slovenský ľud: týždenník venovaný vzdelaniu a ľudovému*, roč. 13, 1. 2. 1933, č. 5, s. 2.

Sloboda v demokracii. In *Slovenský ľud: týždenník venovaný vzdelaniu a ľudovému*, roč. 13, 11. 1. 1933, č. 2, s. 1.

STRAKA, Anton. Antisemitizmus. In *Slovenský východ*, roč. 3, 19. 3. 1921, č. 65, s. 1.

STRAKA, Anton. Židovská národnostná otázka. In *Slovenský východ*, roč. 3, 1. 1. 1921, č. 1, s. 2.

Skryté tajnosti. In *Stráž Tatier*, roč. 1, 1930, č. 10, s. 1.

Útek z Hlinkovej strany : za judášske peniaze Ľudáci zrádzajú Slovensko! In *Podtatranský kraj*, roč. 2, 17. 5. 1935, č. 20, s. 10.

Židia na Slovensku. In *Slovenský východ*, roč. 2, 2. 10. 1920, č. 226, s. 1.

Židia na Slovensku. Sú dôležitým hospodárskym činiteľom. Ich úloha v našom verejnom živote. In *Slovenský východ*, roč. 11, 25. 9. 1929, č. 219, s. 1.

Židovská otázka na Slovensku. In *Slovenský východ*, roč. 1, 26. 1. 1919, č. 16, s. 1 – 2.

ŠTEFÁNEK, Anton. Židovská otázka v Československej republike. In *Slovenský denník*, roč. 2, 21. 5. 1919, č. 105, s. 1.

ŠTEFÁNEK, Anton. Židovská otázka v Československej republike. In *Slovenský východ*, roč. 1, 23. 5. 1919, č. 113, s. 1.

Židia v Košiciach. In *Slovenský východ*, roč. 11, 19. 11. 1929, č. 264, s. 2.

Židia zakúpia pre armádu lietadlá. In *A – ZET*, roč. 1, 13. 5. 1938, č. 112, s. 2.

Archív mesta Košice, fond Magistrát mesta Košice, 1929, č. 282, šk. 47. Židovský dobročinný spolok.

Archív mesta Košice, fond Magistrát mesta Košice, 1938, č. 291, šk. 86. Stanovy spolku židovských vysokoškolákov Bar Kochba.

Archív mesta Košice, fond Mestský notársky úrad, 1931, č. 50833, šk. 106. Židovská ľudová škola, zriadenie V. postupovej triedy s vyučovacím jazykom slovenským.

Archív mesta Košice, fond Mestský notársky úrad, 1928, č. 22239, šk. 72. Detská škôlka – vyučovanie Sionistického spolku.

Archív mesta Košice, fond Mestský notársky úrad, 1937, č. 717, šk. 7. Rozvoj, Spolok Slovákov – Židov.

- Archív mesta Košice, fond Mestský notársky úrad, 1931, č. 8524, šk. 100. Židovský dobročinný ženský spolok.
- Archív mesta Košice, fond Mestský notársky úrad, 1924, č. 49681, šk. 38. Sociálny podporný spolok pre Židov na Slovensku.
- Slovenský národný archív Bratislava, fond Krajinský úrad v Bratislave I. Prezídium, 1934, č. 15321, šk. 34. Košice, ustanovujúca schôdza Spolku Slovákov – Židov.
- Štátny archív Košice, fond Odbočka spravodajskej ústredne v Košiciach 1923 – 1938, 1935, č. 35, šk. 140. Neznámi cudzinci, ich podozrivé cesty po samotách, mlynoch, hájovniach pod rúškom podomového obchodníctva.
- Štátny archív Košice, fond Okresný úrad v Košiciach 1923 – 1939, 1938, č. 506, šk. 2168. Protižidovské letáky v Barci – rozširovanie.
- Štátny archív Levoča, fond Okresný úrad v Levoči 1923 – 1945, 1932, č. 358, šk. 25. Uspodzovanie poľských Židov v ČSR.
- Štátny archív Prešov, fond Okresný úrad v Prešove 1923 – 1945, 1934, č. 202, šk. 10. Prenasledovanie Židov v Maďarsku.

L'UDIA A DOBA

*Jean-Baptiste Kléber, francúzsky generál
revolučných vojen, ktorý potlačil kontrarevolučné
povstanie v oblasti Vendée v západnom
Francúzsku v roku 1793. Zohral významnú úlohu
v egyptskej kampani Napoleona Bonaparta.*

Foto: Lujza Lea Kurimaiová

ROZLÚČILI SME SA S KOLEGOM Doc. PhDr. MARIÁNOM VIZDALOM, CSc. (28. 8. 1957 – 3. 5. 2023)

Annamária KÓNYOVÁ

doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.

Dňa 3. mája 2023 v skorých ranných hodinách po dlhej a zákernej chorobe nás navždy opustil kolega a významný odborník v oblasti pravekých dejín a archeológie doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc.

Docent Marián Vizdal bol dlhoročným a uznaným pedagógom Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU). Vďaka svojej erudovanosti, zanietenosti pre výskum pravekých dejín východného Slovenska, ale aj osobným vlastnostiam si vyslúžil uznanie kolegov i študentov.

Doc. M. Vizdal sa narodil 28. augusta 1957 v Michalovciach. Gymnázium navštevoval vo svojom rodisku v rokoch 1972 – 1976, po jeho ukončení študoval v rokoch 1976 – 1981 odbor dejepis a filozofia na Filozofickej fakulte v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (UPJŠ) v Košiciach. V rokoch 1981 až 1987 pôsobil v Zemplínskom múzeu v Michalovciach ako jeho odborný pracovník. Spolu s otcom PhDr. Jaroslavom Vizdalom, CSc., riaditeľom múzea, prispeli svojimi výskumami k prehĺbeniu poznatkov o pravekých dejinách východného Slovenska, najmä pravekého Zemplína.

V roku 1987 nastúpil na Katedru dejín FF UPJŠ v Prešove na post odborného asistenta a viedol semináre k dejinám praveku a k dejinám staroveku. Po odchode doc. PhDr. Gejzu Kočiša, CSc., do dôchodku sa od roku 1990 stali tieto disciplíny jeho nosnými vyučovacími predmetmi. Študentov si však získaval aj výberovými prednáškami o významných archeologických lokalitách na Slovensku i v strednej Európe, o antickej mytológii, o ľuďoch s kultúrou lineárnej keramiky, o stavitelstve v praveku, o prvotných a starovekých náboženstvách. Osobitnou problematikou, ktorá sa premietla do vyučovacieho procesu boli prednášky z muzeológie, ktorým M. Vizdal venoval osobitnú pozornosť.

Doc. M. Vizdal kládol dôraz na prax študentov, aby lepšie pochopili to, o čom im na hodinách pravekých dejín prednášal, aby rozumeli dobe, ba i ľuďom, ktorí pred nami žili tisíce rokov. Preto s veľkým zápalom organizoval archeologické výskumy na východoslovenských archeologických lokalitách a do nich zapájal študentov hlásiacich sa na túto zaujímavú činnosť. Podobne to bolo aj s prípravou a realizáciou odborných exkurzií po Slovensku, na Morave, v Čechách, Poľsku i Bulharsku a študenti sa radi hlásili aj na prax, aj na exkurzie, ktoré sa tak na historickom pracovisku filozofickej fakulty stali priam legendárnymi podujatiami plnými nezabudnuteľných zážitkov.

Exkurzia v r. 1999.

So študentmi pri archeologickom výskume r. 2014.

S dr. Marekom Nowakom z Jagelonskej univerzity v Krakove r. 2013.

sa o príčiny náhleho zániku bukovohorskej kultúry (asi pred 3900 rokmi p. n. l.), o prechod potiskej kultúry k nasledujúcej polgárskej kultúre (asi 3700 rokov p. n. l.), ale zaujímalo ho aj obdobie eneolitu na východnom Slovensku a problematika transkarpatských kontaktov v tomto období. V roku 1987 viedol záchranné výskumy na lokalitách Malé Raškovce, Slavkovce a Ižkovce. Svoj bádateľský záujem orientoval tiež na terénny výskum Šarišského podolia. Okrem toho systematicky a dlhoročne viedol archeologický výskum neolitických osád v Slávkovciach, Zálužiciach, Lúčkach, Moravanoch a naposledy v Ražňanoch.

Marián Vizdal si cez svoju zaoberanosť k pravekým a starovekým dejinám získaval študentov a tí sa potom k nemu hlásili pri voľbe témy záverečnej i diplomovej práce. Ako školiť odvieďol desiatky bakalárskych i magisterských prác, ktoré neboli len jednoduchým kompilátom odbornej literatúry, ale vďaka výskumom, ktoré študenti realizovali pod vedením svojho školiť, prinášali aj nové poznatky z najstarších dejín východného Slovenska.

Doc. M. Vizdal sa vo svojej vedecko-výskumnej činnosti zameriaval na obdobie neolitu Východoslovenskej nížiny, fascinovala ho potiská kultúra a náleziská vo Veľkých Raškovciach, Ižkovciach, Čičarovciach, zaujímal

Prednáška pre študentov r. 2015.

Lokalita v Ražňanoch situovaná na vysokej pravobrežnej terase Torysy bola osídlená už v období mladšej doby kamennej (2. polovica 6. tisícročia p. n. l.). Záujem o tento priestor vyvrcholil v mladšom úseku doby rímskej v 3. – 4. storočí, keď bol súčasťou a centrom germánskeho osídlenia, spájaného s Vandalmi, a to bol nesporne impulz, aby sa tejto lokalite doc. M. Vizdal tiež venoval s jeho príslovečným zápalom pre poznanie našich najstarších dejín.

M. Vizdal udržiaval vedecké, ale aj priateľské kontakty s odborníkmi na mnohých domáciach (Nitra, Košice) a zahraničných vedeckých pracoviskách v Brne, Hradci Králové, Krakove. Osobitne treba vyzdvihnúť jeho spoluprácu s poľskými kolegami na projekte *Grupy wczesnorolnicze wschodniej Słowacji. Tłokulturowe kontakty transkarpackie – organizacja przestrzena*.

Výsledkom jeho archeologických výskumov boli desiatky štúdií v domácich a zahraničných vedeckých časopisoch a zborníkoch (*Historica Carpathica*, *AVANS*, *Archeologický časopis*, *Eurasian Prehistory*, *Archeologické rozhledy*, *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde* a ďalšie), vedecké monografie alebo kapitoly vo vedeckých monografiách či vysokoškolská učebnica praveku *Spríevodca pravekom východného Slovenska*. Prešov 1995. Z odborných štúdií spomeňme napr. *Výskumy a nálezy Zemplínskeho múzea v Michalovciach*. In *AVANS* 1985; *Sídľisková jama s lineárnou keramikou v Zbudzi, okres Michalovce*. In *Historica Carpathica*, 21, 1990; *Správa zo slovensko-poľských archeologických výskumov v Slavkovciach*. In *AVANS* 1995; *Pottery finds*. In: *The early Linear Pottery Culture in eastern Slovakia*. ed.: J. K. Kozłowski, *Prace komisji Prehistorii Karpat, Tom 1, Kraków* 1997; v spoluautorstve s T. Kalickim, J. K. Kozłowskim a M. Nowakom: *A Settlement of the Early Eastern Linear Pottery Culture at Moravany (Eastern Slovakia): Palaeogeographical and Archaeological Perspective*. In *Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary*. Ed. E. Gál, I. Juhász, P. Sümegi. „*Varia Archaeologica Hungarica*” 18, Budapest: Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences, 2005 a mnohé ďalšie. Ako člena výskumného kolektívu figurovalo jeho meno v referáte poľských archeológov a spoluautorov na 29. stretnutí východoslovenských archeológov v Zemplínskom múzeu v Michalovciach 23. novembra 2022 pod názvom *Pochodzenie zabytków obsydianowych z wybranych stanowisk wczesnego neolitu na wschodniej Słowacji*.

Marián Vizdal získal v roku 1981 titul *Philosophiae doctor* (PhDr.), v roku 1996 obhájil kandidátsku prácu *Osídlenie Východoslovenskej nížiny v neskorom neolite* v odbore archeológia na Archeologickom ústave SAV v Nitre a za menom si pripísal titul CSc. V roku 2005 sa habilitoval v odbore história na FF PU prácou *Neolitické sídlisko v Zalužiciach a jeho význam pre počiatky roľníckeho osídlenia severovýchodného Potisia*.

Doc. PhDr. Marián Vizdal, CSc., sa okrem pedagogického pôsobenia angažoval aj v akademickom živote fakulty – bol členom akademického senátu FF a niekoľko rokov vedúcim Katedry najstarších dejín a dejín náboženstva IH FF PU. Z odborných grémií, v ktorých sa angažoval, môžeme uviesť Slovenskú archeologickú spoločnosť i redakčnú radu zborníka *Východoslovenský pravek*.

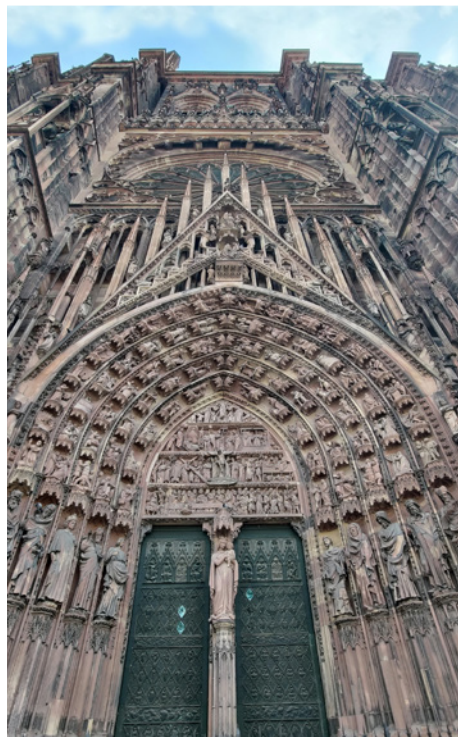
Dňa 3. mája 2023 sa uzavrel jeho životný príbeh a 5. mája 2023 sa s ním rozlúčili jeho najbližší, kolegovia i priatelia zo Slovenska a zahraničia.

Češť jeho pamiatke!

Kolegovia z Inštitútu histórie FF PU

PRIPOMÍNAME

*Hlavný portál Katedrály Notre Dame
v Štrasburgu. Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

- *Rímskokatolícka Katedrála Notre Dame v Štrasburgu. Je jedným z najlepších príkladov vrcholnej gotickej architektúry. Stavba prebiehala v rokoch 1015 – 1439 a najväčšiu zásluhu na jej výstavbe mal nemecký architekt Erwin von Steinbach. Bola postavená na mieste skoršej rímskej svätyne. Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

NENÁPADNÝ MYSLITEĽ SPOD TATIER

Patrik DERFIŇÁK

Medzi svojím spôsobom výnimočné, i keď len príležitostne prezentované osobnosti, ktoré sa narodili a prevažnú časť svojho života pôsobili na území dnešného Slovenska, patrí aj Gregor František Berzeviczy. Rodák z Veľkej Lomnice (okr. Kežmarok), ktorého 260. výročie narodenia si v tomto období pripomínáme, sa spomedzi príslušníkov svojej spoločenskej triedy, ale i celej generácie vyčlenil vo viacerých smeroch. Svedčia o tom nielen jeho životné osudy, ale tiež teoretické názory a viaceré praktické aktivity, ktoré postupne realizoval.¹

Gregor František Berzeviczy sa narodil v jednej z najstarších šľachtických rodín Spiša. Jeho predkovia sa pod Vysokými Tatrami usadili už na začiatku 13. storočia. V roku 1209 im držbu územia nad riekou Poprad potvrdil osobitnou listinou kráľ Ondrej II. Rozsiahle majetky, ktorých súčasťou bola aj časť Vysokých Tatier, vrátane Lomnického štítu, im následne potvrdzovali aj ďalší uhorskí panovníci, napríklad Belo IV. v roku 1246.² Členovia rodu Berzeviczy sa postupne usadili aj v iných častiach Uhorska, pričom vytvorili viacero rodových vetiev. Niektoré z nich nadobudli väčší význam a zanechali v dejinách výraznú stopu, iné schudobneli a v spoločenskom či politickom živote krajiny sa nepresadili. Do istej miery na to vplývala skutočnosť, že časť rodu zostala katolícka, iní jeho príslušníci zasa prešli k evanjelickej augsburského vyznania viere.

Gregor František Berzeviczy patril k spišskej vetve rodiny, ktorá sa priklonila k protestantizmu. Napriek tomu sa jej členom podarilo udržať časť tamojších majetkov, aj s pôvodným sídlom rodu. V starej kúrii vo Veľkej Lomnici sa začiatkom 18. storočia narodil aj Gregorov otec Alexander Berzeviczy. Vďaka nadaniu a pracovitosti sa dokázal aj ako evanjelik uplatniť i na cisárskom dvore, keď získal uznanie samotnej cisárovnjej Márie Terézie. Nemenej dôležité ale bolo, že sa mu podarilo ukončiť niekoľko dlhodobých a nákladných súdnych sporov, ktoré celé desaťročia finančne vyčerpávali rodinné zdroje. Vďaka dvom sobášom stabilizoval majetkové pomery, dokonca mohol pristúpiť k barokovej prestavbe rodového sídla. Druhýkrát sa pritom oženil v pomerne vysokom veku. S omnoho mladšou Barborou Horváth-Stansith prežil v harmonickom vzťahu desať rokov. Keď v roku 1772 zomrel, zanechal po sebe, okrem detí z prvého manželstva aj „ako spojenie dvoch vynikajúcich evanjelických rodín Spiša, syna Gregora“.³

Mladík zo zámožnej šľachtickej rodiny mal v druhej polovici 18. storočia relatívne obmedzený výber možností na uplatnenie sa. Vzhľadom na nie najlepší zdravotný stav, nepripadala pre mladého Gregora Františka do úvahy kariéra vojaka. Ani

- 1 Niektoré z nich podrobnejšie, iné v stručnejšej forme zachytili autori prác, ktoré o ňom v priebehu posledných viac ako sto rokov vznikli. Konkrétne GAÁL, Jenő. *Berzeviczy Gergely élete és művei I-II*. Budapest, 1902, UNČOVSKÝ, Ladislav. *Gregor Berzeviczy*. Martin : Osveta, 1956, BALÁZS, Éva. *Berzeviczy Gergely a reform politikus*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1967 či LAZNIOVÁ, Miroslava. *Gregor František Berzeviczy*. Turany, 2022.
- 2 VENCKO, Jozef. *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok, 1927, s. 43.
- 3 HORVÁTH, Károly. *Berzeviczy Gergely 1763 – 1822*. Budapest, 1911, s. 4.

duchovná, vzhľadom na vtedajšie postavenie evanjelickej augsburského vyznania cirkvi, nesľubovala veľmi zaujímavú perspektívu. Zostávala preto možnosť štúdia, najmä práva. To, po úspešnom absolvovaní umožňovalo nielen vydať sa cestou advokácie, ale tiež nájsť si zamestnanie na niektorom z uhorských centrálnych úradov alebo v rámci stoličnej samosprávy. Pre poslednú z možností hovorilo aj rýchlo sa prejavujúce nadanie Gregora Františka Berzeviczyho. Ten sa spočiatku vzdelával doma, následne ale nastúpil na známe kežmarské evanjelické lýceum. Bez ťažkostí a rýchlo absolvovaná príprava mu následne umožnila odísť na právnickú fakultu do Pešti. Aj tu postupoval rýchlo. Zvládol teóriu prezentovanú v latinčine a nemčine, následne aj povinnú právnickú prax. Vďaka tomu mohol už ako dvadsaťročný dostať právnický diplom. Pôvodu, rodinným kontaktom, ale i dobrým odporúčaniam možno pripísať skutočnosť, že prakticky hneď získal dobré miesto na kráľovskom súde v Budíne. Čakala ho úspešná kariéra a rodina mu už hľadala aj vhodnú nevestu.

Tak ako neskôr ešte niekoľkokrát počas svojho života, aj v tomto období urobil Gregor František Berzeviczy nečakané rozhodnutie. Chcel ďalej študovať, poznávať svet a cestovať. Opustil preto dobré miesto a v roku 1784 odišiel na univerzitu do nemeckého Göttingenu. Tu sa popri štúdiu práva či hospodárskych vied venoval aj tovaroznalectvu či jazykom. Cestoval a skúmal tiež reálne možnosti odbytu uhorských výrobkov na nemeckých trhoch. Po skončení tunajšieho pobytu sa vydal na ďalšie cesty, keď navštívil Francúzsko a Anglicko. Tu sa zaujímal o nové vynálezy, možnosti medzinárodného obchodu, spoločenské otázky a nové poznatky z ekonomie. Najmä Anglicko, predstavujúce v tom čase skutočné centrum svetového obchodu ho veľmi priťahovalo. O to viac, že išlo o krajinu, kde žil Adam Smith, autor prevratného diela *Bohatstvo národov* (1776)⁴, ktoré prispelo k vytvoreniu ekonomie a jej profilovaniu ako samostatnej vednej disciplíny. Je vnímané ako klasický manifest merkantilizmu a jedno z najvýznamnejších diel, ktoré o ekonomii v dejinách vyšli. Práve práca Adama Smitha zásadným spôsobom ovplyvnila aj uvažovanie a prácu Gregora Františka Berzeviczyho v ďalších rokoch jeho života.

Rodina podporovala Gregora Františka Berzeviczyho pri jeho štúdiu i na zahraničných cestách. Keď však tieto nákladné aktivity vyčerpali voľné rodinné prostriedky, nastal čas návratu. On sám veril, že sa mu rýchlo podarí nájsť vhodné pracovné miesto, kde by naplno mohol zúročiť získané poznatky. Aké veľké muselo byť jeho sklamanie, keď napriek audienciám u cisára Jozefa II. i viacerým prisľubom sa žiadne vhodné miesto nenašlo. Príliš kvalifikovaný odborník musel nakoniec prijať málo lákavé miesto civilného komisára v armáde. Nepopulárna pracovná pozícia, v rámci ktorej musel cestovať po celej krajine, sa ale nakoniec ukázala ako svojim spôsobom zaujímavá. Vďaka nej totiž mohol priamo na základe autopsie zozbierať množstvo dôležitých informácií, ktoré neskôr využil pri napísaní viacerých prác. Až po niekoľkých rokoch pôsobenia v armáde sa mu konečne podarilo v roku 1792 získať miesto na kráľovskom miestodržiteľskom úrade v Budíne.

Relatívne skromná úradnícka pozícia bez väčších možností nebolo síce to, po čom by Gregor František Berzeviczy túžil. V každom prípade išlo o stabilnú prácu

4 Originálny názov diela je *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov*, pričom originálny koncept uvažovania v tejto oblasti postupne rozvíjal vo svojich prácach i prednáškach už od 60. rokov.

v hlavnom meste Uhorska, ktoré bolo nielen politickým či hospodárskym, ale tiež kultúrnym i vzdelávacím centrom krajiny. Vďaka svojej priateľskej a spoločenskej povahe sa rýchlo začlenil do budínskej lepšej spoločnosti, no súčasne sa mal možnosť ďalej vzdelávať. Dôležitú úlohu pritom zohrávali aj myšlienky inšpirované francúzskou revolúciou, ktoré sa v tom čase prejavili napríklad na vzniku hnutia uhorských jakobínov. Ich odhalenie, zatknutie niekoľkých desiatok členov hnutia, následný proces a vynesenie niekoľkých rozsudkov smrti, mali na Gregora Františka Berzeviczyho značne negatívny vplyv. Aj keď on sám nebol medzi odsúdenými, opustil Budín a odišiel na svoj majetok do Veľkej Lomnice. Tu strávil nasledujúcich takmer 30 rokov, počas ktorých realizoval množstvo aktivít. Značnú pozornosť venoval najmä hľadaniu teoretických i praktických riešení na v tom čase aktuálne hospodárske problémy monarchie. Už prvý väčší text, ktorý uverejnil pod názvom *O priemysle a obchode Uhorska*, vzbudil značnú pozornosť najmä odbornej verejnosti.⁵ Pri opise hospodárskeho života v Uhorsku využil vedomosti a skúsenosti, ktoré nazbieral v predošlých rokoch. V štúdiu sa pomocou štatistických údajov pokúsil dokázať, že Uhorsko bolo z hospodárskeho hľadiska len akýmsi príveskom a najmä odbytkom pre výrobky z rozvinutejších rakúskych častí monarchie. Tento stav podľa jeho názoru mohlo zvrátiť iba zrušenie ciel a rôznych obmedzení zo strany viedenského dvora, resp. rozvoj slobodného podnikania. Presentovanie názorov ako napríklad „Vláda sa nemôže zachovať lepšie, ako keď čím menej zasahuje, zdržuje sa násilných nariadení, sleduje prirodzený vývoj, odstraňuje prekážky, podporuje sám od seba sa rozvíjajúci obchod a jeho chod“, spolu s publikovaním ďalších podobne zameraných textov spôsobilo, že ich autor sa v nasledujúcich rokoch netešil veľkej priazni u predstaviteľov viedenského dvora.⁶

Ešte väčší ohlas zaznamenala jeho ďalšia práca *O povahe a postavení sedliakov v Uhorsku*.⁷ Išlo v prvom rade o dôkladnú ekonomickú analýzu neradostného postavenia veľkej časti tamajších poddaných. Na základe získaných informácií i vlastných skúseností dokázal, že iba z výnosov poľnohospodárskej činnosti nemôžu poddaní plniť svoje povinnosti voči štátu, cirkvi a zemepánom. Verejné prezentovanie problémov a vlastne neriešiteľnej situácie roľníkov vyvolalo mnohé, z veľkej časti negatívne reakcie šľachty i štátnych inštitúcií. Na stránkach odborných časopisov viedli zástancovia i odporcovia vzájomné diskusie, napriek tomu, že dielo samotné bolo cenzúrou zakázané a vytlačené zväzky skonfiškované. Ešte väčšie ťažkosti spôsobila Gregorovi Františkovi Berzeviczymu cenzúra pri pokuse vydať rozsiahlejšie dielo *O politickej ekonómii*. Aj keď z dnešného hľadiska ide skôr o pokus základným spôsobom spracovať túto problematiku, v každom prípade ide o prvé dielo takéhoto rozsahu a zamerania v Uhorsku. Keďže ho nebolo možné vydať, kvôli cenzúre na území Rakúskeho cisárstva, vytlačili ho najprv v zahraničí. V Uhorsku sa objavilo v maďarskom preklade až o sto rokov neskôr, začiatkom 20. storočia.

Kým odborným prácam Gregora Františka Berzeviczyho je aspoň sporadicky venovaná pozornosť, úplne na okraji záujmu sú jeho praktické aktivity v oblasti obchodu, rozvoja vzdelávania, evanjelickej cirkvi augsburského vyznania či turistiky.

5 *De commercio et industria Hungariae. Leutschoviae, 1797.*

6 GAÁL, Jenő. *Berzeviczy Gergely élete és művei II.* Budapest, 1902, s. 43.

7 *De conditione et indole rusticorum in Hungaria.* Rukopis bol dokončený v roku 1804.

Svoje teoretické názory na možnosti rozvoja obchodu sa pritom pokúsil aj prakticky rozvinúť. V roku 1796 sa napríklad na plti naloženej tokajským vínom splavil po Dunaji a Visle až do Gdanska. Po ceste navštívil viaceré poľské mestá, kde jednal s miestnymi obchodníkmi o možnosti výmeny konkrétnych tovarov. Aj keď vysoké clá zo strany habsburskej monarchie i Pruska bránili rozvoju obojstranne výhodného obchodu, predsa len sa našli komodity, ktoré sa aspoň so skromným ziskom dali vyvážať, najmä s využitím existujúcej riečnej siete.⁸

Veľmi aktívne vystupoval v rámci evanjelickej augsburského vyznania cirkvi. Postupne od roku 1801 prešiel viacerými funkciami a nakoniec prevzal po svojom strýkovi Imrichovi Horváth-Stansithovi pozíciu inšpektora Potiského dištriktu. I v tomto smere sa uplatnil nielen ako obhajca práv evanjelikov, ale tiež dobrý znalec existujúcich pomerov. Okrem iného totiž pravidelne upozorňoval na podľa jeho názoru alarmujúci odchod mladých a vzdelaných ľudí do zahraničia. V uhorskom prostredí nenachádzali čerství absolventi univerzít často primerané uplatnenie, a tak odchádzali za lepšími materiálnymi podmienkami. Tento jav, ktorý bol zreteľný už začiatkom 19. storočia považoval z hľadiska ďalšej budúcnosti krajiny za mimoriadne nebezpečný, keďže „*odchádza nenávratne to najcennejšie čo máme, mladí a vzdelaní ľudia*“.⁹

Stále nie celkom docenený je význam Gregora Františka Berzeviczyho pri propagácii a poznávaní Vysokých Tatier. Kým mu to jeho rýchlo sa zhoršujúci zdravotný stav dovoľoval, vydával sa s návštevníkmi do rôznych, v tom čase stálo málo známych častí Vysokých Tatier. Bol skúseným horským vodcom, preto sa kaštieľ vo Veľkej Lomnici stal vyhľadávaným miestom pre záujemcov o toto pohorie. Okrem členov habsburského rodu a príslušníkov vysokej šľachty hostil aj celý rad zahraničných cestovateľov. Sám dokonca publikoval viaceré menšie práce venované problematike prírody a jej ochrany.

Osobný život Gregora Františka Berzeviczyho nemožno označiť ako šťastný. V exile vo Veľkej Lomnici písal diela, ktoré nesmel vydávať. V cestovaní a vôbec v pohybe mu zabránila rýchlo postupujúca choroba. S manželkou Teréziou mali osem detí, z nich sedem však zomrelo už v detskom veku. A tak na otcovo úsilie mohol nadviazať iba syn Titus, ktorý sa neskôr stal známym najmä ako školský inšpektor. Osobnosť a rozsah aktivít Gregora Františka Berzeviczyho predstavujú pre historikov nesporne zaujímavú výzvu, ktorá napriek už publikovaným textom je stále aktuálna.

Použitá literatúra:

- DERFIŇÁK, Patrik. Gregor Berzevici, zabudnutý mysliteľ spod Tatier. In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001*. Zostavil Martin PEKÁR. Prešov : ManaCon, 2001, s. 7 – 18.
- GAÁL, Jenő. *Berzeviczy Gergely élete és művei I. – II.* Budapest, 1902.
- HORVÁTH, Károly. *Berzeviczy Gergely 1763 – 1822*. Budapest, 1911.
- VENCKO, Jozef. *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok, 1927.

8 GAÁL, Jenő. *Berzeviczy Gergely élete és művei I.* Budapest, 1902, s. 64.

9 Archív Slovenského národného múzea v Martine. Zbierka: Rôzna proveniencia, sign. MJ 188, Gregor Berzevici.

NÁVŠTEVA CISÁRA JOZEFA II. PRED 240 ROKMI V BARDEJOVE¹ (Významné výročia v dejinách Bardejova)

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Jozef II.

V dejinách mesta Bardejov² je niekoľko významných medzníkov. Jedným z nich bol rok 1376, keď privilegiom Ľudovíta I. bolo povýšené na slobodné kráľovské mesto. Svoje najslávnejšie obdobie zažilo počas reformácie (v 16. storočí), keď sa z malého pohraničného sídla na krátky čas stalo jedno z centier náboženského hnutia. Zároveň si v tomto roku pripomíname niekoľko výročí významných udalostí, je to 240 rokov od návštevy cisára Jozefa II. v Bardejove a v Bardejovských Kúpeľoch, 130 rokov od slávnostného otvorenia železničného spojenia medzi Prešovom a Bardejovom, 130 rokov od otvorenia hotela Deák (dnes Alžbeta) v Bardejovských Kúpeľoch, 120 rokov od odhalenia sochy Alžbety Bavorskej v Bardejov-

ských Kúpeľoch a o. i. 120 rokov uplynulo od založenia Šarišského múzea.

Niekoľko významných udalostí sa udialo v meste za vlády habsburského cisára, syna Márie Terézie Jozefa II., ktorý vládol v monarchii desať rokov od roku 1780. Počas jeho vlády sa v roku 1785 uskutočnilo v habsburskej monarchii prvé všeobecné sčítanie ľudu, podľa výsledkov ktorého mala Šarišská stolica 138 643 obyvateľov, pričom najviac ich žilo v Prešove (6 019) a po ňom bol Bardejov s počtom obyvateľov 3 671. Z konfesijného hľadiska na konci 18. storočia to bolo katolícko-evanjelické mesto. Evanjelici radostne prijali vydanie Tolerančného patentu Jozefom II. v roku 1781, ktorým sa uvoľnil ich život. Prvým prejavom slobody pre bardejovských evanjelikov bolo povolenie pre farára, aby mohol navštevovať svojich veriacich aj v meste. V roku 1786 získali evanjelici do užívania vlastný nový cintorín a 29. mája 1798, síce už za vlády Františka I., bol položený základný kameň terajšieho murovaného chrámu, ktorý bol po desiatich rokoch dokončený a posvätený 25. septembra 1808. V 18. storočí mala v meste vzostupnú tendenciu remeselná výroba, čo sa najvýraz-

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
- 2 Názov mesta po maďarsky Bártfa, nemecky Bartfeld. Od roku 1808 slovenský názov mesta Bardiow. Prvá konkrétna správa o Bardejove pochádza z roku 1247. V roku 1352 udelil Ľudovít I. právo konať osemdňový výročný trh (trhové privilegium) a záruku slobody pre všetkých účastníkov jarmoku. Rôzne privilegia, ako hrdelné právo, právo skladu tovaru, slobodný pobyt kupcov a pod. povzniesli mesto v pomerne krátkej dobe na úroveň významnejších uhorských miest. Bližšie : Bardejov. In *Vlastivedný slovník obcí Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1977, s. 144 – 149.

Bardejovské Kúpele v roku 1812. Zdroj: Archív Šarišského múzea v Bardejove.

nejšie prejavilo v počte majstrov, ktorým sa v 70. rokoch Bardejov vyrovnal počtu majstrov v Prešove a zaradil sa tak medzi najväčšie strediská na Slovensku.³

Obraz Bardejova a jeho krásneho okolia dotvárali a umocňovali Bardejovské Kúpele.⁴ V pravom zmysle slova však vznikli kúpele až v 60. rokoch 18. storočia, teda za vlády Márie Terézie a od roku 1765 jej spoluvládca Jozefa II. Z písomných prameňov a zachovanej mapy z roku 1787 sa dozvedáme, že v Bardejovských Kúpeľoch v tom čase stál murovaný ubytovací hostinec a 12 drevených objektov, ktoré boli k dispozícii návštevníkom zo Šarišskej stolice, ale najmä zo susedného Poľska. Viaceré významné rodiny šľachticov, napr. Potocki, Szirmay, Andrassy, Csáky, Forgách a iné si tu postavili svoje letné vilky, v ktorých trávili so svojimi hosťami kúpeľnú sezónu. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia sa predtým malá osada rozrástla natoľko, že pôsobila dojmom malého mestečka. Bardejovské Kúpele sa koncom 18. storočia stali nielen liečebným miestom, ale aj „dostaveníčkom“ poľskej, uhorskej a rakúskej šľachty. Prilákala ich dobrá povest kúpeľov, čo malo veľký význam pre ich rozvoj. Kúpeľná liečba vtedy pozostávala z kúpeľnej a pitnej kúry. Chýr o dobrých liečebných výsledkoch bardejovských prameňov prilákal do kúpeľov aj korunované hlavy Európy.

Bardejov a Bardejovské Kúpele navštívili významné osobnosti aj z rodu Habsburgovcov. Dva roky po vydaní patentu o zrušení nevoľníctva a Tolerančného patentu v roku 1783 prišiel do Bardejovských Kúpeľov cisár habsburskej ríše, syn Márie Terézie Jozef II.⁵ Zastavil sa tu pri príležitosti návštevy Bardejova, kde v tom roku (1783) slávnostne otvoril most cez rieku Topľu. V meste sa zastavil pri návrate z Bukoviny. Túto udalosť vo veľmi skromnej miere pripomína pamätník venovaný cisárovi Jozefovi II., ktorý bol zhotovený v roku 1783 na počesť jeho návštevy. Kamenný pamätník má tvar pylónu. Na bokoch je do pieskovca vytesaný latinský text. Po rekonštrukcii bol premiestnený z ústrania rohu cintorína sv. Anny na plochu

3 ŽUDEĽ, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 123 – 124.

4 Prvé zmienky o bardejovských minerálnych prameňoch sa zachovali už v stredovekých listinách, predovšetkým v listine kráľa Bela IV. z roku 1247.

5 V roku 1809 pricestovala do Bardejovských Kúpeľov princezná Mária Lujza, neskoršia manželka Napoleona I. a v roku 1821 ruský cár Alexander I.

pri križovatke. To, že cisárska návšteva z Viedne nebola samozrejmosťou dokladuje aj príbeh letohrádku Dardanely v Markušovciach. Gróf Mariássy ho dal postaviť kvôli návšteve cisára Jozefa II. Nakoniec jeho iniciatíva bola neúspešná, keďže sa panovník rozhodol pre Bardejov. S výstavbou mosta cez Topľu je nepriamo spojená aj ďalšia pamiatka. Je ňou náhrobná doska – epitaf na stene pri vchode do Baziliky sv. Egídia. Dal ju vyhotoviť v roku 1782 svojej nebohej manželke rodák z Kežmarku, mal korene v Bardejove, inžinier Pavol Kray, ktorý viedol práce pri regulácii Tople. Práve v 80. rokoch 18. storočia pristúpilo mesto Bardejov k väčším stavebným úpravám Bardejovských Kúpeľov.

Významnou osobnosťou, ktorá navštívila aj Bardejov a pobývala na kúpeľnom pobyte v Bardejovských Kúpeľoch bola manželka cisára Františka Jozefa I. a kráľovná Uhorska Alžbeta, zvaná Sisi. Bolo to krátko po dôležitých výstavbách liečebných domov a úpravách, ktoré sa udiali pri manipulácii s liečivými vodami – boli zakryté drevenými prístreškami. Nová výstavba zmenila centrum kúpeľov. V rokoch 1893 – 1897 vybudovali v kúpeľoch tri nové hotely, kúpeľný dom a nový zábavný podnik. Krátko pred letnou sezónou *pred 130 rokmi* teda v roku 1893 otvorili luxusný hotel Deák so 65 izbami. Rovnako v tom istom roku prispelo k pohodliu hostí aj železničné spojenie medzi Prešovom a Bardejovom, slávnostne otvorené v decembri 1893. Železnica mala veľký význam pre návštevnosť Bardejovských Kúpeľov. Pre kúpeľnú verejnosť boli k dispozícii pohodlné kočiare a dostavníky za mierny, pevne stanovený poplatok. Kúpele mali poštu, telegraf, lekárňu a návštevníkom bolo k dispozícii viacero miestnych lekárov. Patrili k obľúbeným a navštevovaným kúpeľným strediskám v Uhorsku s bohatým spoločenským životom.

Rakúska cisárovná a uhorská kráľovná Alžbeta poctila svojou návštevou Bardejovské Kúpele v roku 1895. Pricestovala do Bardejova krátkym dvorským vlakom v podvečer 1. júla 1895 a ubytovala sa v hoteli Deák (v súčasnosti liečebný dom Alžbeta), ktorý bol na tú dobu moderne zariadený, bol vybavený vodovodom a elektrinou. V Bardejovských Kúpeľoch strávila tri týždne. Cisárovná Alžbeta opustila Bardejovské Kúpele 22. júla 1895.

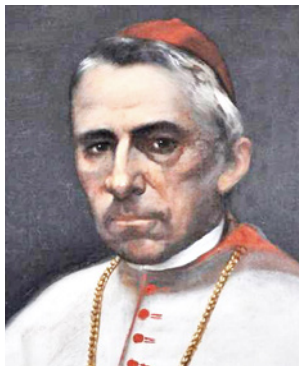
Na pamiatku pobytu cisárovnej v Bardejovských Kúpeľoch bola *pred 120 rokmi* v auguste 1903 odhalená socha sediacej cisárovnej v parku pred hotelom Deák. Sochu v životnej veľkosti z bronzu zhotovil maďarský umelec Július Donáth z finančnej zbierky obyvateľov mesta Bardejov. Tvár a črty zobrazenej cisárovnej sú mladšie, cisárovná mala v čase pobytu 58 rokov, avšak jej mladšia podobizeň na soche mala svoju symboliku – Alžbeta odchádzala z kúpeľov odpočínutá a omladená.

Použitá literatúra:

- HANUŠČIN, Štefan. Pamätník cisára Jozefa II. In *Bardejovské novosti*, roč. 27, 19. 1. 2016, č. 3, s. 6.
- KOKULA Andrej – LUKÁČ Andrej – TAJTÁK Ladislav. *Dejiny Bardejova*, Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1975.
- JURČÍŠINOVÁ, Nadežda. Peripetie a prosperita – Bardejovské kúpele v 19. storočí. In *Zemepanské mestá a mestécká v priebehu stáročí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 242 – 263.
- Vlastivedný slovník obcí Slovenska I*. Bratislava : Veda, 1977, s. 144 – 149.
- ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 123 – 124.

PRED 230 ROKMI SA NARODIL SPIŠSKÝ BISKUP LADISLAV ZÁBOJSKÝ¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Ladislav Zábojský

Významnou osobnosťou z radov katolíckej cirkvi v 19. storočí bol spišský biskup Ladislav Zábojský, ktorého 230. výročie narodenia si v tomto roku pripomínáme. Svojím pôsobením prispel k rozvoju slovenského národno-emancipačného hnutia. Bol blízkym spolupracovníkom a podporovateľom banskobystričského biskupa Štefana Moyzesa z Veselého pri Piešťanoch (1797 – 1869), prvého predsedu Matice slovenskej. Ako jediný cirkevný hodnosťár sa pridal k výzve Š. Moyzesa a pod jeho vedením sa v júli 1863 konali dôstojné cyrilo-metodské oslavy v spišskej diecéze.

Ladislav Zábojský² sa narodil 31. mája 1793 v Prešove v rodine prešovského mešťanostu a senátora Petra a jeho manželky Margaréty, rodenej Kreppovej. Základnú školu a prvé gymnaziálne triedy absolvoval v rodnom Prešove, vyššie v Novom Meste pod Šiatrom a v Košiciach. Rozhodol sa pre štúdium teológie. Ako klerik Ostrihomskej arcidiecézy spočiatku študoval filozofiu na seminári v Trnave a následne teológiu na univerzite v Pešti, kde získal aj titul doktor teológie. Kňazskú vysviacku za rímskokatolíckeho kňaza prijal 7. júna 1816.

O tom, že bol šikovný a nadaný nepriamo svedčí aj to, že s ním ako so svojim tajomníkom počítal vtedajší spišský biskup Michal Brigido, ale ten v júni 1816 zomrel. Zábojský však v Spišskej Kapitule ostal a pôsobil na biskupstve ako aktuár a archívár. V roku 1818 nastúpil na spišský biskupský prestol osvietenský vzdelanec Ján Krstiteľ Ladislav Pyrker³. Ten krátko po príchode v roku 1819 zriadil učiteľský ústav v Spišskej Kapitule, podporoval základné školstvo a vydával náboženskú a osvetovú literatúru. Zábojský už ako študent mal možnosť sa bližšie oboznámiť so slovenským národným životom a ako biskupský tajomník J. L. Pyrkeru zažil bernolákovské obdobie. Medzi biskupom Pyrkerom a jeho tajomníkom L. Zábojským sa vyvinul silný pracovný vzťah, a tak keď v roku 1820 Pyrkeru vymenovali za benátskeho patriarchu, odišiel s ním do Benátok i mladý Zábojský a v jeho službách ostal do roku 1823, keď pre očnú chorobu požiadal svojich predstavených o návrat na Spiš.

V rokoch 1823 – 1827 zastával post tajomníka biskupa Jozefa Bélika v Spišskej Kapitule, následne bol od roku 1828 farárom vo Veľkej pri Poprade, neskôr v Spišskej Novej Vsi. V roku 1832 ho vymenovali za konzistoriálneho radcu biskupstva a o rok na to (1833) za titulárneho kanonika Spišskej Kapituly. Od roku 1840 zastával post

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
- 2 Jeho meno sa uvádza aj v podobe Zabozscky, Zabojszky.
- 3 János László Pyrker bol maďarský cirkevný hodnosťár a po nemecky píšuci básnik.

farára v Spišskej Novej Vsi a bol dekanom Levočského dištriktu, kde (1849 – 1850) zastával aj funkciu inšpektora cirkevných škôl. Počas pôsobenia v Spišskej Novej Vsi zásluhou tunajšieho farára Michala Chlebáka mal možnosť hlbšie sa oboznámiť s podstatou pôsobenia štúrovcov a s ich cieľmi. Mal teda dostatok informácií o postavení Slovákov v monarchii, prejavil sa však predovšetkým ako kňaz s istým druhom národného indiferentizmu. Počas revolúcie 1848 – 1849 bojovali Slováci kvôli podpore národnej a politickej emancipácie na strane cisára. Aj L. Zábojský zachoval vernosť cisárskej Viedni a panovníckemu dvoru. Z týchto politických, ale aj cirkevných a odborných dôvodov ho mladý 19-ročný habsburský cisár František Jozef I. vymenoval v roku 1849 za cisársko-kráľovského školského radcu, čím sa etabloval vo viedenských kruhoch.

Dôležitým prelomom v cirkevnom živote L. Zábojského bol rok 1850, keď ho cisár listom z 2. apríla vymenoval za spišského biskupa v Spišskom Podhradí. Pápež Pius IX. túto nomináciu potvrdil dekrétom z 30. septembra 1850. Bol jedným z troch slovenských biskupov popri Štefanovi Moyzesovi v Banskej Bystrici a Štefanovi Kolárčikovi v Rožňave. Ich vymenovanie bolo jedným z prejavov ústupkov Viedne voči národným požiadavkám Slovákov.

Ladislav Zábojský prijal biskupskú vysviacku 25. mája 1851 v kapucínskom kostole vo Viedni, do úradu spišského biskupa bol uvedený 22. júla 1851. Spišskú diecézu prebral vo veľmi biednom stave. V tom čase sa v diecéze i v spoločnosti prejavoval všestranný porevolučný morálny i spoločenský úpadok. Kostoly a fary boli zdecimované a situáciu komplikovala aj zložitá politická situácia v monarchii. Hneď po svojej inštalácii vydal pastierske listy adresované kňazstvu i veriacim Spišskej diecézy, v ktorých deklaroval okrem cirkevných zámerov v národnostnej oblasti kresťanskú znášanlivosť a varoval pred nacionalizmom. V politickom kontexte bol podporovateľom cisárskej politiky a uhorského konzervativizmu. Aktívne presadzoval zrovnoprávnenie všetkých národov v Uhorsku a uznanie ich svojbytnosti prostredníctvom autonómie, avšak bez narušenia politickej jednoty s Uhorskom a predovšetkým s cisárom vo Viedni. V tomto duchu možno chápať jeho podporu národnej emancipácie Slovákov, ale všetko v rámci zdravého vlastenectva bez prejavov nacionalizmu, pre ktorý by dochádzalo k útlaku nejakého iného národa žijúceho pod korunou svätého Štefana. Bol proti prehnaným nacionálnym vášňam, rovnako u kléru, seminaristov, preparandistov i gymnazistov, v ktorých videl ohnisko napätia, sváru a nepokojov, čomu chcel všemožne čeliť svojou rigoróznosťou. Na druhej strane mal kladný a v mnohých prípadoch i aktívny vzťah k rozumným, pre Slovákov prospešným národným podujatiam, ktoré obohacovali vzdelanosť, kultúrny a duchovný život prostého ľudu a prehlbovali jeho národné povedomie.

Vo vedomí, že Spišskú diecézu tvorili predovšetkým slovenskí veriaci, L. Zábojský aktívne pomáhal pri zavádzaní slovenčiny do vyučovania tak na ľudových školách, ako aj v biskupskom lýceu v Levoči či Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule. Krátko po príchode na spišsko-kapitulský biskupský stolec združil a zaktivizoval okolo seba rovnako zmýšľajúci klérus, v tomto duchu posilnil pozície seminára a preparandie a začal výrazne ovplyvňovať cirkevný, kultúrno-spoločenský a národno-duchovný život v celej diecéze.

Biskup L. Zábojský venoval osobitnú pozornosť starostlivosti o vzdelávanie mládeže, a to nielen v spišskom teologickom seminári a učiteľskej preparandii,

ale aj na iných vzdelávacích učilištiach, najmä v levočskom katolíckom gymnáziu. Aby umožnil vzdelanie nadaným študentom zo sociálne slabých pomerov, založil v roku 1852 pri biskupskom gymnáziu v Levoči alumneum pre 70 chudobných žiakov, kde sa najmä vidiecki študenti bezplatne stravovali. Vrcholom jeho reformnej snahy v školstve na území Spišskej diecézy bola kniha *Ústavy pre školy Spišskej diecézy* z roku 1870, ktorá predstavovala biskupovu snahu o širšiu podporu vzdelávania mládeže, ako aj o pestovanie lásky k materinskej reči. Bol mesénom cirkevných školských, sociálnych a charitatívnych ústavov. Každoročne na štúdiách podporoval 30 študentov a na štipendiá a podpory dával vyše 600 zlatých. Pri návštevách škôl Spišskej diecézy často pochvalou a finančne odmenil usilovných žiakov, vzorných učiteľov, podporil chudobných, zdravotne postihnutých, sirotu a vdovu. Podporoval aj chudobných kňazov, opravu kostolov a farských budov, výstavbu škôl, rozličné kultúrne a spoločenské ustanovizne. Počas celého obdobia neoabsolutizmu v habsburskej monarchii sa venoval prioritne cirkevnému životu, kňazom a rehoľníkom, ale aj školským zariadeniam, učiteľom a vyučovaciemu procesu, ktoré sa vzťahovali na jeho Spišskú diecézu.

Svoje národné povedomie Ladislav Záborský prejavil aj tým, že sa postavil na stranu slovenského národného hnutia v úsilí získať autonómiu v kontexte zrovnoprávnenia všetkých národov v Uhorsku. V tomto smere umožnil kňazovi svojej diecézy Štefanovi Hýrošovi, aby bol signatárom *Memoranda slovenského národa* z roku 1861. To vzniklo ako výsledok národného zhromaždenia Slovákov v Turčianskom svätom Martine a jeho signatári žiadali viaceré politické a národné ústupky voči Slovákom, zriadenie autonómie Slovenska v takzvanom Hornouhorskem slovenskom okolí a zavedenie slovenčiny do verejnej administratívy a školstva a iné. Spišský biskup zároveň Štefanovi Hýrošovi povolil odísť osobne s delegáciou Slovákov do Pešti a Viedne predložiť memorandové požiadavky.

Biskup Záborský patril medzi podporovateľov a šíriteľov cyrilo-metodského kultu ako potenciálneho mostu medzi východnými, južnými a západnými Slovanmi. Cyrilo-metodský odkaz v dejinách Slovákov zdôrazňoval spolu so Štefanom Moyzesom. Keď biskup Š. Moyzes navrhoval oslavy tisícého výročia príchodu solúnskych bratov na Veľkú Moravu, L. Záborský ako jediný na Slovensku sa k tejto iniciatíve pridal. V jeho diecéze sa konali oslavy 5. – 12. júla 1863. Pri tejto príležitosti vydal 18. júna 1863 dva obežníky. Prvý list v latinčine adresoval kléru svojej diecézy a obsahoval predovšetkým inštrukcie k sláveniu jubilea. Druhý pastiersky list v slovenčine bol adresovaný veriacim. Išlo o biskupovo osobné národné a náboženské vyznanie. Biskup Záborský zabezpečil na oslavy relikviu svätého Cyrila, ktorá sa dodnes nachádza v Katedrále sv. Martina v Spišskej Kapitule.

Pred smrťou sa zapojil do projektu budovania tzv. matičných gymnázií. Napomáhal realizovať myšlienku patronátneho nižšieho slovenského katolíckeho gymnázia v Kláštore pod Znievom, na ktorého základinu v roku 1869 prispel sumou 100 zlatých. Zaradil sa tak medzi jeho patrónov a zakladateľov.

Ladislav Záborský zomrel ako 78-ročný 11. septembra 1870 v letnom sídle spišských biskupov v biskupskom kaštieli v Spišskom Štiavniku. Pochovaný bol na sviatok Sedembolestnej Panny Márie v Katedrále sv. Martina v Spišskej Kapitule. Všetok svoj majetok zanechal diecéze.

Použitá literatúra:

- PARENÍČKA, Pavol. Biografické súradnice Ladislava Zábojského. In *Ladislav Zábojský a cyrilo-metodská tradícia*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 33 – 41. ISBN 978-80-8128-100-6.
- Slovenský biografický slovník*. Zv. VI. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 383 – 384. Heslo Zábojský Ladislav.
- SEDLÁK, Imrich. *V čertážiach búrok*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 197 – 201.
- HROMJÁK, Ľuboslav. Biskup, ktorý pomohol emancipácii Slovákov. Dostupné na: <https://www.katolickenoviny.sk/tema/category/tema/article/biskup-ktory-pomohol-emancipacii-slovakov.xhtml>

PRED 140 ROKMI SA NARODIL GRÉCKOKATOLÍCKY KŇAZ A HISTORIK NIKOLAJ A. BESKID¹

Peter KOVAL

Nikolaj Beskid, gréckokatolícky kňaz, publicista, historik a politický činiteľ, syn Alexandra Beskida, gréckokatolíckeho kňaza v jeho rodnej obci a synovec rusínskeho politika, neskoršieho guvernéra Podkarpatskej Rusi Antona Beskida sa narodil 19. júna 1883 v obci Boldogkőváralja v dnešnom Maďarsku patriacej pred rokom 1918 do Prešovskej eparchie. Po skončení ľudovej školy absolvoval štúdium na Kráľovskom reálnom gymnáziu v Prešove, kde v roku 1900 zmaturoval. Teológiu vyštudoval na univerzite v Budapešti. Za kňaza bol vysvätený v roku 1907 v Katedrálnom chráme sv. Jána Krstiteľa v Prešove. Tam prežil hektické obdobie prvej svetovej vojny a vzniku prvej Československej republiky. Najprv sa stal knihovníkom, od roku 1908 riaditeľom kancelárie gréckokatolíckeho biskupstva (tajomník biskupa Jána Vályiho) a od roku 1918 bol správcom fary v Prešove. V roku 1923 odišiel na faru do Legnavy, okr. Stará Ľubovňa, kde ako farár pôsobil až do roku 1927, resp. zotrval tam aj po svojom penzionovaní. Krátko pred smrťou sa presťahoval k bratovi Alexandrovi do Košíc, kde 11. decembra 1947 zomrel.

Napriek vplyvu maďarského prostredia (rodisko, školy) Nikolaj Beskid bol hrdý na svoje rusínske korene, obhajoval starobylosť rusínskeho obyvateľstva na Podkarpatskej Rusi i východnom Slovensku a angažoval sa za práva Rusínov v novovzniknutej republike. V roku 1920 začal v Prešove spolu so strýkom vydávať noviny *Golos russkago naroda*, bol jedným zo zakladateľov Ruskej ľudovej strany, spoluzakladal *Spolok Alexandra Duchnoviča* v Užhorode a aktívne sa zapájal do jeho práce ako predseda vydavateľskej sekcie.

Nikolaj Beskid vo veci autonómneho postavenia Podkarpatskej Rusi názorovo stál proti československej vláde a svoje aktivity zamerl na hľadanie argumentov pre potvrdenie autochtónnosti rusínskeho obyvateľstva žijúceho na východnom Slovensku i Podkarpatskej Rusi. Dával do rúk dôkazy zástancom úpravy vnútornej krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v prospech najvýchodnejšej časti Československej republiky. Túto otázku rozobral najskôr v práci *Karpatskaja Rus* (Prešov, 1920). Publikácia písaná cyrilikou bola tvrdou reakciou na výsledky Saintgermainskej mierovej konferencie a na vytýčenie krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Na konci 20. rokov vydal Beskid dielo *Karpatorusskaja drevnost* (Prešov, 1928), ktoré neskôr doplnil a vydal v USA za podpory krajanov okolo *Amerikansko russkoho vesnika*. Doplnené vydanie bolo napísané latinkou a dostalo názov *Karpatorusskaja pravda* (Homestead, 1932). Beskidove publikácie predstavujú zmes viacerých stanovísk rusínskych vzdelancov (politikov, duchovenstva, učiteľov). Na základe historických exkurzov a jazykových analýz podopieral teóriu o autochtónnom rusínskom obyvateľstve východného Slovenska.

1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0111/21 *Rusíni, ich politická elita a medzivojnové Československo (1919 – 1939)*.

Jeho úvahy smerovali k tomu, aby ukázal na ničím nepodložené zabratie rusínskeho územia Slovákmí. Sporil sa s výsledkami výskumov etnografov Czambela či Húseka zastávajúc názor, že obyvateľstvo „sporného“ pohraničného územia je v podstate karpatoruské a hľadanie akejkoľvek etnickej hranice medzi Slovákmí a Karpatorusmi (Rusínmi) je preto bezpredmetné.

Publikácie Nikolaja Beskida sa stali vhodným argumentačným nástrojom pre podkarpatoruských politikov snažiacich sa v medzivojnovom období o presadenie požiadavky zmeny krajinskej hranice v prospech Podkarpatskej Rusi. Zároveň podnecovali ďalší výskum v tejto otázke a v neposlednom rade vyvolávali aj záujem o aktuálne postavenie rusínskeho obyvateľstva zo strany napr. rusínskej emigrácie v USA.

Použitá literatúra:

- Biografický lexikón Slovenska. I. A – B.* Martin : Slovenská národná knižnica; Národný biografický ústav, 2002, s. 398 – 399.
- CORANIČ, Jaroslav. *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014. 526 s.
- KRAJŇÁK, Peter. BESKYD, Nikolaj, PhDr. – kňaz, historik, publicista, politicko-kultúrny aktivista Rusínov. In *ZOE. E-zine Prešovskej eparchie*. Dostupné online <http://w.zoe.sk/?osobnosti&meno=BESKYD%2C+Nikolaj%2C+PhDr.> [10. 05. 2023]
- ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*. Prešov : Universum, 2003. 422 s.

120 ROKOV ŠARIŠSKÉHO MÚZEA V BARDEJOVE

František GUTEK

V druhej polovici roku 2023 si pripomenie významné jubileum jedno z najstarších regionálnych múzeí na Slovensku, kultúrna inštitúcia, ktorá vznikla ešte za Uhorska, pôsobila počas dvoch vojnových katakliziem, prežila niekoľko politických režimov i rôznych spoločenských otrasov, aby sa ako bývalé župné múzeum v podmienkach modernej Slovenskej republiky opäť stala zariadením novodobej regionálnej samosprávy.

So vznikom Šarišského múzea v Bardejove úzko súvisia dve vzácne kultúrne pamiatky – Stará radnica v Bardejove spolu s bronzovou sochou uhorskej kráľovnej Alžbety v Bardejovských Kúpeľoch a dva dátumy – 16. august a 21. december 1903.

16. augusta 1903 sa práve v Bardejovských Kúpeľoch zišli predstavitelia Šarišskej župy na čele so svojím županom, ktorí sa najskôr zúčastnili na slávnostnom odhalení sochy, vytvorenej na pamiatku pobytu populárnej panovníčky Sisi v miestnych kúpeľoch v júni 1895. Až po skončení tohto slávnostného aktu bola neformálna porada, na ktorej sa zhromaždení dohodli na založení župného múzea a na umiestnení jeho sídla. Keďže v Prešove v tom čase neboli vhodné priestory, prijali ponuku Bardejova, kde sa pre prácu múzea vytvorili dobré podmienky v opravenej mestskej radnici. Spomínaná socha v kúpeľoch bola odvtedy pre nové múzeum s ohľadom na spoločné narodeniny symbolická a neskôr sa jej osudy spojili s osudmi múzea dokonca až do takej miery, že sa stala jeho zbierkovým predmetom.

Druhý významný dátum pre múzeum je 21. december 1903, lebo vtedy bolo na prešovskom zasadnutí Zhromaždenia Šarišskej župy oficiálne založené.

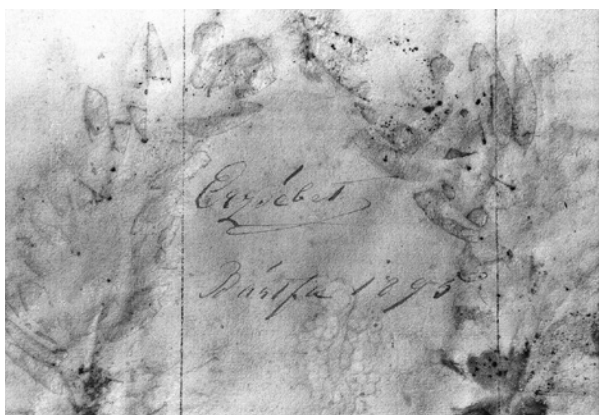
Oprava radnice, dnes označovanej za prvú renesančnú meštiansku stavbu na Slovensku, prebehla veľmi rýchlo (do roku 1905) a bola ostro sledovaná. Viktor Miškovský, známy ochranca pamiatok a bardejovský rodák, jej význam dobre vystihol, keď napísal, že *„ide o jediné múzeum v Uhorsku, ktorého budova pre svoju mimoriadnu pamiatkovú hodnotu je sama muzeálnym architektonickým exponátom“*.

Prvá stála expozícia múzea bola výsledkom veľkej zberateľskej akcie v celej župe i mimo nej a otvorili ju v júni 1907 v Starej radnici. Vystavených bolo vyše 2 700 kusov exponátov, z ktorých najvzácnejšie boli gotické maľby a plastiky, renesančné epitafy a listiny historického archívu. Veľmi cenný bol aj súbor kresieb uhorských architektonických pamiatok, ktorý múzeu v roku 1905 daroval sám autor, už spomínaný Viktor Miškovský. Múzeum získalo aj vzácnu pozostalosť vo svojej dobe obľúbeného hudobného skladateľa a dirigenta Bélu Kélera (1820 – 1882), bardejovského rodáka pôsobiaceho v Nemecku.

V rokoch prvej svetovej vojny boli zbierky múzea ohrozené hneď dvakrát. Najskôr sa najcennejšie zbierky sťahovali do Košíc pred ofenzívou Rusov v decembri 1914, na konci vojny (tesne pred rozpadom Uhorska a vznikom Československej republiky) museli pracovníci múzea brániť zbierky pred odvezením do Maďarska. Uhorské ministerstvo školstva a kultúry správcu múzea Gejzu Žebráckeho niekoľkokrát vyzvalo, aby súhlasil s transportom zbierok, no ten zaujal veľmi statočný

Alžbeta v expozícii – väzeň v múzeu 1938.

Autogram kráľovnej Alžbety, 19. stor.

postoj, zbierky neodoslal, naopak najcennejšie z nich ukryl. Zbierkový fond múzea však, paradoxne, neutrpel v dôsledku spomínaných udalostí, ale zmenou štátoprávneho usporiadania. Niekoľko vzácných exponátov bolo totiž v rokoch vojny odoslaných na reštaurovanie do Budapešti a po vzniku ČSR ich už nebolo možné dostať späť.

Prvé roky v novom štáte boli pre múzeum pomerne zložité. Sužovali ho finančné problémy, muselo čeliť početným obvineniam pre svoju údajne pretrvávajúcu „maďarskosť“. Ťažké časy nastali aj pre spomínanú kúpeľnú sochu Sisi, ktorá je typickým príkladom toho, že na štátoprávne zmeny a politické otrasy často doplácali nielen inštitúcie a ľudia, ale aj zbierky. Tento pomník sa stal jednou z najväčších kúpeľných pamätihodností. Nie však pre všetkých. V roku 1920 šarišský župan na základe správ četníkov o „nespokojnosti ľudu“ nariadil odstránenie sochy príslušníčky „habsburského domu“ a jej uloženie v múzeu. Odvolanie proti rozhodnutiu bolo síce dočasne úspešné, no v roku 1926 to už

bolo definitívne a sochu umiestnili do múzea v budove Starej radnice v Bardejove, kde zostala takmer 40 rokov. Umiestnenie exteriérovej sochy v tesnom priestore radnice pôsobilo násilne a už v 30. rokoch si to všimol miestny fotograf Ladislav Galoch, ktorý svoju snímku výstižne nazval *Väzeň v múzeu*.

V medzivojnovom období sa múzeum zúčastnilo na troch veľkých výstavách (Hospodárska a priemyselná výstava v Košiciach v roku 1922, Staré umenie na Slovensku v Prahe v roku 1937 a o rok neskôr Výstava východu v Košiciach). Najúspešnejšou z nich bola jednoznačne pražská výstava. Gejzovi Žebráckemu, ktorý bol aj členom jej výkonného výboru, sa do Prahy podarilo sústrediť až 120 exponátov z Bardejova (väčšina bola z múzea, časť aj z farského kostola). Ohlas na túto prezentáciu bol veľmi priaznivý. Žebrácky si neskôr v jednom liste spomína na vyjadrenie prezidenta republiky dr. Eduarda Beneša, podľa ktorého „Bardějov na výstavě dominoval“.

Okrem výstavných aktivít múzeum uskutočňovalo aj akvizičnú činnosť. Napr. v roku 1931 bol do múzea za 15 000 korún zakúpený gotický oltár sv. Mikuláša z roku 1524. Žebrácky sa neskôr o jeho kúpe vyjadril, že *„je to prvotriedny poklad, ktorý v ktoromkoľvek svetovom múzeu môže vynikať. Tak tunajší ako aj cudzozemskí znalcovia sú nadšení pri pohľade na tento krásny predmet, holdujú správe s uznaním a všemožnou pochvalou“*.

Ani akvizíciami sa činnosť múzea nevyčerpávala. Pozornosť bola venovaná i ochrane zbierkového fondu, jeho konzervácii a reštaurovaniu. Na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov napr. František Ženíšek ml. z Prahy ošetril popri niekoľkých oltároch z farského kostola aj viacero plastík v múzeu. O konzerváciu bardejovských zbierok sa postarali tiež odborníci pražskej Národnej galérie pred a po skončení výstavy z roku 1937.

Pomerne mnoho času musel venovať správca Žebrácky vybavovaniu korešpondencie s rôznymi inštitúciami a súkromnými osobami. Vzhľadom na to, že stredoveký archívny materiál bol vtedy súčasťou zbierkového fondu a originály mnohých listín boli vystavené v expozícii, korešpondencia sa točila predovšetkým okolo slávneho výhražného listu a českých listín z čias pôsobenia bratříkov v okolí Bardejova. Najznámejšia výmena listov sa uskutočnila v roku 1926 s českým spisovateľom Aloisom Jiráskom.

V jednom z týchto listov Jirásek okrem iného ďakuje Žebráckemu za dve publikácie *„odborně, znalecky a pěkně...vydané“*. Išlo o Sprievodcu po výstavke listín a Sprievodcu sbierkami župného múzea v Bardiove, ktoré vyšli v roku 1926. Boli to síce iba preklady starších maďarských prác, ale Žebrácky o nich s hrdosťou vyhlasoval, že to boli prvé slovenské katalógy muzeálnych zbierok, ktoré boli vydané v ČSR.

Po roku 1939 (vznik Slovenskej republiky a vypuknutie 2.svetovej vojny) v múzeu nenastali nijaké podstatnejšie zmeny. Na nátlak HSLS si však musel podať žiadosť o uvoľnenie zo služieb múzea jeho dlhoročný sprievodca českej národnosti Vilém Kasper, ktorý sa onedlho vysťahoval do Čiech. Dôsledkom politických zmien na Slovensku bol aj ministerský výnos o zriadení poradného zboru pre odstránenie závadných predmetov, ktoré údajne urážali národné cítěnie. Úlohu „inkvizítora“ v Bardejove na seba zobrala miestna organizácia HSLS. Niekoľko predmetov z múzea bolo vtedy skutočne odstránených a uložených mimo expozície. Uvedená organizácia však neustala vo svojom úsilí o očistu kultúry a umenia a snažila sa aj o odstránenie freskovej výzdoby na južnom štíte radnice. Jednu z najvzácnejších malieb tejto budovy zo 16.storočia, prácu Teofila Stanzela znázorňujúcu spojený erb Uhorska, Chorvátska a Dalmácie z doby kráľa Vladislava I. Jagelovského, mal nahradiť aktuálny erb Slovenska! Našťastie, k výmene nakoniec nedošlo, lebo aktivistov HSLS odradili jej vysoké finančné náklady.

Úspešnejší však boli v roku 1944 pri útoku na inú pamiatku. Z fasády rodného domu skladateľa Kélera odstránili jeho mramorovú pamätnú tabuľu s odôvodnením, že ide o Maďara. Tabuľu potom napriek protestom správcu uložili v múzeu, kde zostala niekoľko ďalších desaťročí. Na fasádu Kélerovho rodného domu bola potom opäť nainštalovaná až v roku 2011.

Od nemeckého ťaženia proti Poľsku až do oslobodenia nebolo jasné, čo sa stane so zbierkami, o ktoré sa intenzívne zaujímali nemecké civilné i vojenské kruhy. Podobne ako pred koncom 1.svetovej vojny Maďari, aj Nemci upozorňovali správcu

múzea na potrebu bezpečného uloženia zbierok. Za najvhodnejšie miesto navrhovali západné Slovensko, resp. Drážďany, Mníchov a Berlín. Gejza Žebrácky, ktorý už mal svoje skúsenosti, začal taktizovať a rozhodnutie v otázke uloženia zbierok neustále odďaľoval. Až v máji 1943 vybral ako najbezpečnejšie miesto pre zbierky múzea a časť mestského archívu vežu Kostola sv.Egidia. Podobným spôsobom (zamurovaním pod chórom) zachránil farár Žebrácky aj krídlové gotické oltáre kostola.

Niekoľko rokov po oslobodení múzeum iba stagnovalo. V päťdesiatych rokoch však múzeu pribudli nové osvetové úlohy, ktoré súviseli s upevňovaním a propagovaním socialistického zriadenia. Ich plnenie bolo podmienené okrem iného úpravou existujúcich a získaním nových expozičných priestorov. Múzeum získalo nové objekty, popri historickom vznikli ďalšie oddelenia – prírodovedné a národopisné, otvorené boli stále expozície týchto oddelení.

Zásľuhou aktívnych odborných pracovníkov od päťdesiatych rokov výrazne narastal zbierkový fond histórie, ktorý bol obohatený hlavne o sklárske výrobky a ikonopisné pamiatky z okolia Bardejova (Alexander Frický) a až neuveriteľne rýchlo sa vďaka Tiborovi Weiszovi začal rozširovať fond prírodovedného oddelenia. Múzeum však nezabúdalo ani na reštaurovanie a konzerváciu zbierok. I v tomto období sa najcennejším zbierkam venovali najlepší reštaurátori. Napr. v roku 1953 pracoval v Bardejove František Kotrba, jeden zo štvorice bratov Kotrbovcov, ktorí sa na Slovensku stali známymi vydarenou obnovou Oltára sv.Jakuba vo farskom kostole v Levoči (diela Majstra Pavla). Zbierkam múzea sa popri reštaurovaní oltárov z kostola venoval v rokoch 1956 – 1960 aj prof. Bohuslav Slánsky z Prahy a koncom šesťdesiatych rokov Mária Spoločníková, ktorá v múzeu reštaurovala skupinu tzv. Malej Kalvárie od Majstra Pavla z Levoče.

Osobitnú etapu v dejinách Šarišského múzea predstavuje vznik „múzea v múzeu“, teda Múzea ľudovej architektúry (skanzenu). Tvorcovia tejto prvej expozície svojho druhu na Slovensku rázne prerušili dlhoročnú diskusiu v odborných kruhoch, či objekty ľudovej architektúry chrániť „in situ“, alebo premiestnením do múzea. Inšpirovali sa úspešnou záchranou prvých objektov ľudovej architektúry – drevených kostolíkov z Kožuchoviec, Malej Poľany a Mikulášovej (transfer v roku 1931) a poučili sa z neúspechu v Rovnom. Prvé objekty skanzenu stáli v Bardejovských Kúpeľoch už v roku 1963, teda presne pred šesťdesiatimi rokmi a prvá časť expozície bola verejnosti prístupná v roku 1965.

Dlhoročné akvizičné zameranie múzea na ikonopisnú tvorbu prinieslo svoje ovocie na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov. Ikony vtedy spôsobili doslova výstavnú explóziu. V roku 1968 sa pracovníkom múzea podarilo vlastnú zbierku ikon spojiť s vypožičanými exponátmi z drevených kostolíkov východného Slovenska do reprezentatívneho súboru, ktorý vystavili od júla do septembra v Bardejovských Kúpeľoch (časť vo vile Rákoci a časť v kostolíkoch z Mikulášovej a Zboja). Na výstave nechýbali ani vzácne ikony zo 16.storočia, ktoré pre múzeum len krátko predtým obnovil reštaurátor z poľského Sanoka Wojciech Kurpik. Práve tieto ikony neskôr tvorili kostru výstavných prezentácií múzea vo Vsl. galérii v Košiciach (december 1968 – február 1969), v Haus der Kunst v Mníchove (Nemecko, október 1969 – január 1970), na svetovej výstave v Ósake (Japonsko, 1970) a v belgickom Bruseli (1973).

Aj z ekonomického hľadiska bolo obdobie do roku 1989 pre múzeum dobrým obdobím. Nechýbali prostriedky na zbierkotvornú činnosť, vznikli, resp. rozšírili sa priestory pre fotodielňu i pre reštaurátorské a konzervátorské dielne. Okrem expozície novších a najnovších dejín vznikla v osemdesiatych rokoch aj jedna z najrozsiahlejších prírodovedných expozícií na Slovensku, ktorá má názov „*Príroda severovýchodného Slovenska a jej ochrana*“.

Významným medzníkom, ktorý vyvolal ďalšiu zmenu v smerovaní múzea, bol rok 1989. Po „nežnej revolúcii“ už v roku 1990 vznikla prvá samostatná expozícia ikon na Slovensku. Predstavovalo to akýsi akt historickej spravodlivosti, keďže ikony, ich zber a dokumentácia boli z ideologických dôvodov v predchádzajúcich dvadsiatich rokoch „v nemilosti“. Po roku 1990 sa ikony prezentovali nielen v spomínanej expozícii, ale i prostredníctvom mnohých výstav na Slovensku a v zahraničí, napr. v Maďarsku (Budapešť, výstava Karpatské ikony), v Nemecku (Hildesheim) a v Poľsku (Krosno). V roku 1991 otvorilo múzeum v budove radnice, po desiatich rokoch jej rekonštrukcie, novú umelecko-historickú expozíciu „*Slobodné kráľovské mesto Bardejov*“, ktorá sa stala veľkým lákadlom pre turistov a pre mesto samotné akosi historickou „pamätnou izbou“.

V deväťdesiatych rokoch reprezentovali múzeum v zahraničí popri ikonách najmä súbory gotickej a barokovej sakrálnej plastiky (Sliven a Sofia v Bulharsku, Nice vo Francúzsku, Karlsruhe v Nemecku). Múzeum sa zapojilo aj do širšej spolupráce múzeí v rámci Karpatského euroregiónu (Bochnia, Sosnowiec).

Aj koncom 20. a na začiatku 21. storočia dosiahlo Šarišské múzeum zaujímavé výsledky, a to napriek tomu, že prešlo viacerými zmenami systémového charakteru (zriadenie intendantúr a strata právnej subjektivity, prechod od štátu do zriaďovateľskej pôsobnosti regionálnej samosprávy). Múzeum muselo reagovať aj na nové spôsoby financovania (znižovanie priameho príspevku na činnosť, orientácia na získavanie sponzorských a grantových peňazí, resp. dôraz na zvyšovanie vlastných príjmov), čo sa odrazilo, viac alebo menej výrazne, vo všetkých oblastiach jeho činnosti.

V rokoch 2003 – 2005 múzeum realizovalo náročný projekt transferu a následnej rekonštrukcie dreveného chrámu z Mikulášovej. Objekt bol v Bardejovských Kúpeľoch premiestnený z pôvodného miesta nad tenisovými kurtami do tesnej blízkosti Múzea ľudovej architektúry a jeho slávnostná posviacka sa uskutočnila 22. októbra 2005. Realizovaný projekt vrátil tomuto chrámu jeho primárnu náboženskú funkciu, keďže sa v ňom opäť po desiatkach rokov začala vykonávať pravidelná gréckokatolícka liturgia a zároveň tu vznikol priestor na organizovanie kultúrno-spoločenských akcií, napr. koncertov. Vďaka projektu môže dnes i múzeum tento pamiatkový chrám z roku 1730 oveľa efektívnejšie využívať na svoje expozičné účely.

Azda ešte náročnejšia bola pre Šarišské múzeum realizácia projektu celkovej obnovy Múzea ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch, ktorý prebiehal v rokoch 2008 – 2009. V jeho rámci bolo opravených 21 objektov drevenej ľudovej architektúry na mieste a tri vzácne objekty po náročnom transfere z nevyužívanej časti skanzenu. Súčasťou obnovy skanzenu bolo aj oživenie dreveného chrámu zo Zboja, jeho znovuposvätenie a pravidelné vykonávanie ortodoxnej (pravoslávnej) liturgie.

Tesne pred pandémiou múzeum ukončilo veľkú rekonštrukciu Vily Rákoci v Bardejovských Kúpeľoch a inštalovalo v nej dve nové expozície zamerané na históriu kúpeľov a etnografiu regiónu Horného Šariša.

Múzeum v ostatných rokoch nezabúdalo ani na svoju prezentáciu v zahraničí. V rokoch 2006 – 2007 boli ikony a ďalšie sakrálné zbierky východného obradu prezentované vo viacerých poľských mestách (Bochnia, Sandomierz, Sosnowiec, Varšava, Plock, Suwałki, Łowicz). Najvzácnejšie gotické zbierky múzea nechýbali na mnohých súborných výstavách po celej Európe. Napr. len komorná skupina tzv. Malého Ukrižovania od Majstra Pavla z Levoče bola vystavovaná v Bruseli, Paríži a v rámci projektu *Europa Jagellonica* v českej Kutnej Hore, poľskej Varšave a v nemeckom Postupime.

V roku 2003 získalo Šarišské múzeum v I. ročníku národnej súťaže múzeí Slovenska (kategória regionálnych múzeí) titul *Múzeum roka* a v tom istom roku mu bola za zásluhy o rozvoj mesta Bardejova udelená *Cena primátora mesta*.

Šarišské múzeum počas svojej dlhoročnej existencie výrazne zasiahlo do rozvoja múzejníctva na území Uhorska a neskôr Slovenska a Prešovského samosprávneho kraja, stalo sa integrálnou súčasťou kultúrneho života Bardejova i jeho regiónu. Ako múzeum s cennými historickými, národopisnými, prírodovednými a umeleckými zbierkami ho radi vyhľadávajú naši i zahraniční návštevníci. Pre Bardejov, ktorý sa programovo zameriaval na propagáciu a prezentáciu svojich umelecko-historických pamiatok, malo svojho času výrazný podiel na jeho zápise do Zoznamu svetového dedičstva obyvateľov Zeme a pre toto mesto v záujme zvýšenia jeho príťažlivosti pre turistov plní aj v súčasnosti významné funkcie.

Použitá literatúra:

- FRICKÝ, Alexander. Výstava Ikony z východného Slovenska v Bardejovských Kúpeľoch. In *Šarišské múzeum* 2. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1969, s. 205-207.
- FRICKÝ, Alexander. 20 rokov prvej expozície ľudovej architektúry na Slovensku. In *Pamiatky – Príroda*, roč. 15, 1986, č. 6, s. 218-220.
- GUTEK, František. 100 rokov Šarišského múzea v Bardejove. In *Múzeum*, roč. XLIX, 3/2003, s. 21-24, 7 foto; *Múzeum*, roč. XLIX, 4/2003, s. 9-13, 8 foto.
- GUTEK, František. Transfer a rekonštrukcia dreveného kostolíka v Šarišskom múzeu. In *Múzeum*, roč. LII, 2/2006, s. 38-39.
- GUTEK, František. Gejza Žebrácky a Šarišské múzeum v Bardejove do roku 1945 (Príspevok k 110. výročiu otvorenia prvej expozície múzea). In *Zborník z konferencie Vývoj kultúry východného Slovenska*. Zost. A. KURUCOVÁ, M. FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ. Košice : Štátna vedecká knižnica 2017, s. 103-115, 5 foto. ISBN 978-80-85328-68-4
- KORBA, Emil. Z korespondencie A. Jirásky s G. Žebráckym. In *Nový život*, roč. 1953, č. 12, s. 1515.
- LOVACKÝ, Mikuláš. Šarišské múzeum. In *Dejiny Bardejova*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1975, s. 310 – 314 (1. časť), s. 445-449 (2. časť).
- MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 7-53.
- MATÚŠ, František. Béla Kéler (K 150. výročiu narodenia). In *Šarišské múzeum* 3. Zost. A. KOKULA. Košice : Vsl. nakladateľstvo pre Šarišské múzeum, 1972, s. 51.
- MYSKOVSZKY, Viktor. A bártfai városházmű. In *Archaeológiai Értesítő U.F.*, 1908, s. 354-359.

PREMONŠTRÁTSKY KANONIK MELICHAR TAKÁCS (1861 – 1933)¹

Júlia KOTRUSOVÁ

Melichar (Menyhért) Takács

V roku 2023 si pripomíname 90. výročie úmrtia premonštrátskeho kanonika Melichara Takáča, vlastným menom František Jozef Takáč. Narodil sa 3. septembra 1861 v Novom Meste pod Šiatrom (Sátoraljaújhely, Maďarsko) do rodiny obuvníka Jána Takácsa a Márie, rod. Stefancikovej. Už krátko po jeho narodení sa rodina presťahovala do Košíc, kde vyrástol. Po vychodení základnej školy v Košiciach pokračoval v štúdiu na tamojšom premonštrátskom gymnázii (medzi jeho spolužiakov patrila klavírny virtuóz a hudobný učiteľ Štefan Thomán, hlavný župan Abovsko-turnianskej župy Andrej Rakovszky (1906) či gróf Alexander Sztáray). Rehoľný život ho očaril natoľko, že krátko po svojej maturite dňa 5. októbra 1879 vstúpil do rehole premonštrátov v Jasove a prijal meno Melichar. Zaslúhy na jeho smerovaní na ceste učiteľa, rehoľníka mal zaiste aj jeho stredoškolský lektor Emil Fábry. Za kňaza bol vysvätený 2. novembra 1884. V rokoch 1884 – 1885 pôsobil ako učiteľ na gymnázii v Rožňave. Študoval na univerzite v Kluži, kde v roku 1886 ukončil štúdium klasickej filológie a tiež filozofie. V roku 1891 na tejže univerzite získal titul doktora filozofie. Pôsobil rok ako učiteľ na škole v Jasove a od roku 1888 vyučoval latinskú, grécku a maďarskú literatúru, históriu a filozofiu na gymnázii v Košiciach. Súčasne od roku 1897 vyučoval na kráľovskej právnickej akadémii v Košiciach. V roku 1898 bol vymenovaný za riaditeľa premonštrátskeho gymnázia v Košiciach. Dňa 15. apríla v roku 1900 sa stal spoluprepoštom (koadjútorom) vážne chorého jasovského prepošta Františka Benedika, po smrti ktorého bol dňa 12. augusta zvolený za prepošta konventu premonštrátov v Jasove.

Okrem učiteľskej profesie sa významne podieľal aj na spoločenskom a kultúrnom dianí. Od roku 1901 bol členom hornej snemovne uhorského parlamentu a tiež členom municipálneho výboru Abovsko-turnianskej župy. V roku 1902 založil v Budapešti teologický a učiteľský inštitút premonštrátskeho rádu *Norbertinum*. Inicioval obnovenie Abovsko-turnianskeho župného a košického osvetového spolku. Bol čestným členom Uhorskej pedagogickej spoločnosti a spoluzakladateľom Katolíckeho spolku v Košiciach. Jeho životná idea „kto myslí na budúcnosť, stavia školy“ ho primäla k budovaniu a obnovovaniu školských zariadení. Z pozície prepošta-preláta sa snažil, aby boli budovy moderne vybavené a tiež postavené esteticky. V Koši-

1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0626/21 *Horné Uhorsko, špecifický fenomén stredoeurópskeho vývinu v ranom novoveku*.

ciach dal v roku 1903 postaviť novú budovu pre účely premonštrátskeho gymnázia. Z jeho iniciatívy a pod jeho vedením bolo v roku 1906 so štátnou pomocou postavené Katolícke gymnázium v Rožňave. Staral sa aj o vybavenie rehoľných domov a podporu študentov. Bol čestným členom košického spolku pre pomoc chudobným študentom. Organizoval košickú pobočku Združenia sanatórií pomenovaného po rakúskom arcivojvodovi Jozefovi (Jozef-Karol Habsbursko-lotrinský), ktorého bol aj krajinským predsedom. V jasovskom kláštore dal zaviesť vodovod a elektrické pripojenie. Počas jeho pôsobenia ako jasovského prepošta prešiel obnovou aj kláštorň komplex v Lelesi. Po roku 1918 pôsobil v meste Gödöllő (Maďarsko), kde zveľadil budovu rehoľného gymnázia, kláštor a dal vystavať výchovný ústav.

Jeho pedagogicko-filozofické smerovanie ovplyvnilo predovšetkým učenie starých gréckych a rímskych autorov, ako aj učenia sv. Augustína, Tomáša Akvinského a premonštrátskeho prepošta Andreasa Zasiasa (1741 – 1816). Z pozície člena hornej snemovne sa v uhorskom parlamente zasadzoval o obnovu škôl, učebných osnov a zameriaval sa tiež na tému prípravy učiteľov. Svoje didaktické názory často zdieľal aj so spolubratmi, učiteľmi na rehoľných stretnutiach, ako aj počas návštev na rehoľných gymnáziách a v Norbertine. Uznáním za jeho odbornosť a prínos pri reformovaní školského systému bolo v roku 1911 jeho vymenovanie za podpredsedu Národnej rady pre verejné vzdelávanie, ktorá pôsobila pod Ministerstvom náboženstva a osvety. Bol podporovateľom myšlienky vzniku tretej košickej univerzity.

Publikačná činnosť Melichara Takácsa bola bohatá a rôznorodá. Pozornosť venoval najmä témam z rímskej a gréckej filológie a filozofie. Zaujímal sa tiež o dejiny premonštrátskeho rádu. Svoje úvahy pravidelne uverejňoval v uhorských periodikách (Magyar Állam, Gömör-Kishont vegyes tartalmu hetilap, Rozsnyói Híradó, Kassai Szemle, Abauj-Kassai Közlöny).

Premonštrátsky kanonik Melichar Takács bol jednou z najväčších uhorských cirkevných osobností na prelome 19. – 20. storočia. Zomrel v Budapešti ako 72-ročný 29. novembra 1933. Pochovali ho v Gödöllő na cintoríne rádu, no jeho pozostatky boli neskôr prenesené do Jasova.

Dielo:

Az eleusisi mysteriumok (Košice, 1889)

A római elegikusok : Értekezés (Košice, 1892)

A római nevelés (Košice, 1892)

A görögök és rómaiak játékai. (Košice, 1894) (preklad diela od Richter W. Ford). Egyetemes Philológiai Közlöny, 1895)

A gyermekek tornajátékai és az ifjak tornaversenye a rómaiaknál. (1895)

Reáliskolai latin tanítás és tanterv revíziója (Országos Tanáregylet Közlönye, 1897)

Madelaine Godefroid. *Szent Norbert élete.* (preklad z francúzštiny, Budapešť, 1905)

Tanulmányai. (Budapešť, 1909)

A Mitrász-kultusz. (Budapešť, 1909)

A jászóvári premontrei kanonokrend. (Budapešť, 1909)

Mi a bölcsélet? (Berlín, 1927)

Použitá literatúra:

- POKLEMBOVÁ, Ľubica – MIČIETOVÁ, Eva – SZABÓ, Viktor. *Dejateľia východného Slovenska. Biobliografia. II. diel (L – Ž)*. Košice, 2021, č. 758, s. 502.
- KARA, Anna. Takács Menyhért prépost utasításai a próbaéves és gyakorló rendi tanároknak (1912). In *Egyháztörténeti Szemle*, roč. 11, 2010, č. 4, s. 111 – 132.
- KOVÁCS, Gyula. Megemlékezés Takács Menyhért jászóvári prépost-prelátus, megye- és apátról (1861 – 1904). In *Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára (1134 – 1934)*. Budapest, 1934, s. 307 – 317.
- Magyar életrajzi lexikon*, 2. zv. (L – Z). Budapest, 1982, s. 812.
- SZINNEY, József. *Magyar írók élete és munkái*. 13. zv. Budapest, 1909, s. 1244 – 1245.
- VÉGVÁRY, Ferenc – ZIMMER, Ferenc. *Sturm-felé országgyűlési almanach 1910 – 1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlési tagjairól*. Budapest, 1910, s. 33 – 35.
- Abauj-kassai közlöny. A kassai egyesült ellenzék pártlapja*. XXXV. évfolyam, 122 sz., 1906.

PRED 50 ROKMI ZOMREL MUDR. MIKULÁŠ OČENÁŠEK, PRVÝ PRIMÁR INTERNÉHO ODDELENIA A DRUHÝ RIADITEĽ ŠTÁTNEJ NEMOCNICE V KOŠICIACH¹

Peter KOVAL'

Periférna geografická oblasť a marginálny záujem kompetentných orgánov o rozvoj či skvalitnenie nemocničnej starostlivosti pred rokom 1918 sa naplno prejavili v stave nemocničných zariadení na východnom Slovensku v čase vzniku Československej republiky. Po prvej svetovej vojne sa nemocnice v najvýchodnejších častiach štátu nachádzali v kritickom rozpoložení. Absolútna väčšina slovenských nemocníc bola zanedbaná, neúčelná a primitívne zariadená. Slovenskí pacienti vo vážnych prípadoch uprednostňovali ešte pred vojnou veľké nemocnice v Budapešti či vo Viedni a po vzniku nových štátnych hraníc najlepšie vybavené nemocnice v Bratislave a v Prahe. Platilo to aj v polovici 20. rokov, keď riaditeľ Štátnej verejnej nemocnice v Košiciach MUDr. Jozef Uram skonštatoval, že ak si odmyslíme bratislavskú a novopostavenú štátnu nemocnicu v Košiciach, tak slovenské nemocnice boli stále „postrachom pre nemocných“.

Pokusy o vybudovanie moderného centrálného zdravotníckeho zariadenia na východnom Slovensku sa realizovali ešte za čias habsburskej monarchie. Bývalá maďarská vláda si všimla neúnosné pomery v nemocničnej starostlivosti na území východného Slovenska a pripustila z toho vyplývajúce možné hrozby. Začala spoluprácu s mestom Košice, ktoré darovalo na tento účel svoj pozemok na južnej periférii mesta. Nemocnica bola projektovaná na 600 postelí. Uhorská vláda menovala pre nemocnicu aj riaditeľa v osobe MUDr. Júliusa Kaczwinského, známeho chirurga z Gyuly. So stavbou sa začalo v roku 1914, ale prvá svetová vojna postup výstavby značne spomalila. Československý štát prevzal stavbu v marci 1919. Povojnová kríza natiahla výstavbu košickej nemocnice o niekoľko rokov. Slávnostne ju otvorili 24. júna 1924. Rozmermi aj vybavením patrila Štátna verejná nemocnica v Košiciach medzi najmodernejšie ústavy Československej republiky, pričom znamenala veľa nielen pre mesto Košice, ale tiež pre celé východné Slovensko a Podkarpatskú Rus. V roku 1925 mala nemocnica kapacitu 800 lôžok, osem základných oddelení (chirurgické, interné, kožné, očné, detské, pľúcne, infekčné a psychiatrické), šesť primárov, 18 sekundárnych lekárov. Prvým riaditeľom nemocnice sa stal MUDr. Jozef Uram.

Pri zrode nemocnice stál aj český lekár MUDr. Mikuláš Očenášek. Narodil sa 17. decembra 1886 vo Veľkých Bíloviciach. Gymnaziálne štúdium absolvoval v Strážnici. Medicínu začal študovať na univerzite vo Viedni, ale pre jazykové problémy prestúpil do Prahy na Českú lekársku fakultu Univerzity Karlovej v Prahe,

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi).*

kde promoval v roku 1912. Ešte počas univerzitných štúdií sa zoznámil s viacerými významnými osobnosťami vtedajšieho kultúrno-spoločenského a politického života, z ktorých ho najviac oslovil prof. T. G. Masaryk. Často navštevoval hlavne jeho schôdze a prednášky. MUDr. Očenášek začal vykonávať prax v nemocnici v Brne. Ako sekundárny lekár spolu s kolegom MUDr. Ottom Hanákom prejavili záujem o dobrovoľníctvo v zdravotníckych službách na Balkáne, kde práve prebiehal vojenský konflikt (tzv. balkánske vojny). Boli pridelení do bulharského mesta Ruse, kde vybudovali núdzovú nemocnicu a organizovali ošetrovacie akcie. MUDr. Očenášek pôsobil od roku 1916 viac než 20 rokov v metropole východného Slovenska v Košiciach. Stal sa prvým primárom novozaloženej Štátnej verejnej nemocnice v Košiciach, od roku 1929 zastával post riaditeľa. V meste bol aktívny ako lekár internista a člen Spolku československých lekárov v Košiciach. Zúčastňoval sa prednášok pre verejnosť, publikoval články v miestnych periodikách a angažoval sa tiež v regionálnej politike ako člen mestského zastupiteľstva. Na konci medzivojnového obdobia MUDr. Očenášek opustil Košice a žil striedavo v Strážnici a Frýdku, kde naďalej vykonával prax lekára. Zomrel 29. mája 1973 vo veku 87 rokov. Pochovaný je na cintoríne v Strážnici.

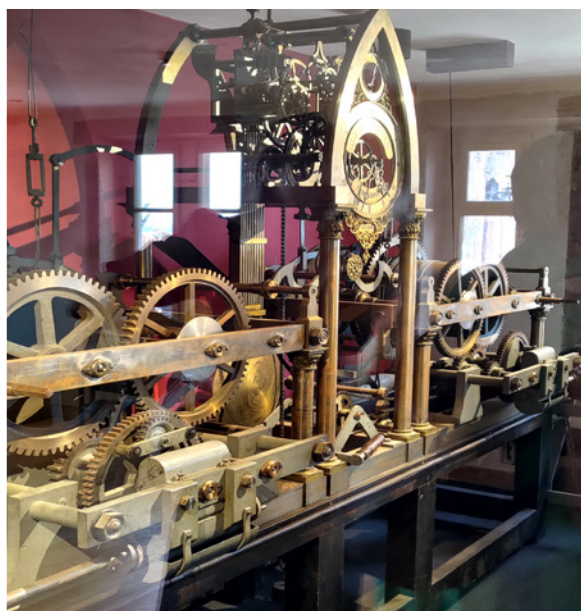
I keď MUDr. Mikuláš Očenášek prišiel do Košíc ešte počas prvej svetovej vojny, patrila medzi tú generáciu českých odborníkov (lekárov), ktorí sa významnou mierou podieľali na povznesení životnej úrovne periférnej oblasti východného Slovenska. Aj jeho zásluhou sa podarilo organizovať a skvalitňovať zdravotnú službu.

Použitá literatúra:

- HANÁK, Otto. Dr. Otto Hanák a dr. Mikuláš Očenášek v Russe. In *Věstník československých lékařů*, roč. 48, č. 36 – 38/1936, s. 1142.
- MYDLÍK, Miroslav – VAJÓ, Július (eds.). *História Univerzitetnej nemocnice Louisa Pasteura v Košiciach*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014. 472 s.
- MYDLÍK, Miroslav. Prim. MUDr. Mikuláš Očenášek. In *Universitas Šafarikiana*, roč. XXXVIII, 2011, č. 3 – 4, s. 29.
- KOVAL, Peter. *Dejiny zdravotníctva v Prešove v medzivojnovom období*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2020. 120 s.
- ROVENSKÝ, Jozef – VÍTEK, Peter – VAJÓ, Július – BERNADIČ, Marián – ČECH, Pavel. *Českí lékaři na Slovensku II*. Bratislava : SAP, 2014, s. 97.

ENCYKLOPÉDIA DEJÍN

*Vežové hodiny katedrály Notre Dame v Štrasburgu.
Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

- ◀ *Kostol svätého Pavla v Štrasburgu je významnou budovou architektúry obnovenej gotiky. Bol postavený v rokoch 1892 až 1897 za čias ríše Elsass-Lothringen a bol navrhnutý pre luteránskych členov cisárskej nemeckej posádky umiestnenej v Štrasburgu.
Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

PODKARPATSKÁ RUS (1921)¹

Ján DŽUJKO

Začiatkom 20. rokov 20. storočia začínajú na Podkarpatskej Rusi vznikať prvé periodiká vychádzajúce v českom jazyku. Pre väčšinu z nich bola charakteristická ich veľmi krátka existencia. Jedným z takýchto časopisov bola aj *Podkarpatská Rus*.

Týždenník začal vychádzať 26. apríla 1921 v Užhorode. Tlačil sa na 4 – 8 stranách v Štátnej tlačiarňi v Užhorode. Periodikum vydávala Telovýchovná jednota Sokol v Užhorode. Zodpovedným redaktorom časopisu bol Josef Štulík. V periodiku sa postupne sformovali tieto pravidelné rubriky: *Divadlo*, *Legionársky vестník*, *Literatura*, *Sokolský Vестník*, *Různe zprávy*, *Vестník škol-ský*, *Vojenský vестník*.

Periodikum bolo určené predovšetkým Čechom, ktorí žili na Podkarpatskej Rusi, ale priateľsky chcelo vychádzať aj s ďalším slovanským obyvateľstvom. Jeho cieľom

bolo prispieť k tomu, aby sa stalo priestorom, ktorý bude Čechov zbližovať, zjednocovať a upevňovať ich národnú identitu a vlastenectvo. Časopis deklaroval svoju politickú nestrannosť a nezávislosť. Predsavzal si tiež, že do rozličných politických či národnostných sporov zasahovať nebude. Podľa novín Česi neprišli na Podkarpatskú Rus ako nejakí dobyvatelia, ale prišli s úsilím prispieť a pomôcť tu žijúcim obyvateľom k ich lepšej budúcnosti. Periodikum mali oceniť aj čitatelia v Čechách, na Morave a v Sliezsku, aby pochopili aká ťažká práca čakala v tejto časti republiky na tu prichádzajúcich Čechov.

Z obsahovej stránky sa snažila *Podkarpatská Rus* prinášať najmä aktuálne informácie, ktoré sa týkali politického, hospodárskeho, kultúrneho a spoločenského diaľnia na Podkarpatskej Rusi, s dôrazom na Užhorod. Aj keď noviny deklarovali, že nebudú zasahovať do jednotlivých politických a národnostných sporov, na svojich stránkach publikovali viacero príspevkov, ktoré sa týkali národnostných pomerov na Podkarpatskej Rusi. Analyzovali tu žijúcich Rusínov, Židov a Maďarov, ako aj postoj sem prichádzajúcich Čechov k nim. V súvislosti s tým sa tematicky dotkli tunajšej inteligencie a tiež jazykovej otázky. V novinách nechýbali ani príspevky, ktoré analyzovali tamojšie problémy týkajúce sa školstva, zdravotníctva či realizovania pozemkovej reformy na Podkarpatskej Rusi. Popri sokolskom hnutí redakcia

1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0111/21 *Rusíni, ich politická elita a medzivojnové Československo (1919 – 1939)*.

prenechávala značný priestor na stránkach novín aj Československému Červenému krížu.

Napriek zaujímavému a pestrému obsahu, ktorý redakcia pripravovala pre svojich čitateľov, postihol Podkarpatskú Rus podobný osud ako niekoľko ďalších periodík, ktoré začali vychádzať začiatkom 20. rokov 20. storočia na Podkarpatskej Rusi a v tom istom roku 1921 zanikla.

Použitá literatúra:

HARTL, Antonín. *Kultúrni život osvobozené Podkarpatské Rusi*. Praha : Nákladem Grafického, knihařského a nakladatelského družstva, 1924. 18 s.
Podkarpatská Rus (1921)

KOŠICKÉ KATOLÍCKE CIRKEVNÉ ZPRÁVY (1930 – 1938)¹

Ján DŽUJKO

Vďaka podpore cirkevnej hierarchie a rozličným zbierkam dlhodobejšie vydávala katolícka cirkev v medzivojnovom období viacero periodík. Jedným z nich boli *Košické katolícke cirkevné zprávy*.

Časopis začal vychádzať v Košiciach v januári 1930 s podtitulom *Časopis košickej rím. kat. cirkevnej obce*. Tlačil sa raz mesačne na 8 – 16 stranách v Tlačiarňi sv. Alžbety. Jeho vydavateľom bol rímskokatolícky kňaz, kapitulárny vikár a pápežský prelát Barnabáš Tost. V periodiku sa postupne ustálili pravidelné rubriky *Bludy a lži v dejinách*, *Významnejšie dni v mesiaci*, *Zo života cirkevnej obce*, *Zo života košických kat. spolkov*, *Všeličo*. Pravidelne tiež časopis prinášal *Poriadok Bohoslužieb v košických katolíckych kostoloch*. V prvom čísle mesačníka opísal jeho ciele a poslanie košický biskup Jozef Čársky. *Košické katolícke cirkevné zprávy* mali aspoň sčasti nahradiť nedostatočný kon-

takt veriacich so svojimi kňazmi, najmä vo veľkých farnostiach mali informovať o vážnych náboženských udalostiach vo farnosti, v biskupstve či v cirkvi, približovať biskupské i pápežské nariadenia, informovať o poriadku sv. omší, možnosti prijatia sviatosti krstu, zmierenia, birmovania, manželstva.

Z obsahovej stránky časopis publikoval rozličné príspevky s náboženskou tematikou. Na svojich stránkach poskytoval značný priestor aj rozličným katolíckym spolkom a organizáciám, ktoré pôsobili v Košiciach. Prinášal správy o ich činnosti a aktivitách, ktoré realizovali. Boli to najmä: *Mariánska kongregácia katolíckych slovenských žien*, *Dievčenská Mariánska Kongregácia*, *Jednota orol v Košiciach*, *Košický Oltárny spolok*, *Garda Božského Srdca Ježišovho*, *Katolícky pohrebný spolok*, *Slovenský katolícky kruh*, *Slovenskí katolícki skauti*. Mesačník sa snažil dať čitateľom do pozornosti aj katolícku tlač, katolícke knihy a katolícky rozhlas. Význam tlače ako prostriedku formovania verejnej mienky bol zrejmý. Mnohí čítali rozličné noviny a časopisy, avšak katolícku tlač nechceli podporiť a ani odoberať. Veľký význam pripisoval aj rozhlasu. Napriek tomu, že katolíci boli v Československej republike vo väčšine, chýbal katolícky program, na ktorý mali nárok. Prevažnú časť poslucháčov tvorili totiž

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

katolíci. Mesačník apeloval na veriacich aj v súvislosti s podporou misií. Prinášal informácie o rozličných zbierkach a ich výsledkoch na tento účel, pričom priblížil aj význam misijného diela. Išlo najmä o šírenie kresťanstva medzi pohanmi, ale zároveň aj o konkrétnu pomoc v podobe založenia školy, poučenia ľudí ako sa venovať poľnohospodárstvu, remeslám a pod. Periodikum na svojich stránkach propagovalo a preferovalo aj cirkevné školy. Na dôležitosť katolíckych škôl poukázal najmä biskup Jozef Čársky. Veriaci sa mali zapojiť do boja o katolícke školstvo, ktorému hrozilo zoštátnenie, pretože náboženská a katolícka výchova bola z ich hľadiska veľmi dôležitá.

Košické katolícke cirkevné zprávy boli úspešným periodikom adresovaným predovšetkým rímskokatolíckym veriacim v Košiciach. Čitatelia mohli nájsť na jeho stránkach bohatý obsah, ktorý tvorili najmä príspevky s náboženskou tematikou, ale aj články poukazujúce na bohatý cirkevný život veriacich v meste.

Použitá literatúra:

DŽUJKO, Ján. Náboženské periodiká na východnom Slovensku v medzivojnovom období. In *Od prameňov viery k dejinám cirkví*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2021, s. 145 – 155. ISBN 978-80-555-2850-2

KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.

Košické katolícke cirkevné zprávy (1930 – 1938)

HLASY TÝDNE (1931 – 1932)¹

Ján DŽUJKO

Širokú paletu periodík, ktoré vychádzali v medzivojnovom období na Slovensku dopĺňajú aj spoločenské časopisy. Mnohé z nich sa snažili priniesť čitateľom na svojich stránkach rozličné senzácie so snahou zaujať a upútať ich pozornosť, čo často predznamenovalo ich nízku úroveň. Popri celoslovensky známych periodikách, akými boli periodiká *Svet* (1920), *Nový svet* (1926 – 1938), *Ozvena* (1931 – 1934) či *Ilustrované Slovensko* (1934) vznikalo v tomto období aj niekoľko regionálnych spoločenských časopisov, ktoré boli adresované obyvateľom určitého mesta a sledovali jeho spoločenské záujmy. Takýmto periodikom boli aj *Hlasý týdne*.

Hlasý týdne začali vychádzať 10. októbra 1931 v Košiciach. Tlačili sa na 4 – 6 stranách v tlačiarni Grafika. V týždenníku boli publikované príspevky v českom a slovenskom

jazyku. Jeho zodpovedným redaktorom a vydavateľom bol Jan Cveček. V prvom čísle noviny sformulovali svoje ciele. Zdôraznili najmä skutočnosť, že ako nestranné a nepolitické periodikum nebudú rozlišovať medzi jednotlivými politickými stranami a ani medzi rozličnými spoločenskými vrstvami. Chceli slúžiť záujmom verejnosti a štátu a prispieť predovšetkým k odstráneniu korupcie zo spoločnosti i štátu. Svojich čitateľov chceli informovať objektívne a pravdivo. To im umožňovala najmä skutočnosť, že za financovaním periodika nestála žiadna politická strana a ani finančná podpora zo strany štátu.

Z obsahovej stránky sa *Hlasý týdne* venovali predovšetkým politickému, hospodárskemu, kultúrnemu a spoločenskému životu v Košiciach. Kriticky poukazovali na rozličné kauzy a problémy, ktoré sa týkali košickej radnice, nemocnice, železnice, divadla, rozhlasu a pod.

Nezabúdali ani na pochybné aktivity príslušníkov armády, četníkov a úradníkov. Publikované príspevky s charakterom senzácie zrejme zarezonovali v košickej spoločnosti, avšak pravdepodobne im chýbala patričná miera objektivity a pravdivosti. Ich zodpovedný redaktor Jan Cveček bol totiž Krajským súdom v Košiciach vzatý do väzby a údajne obvinený zo zločinu vydieračstva.

- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.

Policajné riaditeľstvo v Košiciach z tohto dôvodu zastavilo v novembri 1931 ďalšie vydávanie periodika Hlasy týdne. Vyšli opäť v apríli 1932. Predsavzali si, že budú naďalej vychádzať bez ohľadu na to, že boli niektorými osobnosťami pôsobiacimi vo verejnom živote mesta Košíc, vnímané negatívne. Po krátkom čase však prestali vychádzať a v decembri 1932 boli úradne zastavené. Hlasy týdne sa tak stali jedným z neúspešných pokusov vydávať regionálny spoločenský časopis na východnom Slovensku v medzivojnovom období.

Použitá literatúra:

Hlasy týdne (1931 – 1932)

KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin : Matica slovenská, 1968. 1074 s.

RECENZIE ANOTÁCIE

*Budova Národného divadla v Štrasburgu.
Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

- ◀ *Orloj v Katedrále Notre Dame v Štrasburgu bol dokončený v roku 1570. Hodiny ukazujú nie-
len čas, ale aj deň, mesiac, rok, znamenie zverokruhu, fázu mesiaca, polohu planét a niektoré
astronomické údaje. Každých 15 minút sa koná mini show pohyblivých figúrok, ale celá show sa
začína raz denne o 12.30 hod. Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

Oreszt Szabó: *O uhorských Rusoch (Rusíni) v preklade a historickom komentári.* Peter Buday, Lýdia Budayová, Peter Švorc (eds.). Prešov : Universum, 2022. 225 s. ISBN 978-80-89946-28-0.

Edičné návraty k už dávnejšie vydaným knihám majú svoje opodstatnenie. Zvlášť ak sa berie zreteľ na aktuálnosť problematiky pre súčasnú dobu a prispôsobenie nového vydania pre dnešného čitateľa. Editori predloženej monografie zvažovali koncept vydania prekladu dobovej monografie Oreszta Szabóa dlhodobejšie a jej realizácia trvala takmer tri roky. Spolupodielali sa na nej traja ľudia. O textovú zložku sa postarali Peter Buday (prekladateľ knihy z maďarčiny) i Peter Švorc (autor rozsiahleho komentára) a spolu s Lýdiou Budayovou obaja spolupracovali na zostavovateľských prácach.

Dobovosť práce sa odráža už v jej názve. Ponechal sa termín na označenie rusínskeho etnika, ktorý bol používaný v Uhorsku na konci 19. a začiatku 20. storočia, teda v čase vzniku knihy. Oreszt Szabó pochádzal z rusínsko-maďarskej rodiny (jeho otec bol pravdepodobne gréckokatolícky kňaz). Poznal dokonale rusínske prostredie a obyvateľov. Mohli by sme ho radiť medzi rusínsku inteligenciu v úradníckych kruhoch. Krátko pred prvou svetovou vojnou bol tajomníkom ministra vnútra budapeštianskej vlády, po jej vypuknutí bol menovaný za predstaviteľa vlády v hlavnom štábe armády. Po vyhlásení Československej republiky ostal v službách maďarskej vlády. V decembri 1918 bol ňou poverený, aby pripravil návrh autonómie pre Rusínov. Szabó zvolal zhromaždenie Rusínov do Budapešti, kde sa postavil za integritu veľkého Maďarska, ktoré by garantovalo Rusínom zriadenie zvláštného rusínskeho kantónu s centrom v Mukačeve, post guvernéra a kantonálnu radu na čele tohto kantónu i zriadenie rusínskeho ministerstva pri maďarskej vláde. Nenašiel však odozvu u všetkých zúčastnených, zvlášť proti sa postavili delegáti z Chustu a Jasine. Vláda v Budapešti v rámci poslednej snahy prijala 21. decembra 1918 zákon č. X. o Ruskej Krajne (forma autonómie) a Oreszt Szabó sa stal ministrom pre rusínske záležitosti.

Historické súvislosti týkajúce sa dobových reálií, spoločensko-politického postavenia Rusínov v rámci habsburskej monarchie a životných osudov Oreszta Szabóa vysvetľuje v rozsiahlom komentári Peter Švorc. Je to správny počin zostavovateľov, nakoľko je tým čitateľovi vytvorený priestor, aby porozumel nielen samotnému autorovi, ale aj dobe, v ktorej svoje dielo napísal. Ako zdôrazňuje autor komentára, Szabó dokonale poznal katastrofálne životné podmienky Rusínov na prelome storočí (zlý sociálny status, chudoba, negramotnosť, vysťahovalectvo a i). Trápilo ho to a ako ich zástupca sa rozhodol intervenovať v maďarských vládnych kruhoch. K tomu mu mala poslúžiť jeho kniha *A magyar oroszokról (Ruthének) / O uhorských Rusoch* vydaná v roku 1913. Bola určená pre maďarské čitateľské publikum a hlavne maďarskú elitu s cieľom poukázať na rusínske problémy.

Peter Buday zrealizoval preklad dobového textu z maďarčiny do slovenčiny v roku 2020. Ako sám poznamenal, nakoľko Szabó vychádzal pri písaní z viacerých zdrojov, tak výsledný celok má charakter kompilovaného textu doplneného

Szabóovými úvodmi, komentármi a záverečnými sumármi. Prekladateľ zachoval určité špecifiká originálu. Jeho cieľom nebolo podať kritický preklad prameňa, a tak sa snažil zachovať práve tieto nuansy prosievajúce autenticite knižnej publikácie. Celú knihu vhodne dopĺňa obrázková príloha. Zostavovatelia vybrali vzácne fotografie českých intelektuálov (Amélia Kožminová, Rudolf Hůlka, Florián Zapletal) a fotografie z Archívu Pamiatkového úradu Slovenskej republiky dokumentujúce život Rusínov v prvej polovici 20. storočia.

Szabó vo svojej knihe reflektuje problematiku postavenia nemaďarských národov v habsburskej monarchii pred prvou svetovou vojnou. Podarilo sa mu pripraviť osobitý zdroj pre poznanie rusínskeho etnika na prelome 19. a 20. storočia, hlavne pre vykreslenie v súčasnej dobe už nezachované zvyky, tradície či spôsob života. Neoceniteľnou je v neposlednom rade práca všetkých zostavovateľov podieľajúcich sa na vydaní tejto publikácie. Prekladom do slovenského jazyka i odborným historickým komentárom sprostredkovali širšej čitateľskej verejnosti ďalší zaujímavý historický zdroj.

Peter Koval'

MÁJEKOVÁ, Jana Magdaléna. *Prešporskí pekári a ich špeciality*. Bratislava : Marenčin PT, 2020. 192 s. ISBN 978-80-569-0544-9.

Veľkosť hlavného mesta Slovenska, spolu s najväčšou koncentráciou historikov i pamäťových inštitúcií, má celkom prirodzene za následok aj množstvo vedeckých či odborných publikácií zameraných na jeho minulosť. Ich obsahová i kvalitatívna úroveň je však rôzna. Spravidla ale dobrým vodidlom pri rozhodovaní po ktorej z nich siahnuť, býva osoba autora, resp. vydavateľa. Dlhodobý záujem o hlavé mesto a jeho minulosť sa tak napríklad pretavil do úspešnej edície súčasných alebo starších prác vydávaných vo vydavateľstve Marenčin PT. Tu sa vytvoril dostatočný priestor na to, aby sa čitatelia mohli okrem „veľkých“ dejín postupne oboznamovať aj s niektorými špecifickými oblasťami kultúrneho či spoločenského života, alebo skupinami obyvateľstva, ktoré sa v rámci bratislavskej minulosti nejakým spôsobom vyčlenili. A tak okrem šachistov či katov, dostali čitatelia v texte J. M. Májkovej príležitosť oboznámiť sa s bratislavskými pekármi a niektorými ich osobitými výrobkami.

Publikácia je pripravená logicky, keď autorka v postate v chronologickom slede predstavuje čitateľom pekárske remeslo a jeho významnejších predstaviteľov podnikajúcich na území Bratislavy. Tu je možno na škodu, že J. M. Májková viac menej len formálne, v skratke spracovala staršie dejiny prípravy chleba a pečiva. Stručnosť týkajúcu sa stredoveku i raného novoveku, keď 16. storočiu venuje sotva pár viet, tak ale vytvorili väčší priestor pre obdobie tzv. dlhého 19. storočia, na ktoré sa v konečnom dôsledku autorka pri svojom výskume aj zameriava. Prvá kapitola tak predstavuje jednotlivcov i celé rodiny, ktoré sa v sledovanom období venovali

výrobe bežného sortimentu pekárenských výrobkov. Značný priestor vyčlenila aj početnej komunite tovarišov a učňov, bez ktorých by sa majstri nemohli zaobiť. Z hľadiska samotnej Bratislavy sú ale zaujímavé najmä špeciálne výrobky, ktorým sú venované ďalšie dve kapitoly.

Prvú z nich autorka venovala prešporským sladkým suchárom, na ktoré sa už dnes prakticky úplne zabudlo. O to rýchlejšie, že to neboli sucháre v tom dnešnom slova zmysle. Prešporský výrobok by bolo možné prirovnať skôr k sušienkam. Toto pečivo začali vyrábať v 19. storočí, pričom už krátko po svojom vzniku sa stalo tovarom, ktorý sa začal z mesta do širšieho okolia i zahraničia vyvážať vo väčších množstvách. Úspech tomuto produktu zaručovalo, okrem originálneho výrobného postupu, aj množstvo jeho druhov a veľkostí, v ktorých sa dostával k zákazníkom. Konzumentov zaujali tiež rozmanité príchute, napríklad vanilková či mandľová. Okrem opisu výrobkov a používaných receptúr sa ale čitateľ môže zoznámiť aj s pekármi, ktorí sa špecializovali na výrobu tohto pečiva, rovnako ako aj s úspechmi, ktoré sa im pritom podarilo dosiahnuť.

Druhou zo sledovaných bratislavských špecialít, ktorá zaznamenala ešte väčší ohlas ako sucháre, boli bajgle. Toto pečivo sa pre svoj úspech stalo doslova akýmsi symbolom mesta. Tejto skutočnosti zodpovedá aj pozornosť, ktorú autorka problematike venovala i celkový rozsah textu vyhradený bajglom. Vzhľadom na skutočnosť, že prvá zatiaľ známa zmienka o tomto pečive pochádza z konca 16. storočia, vznikla tu pri opise vývoja tejto špeciality možnosť nahliadnuť aj do celkovej minulosti pekárskeho remesla. V tomto prípade išlo o pečivo, ktoré sa pripravovalo predovšetkým na slávnostné príležitosti. Celkový nedostatok informácií zatiaľ neumožňuje podrobnejšie sledovať postupný vývoj tohto špecifického výrobku, prípadne jasne určiť jeho tvorca. Situácia sa mení až v závere 18. storočia. Záujem o bajgle začal rýchlo stúpať, čo okrem dobovej módy mohlo spôsobiť aj používanie špeciálnej plnky či celkovo nový spôsob pečenia. Vďaka tomu postupne pribúdajú aj potrebné informácie. Popularita tohto pečiva bola značná, zmienky o ňom sa v niektorých prípadoch dostali aj do literatúry. Vznikali dokonca pekárne a predajne, ktoré sa na bajgle špecializovali. Receptúry a vzhľad tohto pečiva neboli vždy presne ustálené a existovalo viacero jeho variantov. M. J. Májeková sa možno aj práve preto prostredníctvom konkrétnych špecializovaných bratislavských pekárov bajglov, pokúsila zozbierať čo najväčší objem informácií o tomto pečive.

Publikácia sa svojím štýlom, i napriek zaradenému poznámkovému aparátu a kvalitným oponentom, zaraďuje skôr do širšej skupiny odborných prác približujúcich možno menej známe, no súčasne dôležité oblasti každodenného života našich predkov. O to viac, keď v tomto prípade bratislavskí pekári a ich výrobky mali nielen miestny, ale i výrazne nadregionálny význam. Prístupná jazyková úprava a celková forma publikácie, solídne grafické spracovanie i množstvo obrazového materiálu, ktorý sa autorke podarilo získať, tak robia z publikácie aspoň pre istý okruh čitateľov nesporne zaujímavý materiál. Pre odborníkov zase predstavujú príklad skúmania a prezentácie aspoň niektorých z množstva výnimočných výrobkov, myšlienok či zaujímavostí, ktoré nielen na území hlavného mesta, ale i celého Slovenska môžeme nájsť.

Patrik Derfiňák

Non scholae, sed vitae discimus... (školsťvo – knižná kultúra – osobnosti). Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2022. 267 s. ISBN 978-80-89614-84-4.

V júni 2021 sa v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove konala konferencia s medzinárodnou účasťou zameraná primárne na problematiku školstva. Rokovanie prebiehalo v online priestore z dôvodu pretrvávajúcej pandémie COVID-19. Výstupom z tohto podujatia je prezentovaný zborník, v ktorom sa nachádza spolu 16 štúdií venovaných rôznym typom škôl, školskému životu, pedagógom, osobnostiam spätým so školstvom či učebnicami.

Prvé tri príspevky patrili podľa druhu využitých prameňov aj do okruhu cirkevných dejín. Miroslav Lukáč v štúdiu *Vizitácia ako prameň k dejinám školstva v Hontianskej stolici* (k problematike výskumu vizitácií katolíckej a protestantskej proveniencie do konca 17. storočia) (s. 7 – 22) poukazuje na potenciál kanonických vizitácií pri výskume dejín školstva na príklade lokalít v Hontianskej stolici. Pridanou hodnotou je tabuľka (s. 18 – 20) so stručným prehľadom typov informácií k školstvu, ktoré sa našli vo vizitáciách zo 17. storočia. Mychajlo Vasyľovyc Tupyc'a sa v príspevku *Repertuar knýh biblioteky vasylijans'koho monastyra na Bukovij hirci 1781 roku* (s. 23 – 36) snažil zrekonštruovať vzácnu knižnicu z kláštora na Bukovej hôrke na základe katalógu z roku 1781, v ktorom bolo zachytených 29 kníh. Dejiny školstva v Užskej stolici spracoval Vavrínek Žeňuch v štúdiu podloženej predovšetkým kanonickými vizitáciami *Jazyky a školská sieť Užskej stolice v 18. storočí* (s. 37 – 46), ktorú doplnil aj o prehľadné mapy s výskytom škôl v rámci danej stolice.

V 30. rokoch 19. storočia vydal Ján Kollár dva zväzky Národných zpievaniek, aby podporil výchovu mladých generácií a tiež nepriamo aj uzákonenie spisovného jazyka. *Národné zpievanky Jána Kollára vo výchove mladých generácií* (na príklade vybraných textov z 2. dielu *Zpievaniek*) (s. 47 – 55) je názov príspevku Martiny Petríkovej, v ktorom analyzovala vybrané ukážky zo spomínaného druhého dielu Kollárových *Zpievaniek*. Gabriela Olšavská si ako predmet svojho výskumu vybrala osobnosť spojenú s prešovským kolégiom, ktorú predstavila v štúdiu *Právník, pedagóg Tomáš Vécsey a Prešov* (s. 56 – 69). Pozornosť upriamila naňho ako osobu, ale aj na jeho publikačnú činnosť – v historických knižniciach v meste Prešov sa totiž nachádza 12 jeho titulov, ktoré autorka podrobila analýze. Ku školám a vyučovaciemu procesu sa vrátili Katharina BočKayová a Zuzana Dzivá. Už názov ich príspevku *Eminens aut sufficiens? (Analýza školských vysvedčení uchádzačov na Teologický inštitút v Jasove)* (s. 70 – 87) prezrádza, akému typu dokumentov sa venovali. Predstavili prijímací proces na teologické štúdium, typy vysvedčení, ktoré sa zachovali vo fonde jasovského opátstva a na ich základe aj vyučovací proces v danom období. Iný pohľad na školský život – na voľnočasové aktivity – ponúkla Adriana Matejková v štúdiu *Spolkový život študentov na Evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici, ich literárna tvorba a voľnočasové aktivity v 19. – 20. storočí* (s. 88 – 107). Zamerala sa na spolky, ktorých boli študenti členmi, či spolky, ktoré z ich iniciatívy vznikli. Študenti vydávali tiež viacero časopisov, zúčastňovali sa na verejných vystúpeniach, či hrali divadelné scény, ktorým

tiež venovala pozornosť. *Memorandum slovenského národa (1861) – východiská a paralely s Memorandom Slovenskej ligy v Amerike (1914)* (s. 108 – 120) je názov štúdie, v ktorej sa Marta Dobrotková pozrela na jeden z najznámejších a najdôležitejších dokumentov, *Memorandum slovenského národa*. Porovnala ho s dokumentom, ktorý vznikol o viac ako 50 rokov neskôr a tiež požadoval samourčovací právo a národnú samosprávu pre slovenský národ, nech by už bolo po prvej svetovej vojne prebudované Rakúsko-Uhorsko, alebo by nastali iné štátoprávne zmeny. Ďalším príspevkom ku dejinám školstva, konkrétne ku školstvu na Podkarpatskej Rusi je štúdia *Jozef Pešek ta rozvytok osvity na Pidkarpats'kij Rusi u peršij polovyni 20-ch rokiv 20. st.* (s. 121 – 134) od Ihora Lichteja, v ktorej sa venuje osobnosti Jozefa Peška, prvého riaditeľa školského referátu verejnej správy na Podkarpatskej Rusi. V rámci tejto inštitúcie riešil jazykovú otázku, transformáciu cirkevných škôl na školy štátne, ale podporoval aj rôzne kultúrne a osvetové aktivity. Prameňom pre štúdiu *Národná kultúra, literatúra a jazyk v mimoškolskej činnosti na vybraných odborných školách na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1953: obchodné školy v Dobšinej a Humennom* (s. 135 – 146) sa stali výročné správy týchto dvoch škôl. Autorka Kamila Fircáková na základe ich analýzy poukazuje na rôzne využitie času mimo vyučovacieho procesu, ako napríklad členstvo v spevokole či orchestri, v športových krúžkoch, v príprave školských časopisov či na študentsky veľmi obľúbených exkurziách. *Pôsobenie a činnosť školského inšpektorátu v obvode Prešov I.* (1919 – 1940) (s. 147 – 175) predstavil Erik Ondria na základe kroniky, ktorú si táto ustanovizeň viedla. Zameral sa aj na osobnosti späté s touto inštitúciou, ako napr. na známeho Pavla Galla či na problémy, ktoré riešilo školstvo v novom štátnom útvare. V tabuľke (na s. 166 – 167) autor ponúka počty žiakov, učiteľov a tried v školách všetkých typov v lokalitách patriacich do daného obvodu. Bez učebníc by bol vyučovací proces sotva možný. Po vzniku prvej Československej republiky školstvo zápasilo s množstvom problémov, medzi inými aj s nedostatkom, resp. absenciou učebníc v slovenskom jazyku. Marcela Domenová v štúdiu *Pedagóg a autor učebníc Jozef Koreň (osobnosť nadregionálneho charakteru v službách slovenského školstva v 1. polovici 20. storočia)* (s. 176 – 196) predstavila osobnosť, život a dielo pedagóga rovnako spojeného s Prešovom, Jozefa Koreňa. Pridanou hodnotou je prehľad učebníc (s. 187 – 193), ktoré boli vydávané prevažne v prešovských tlačiarňach. Ďalším veľkým problémom okrem chýbajúcich učebníc bol aj nedostatok učiteľov, ktorí by vedeli zabezpečiť vyučovací proces v súlade s novým štátnym zriadením. Luciána Hoptová do svojho príspevku *Učiteľia – emigranti na východnom Slovensku a ich aktivity na publikačnom poli* (s. 197 – 206) zahrnula tri osobnosti, ktoré pôsobili na území východného Slovenska – Grigorija Michajloviča Medveckého, Mariána Maciejoviča a Alexandra Andrejeviča Ljubimova a predstavila ich činnosť na rôznych typoch škôl, kde pôsobili. Ako už bolo spomenuté, školstvo v prvej Československej republike prešlo rôznymi zmenami, v rámci ktorých bolo dovolené aj spoločné vyučovanie chlapcov a dievčat. Miroslava Gallová sa v štúdiu *Vzdelávanie dievčat na hospodárskych školách v medzivojnovom období* (s. 207 – 220) zamerala na košické školy, ktoré začali ponúkať možnosť štúdia dievčatám, podáva tiež informácie o gazdinských kurzoch, kurzoch kreslenia strihov, šitia či varenia, ktoré sa tešili veľkému záujmu nielen v Košiciach. Do prostredia Prešova bola zasadená aj predposledná štúdia dvojice autorov Mikuláša Mušinku a Márie Nachajovej *Od Gréckokatolíckeho ruského gymnázia k Spojenej škole Tarasa Ševčenka s vyučovacím jazy-*

kom ukrajinským v Prešove (s. 221 – 252), v ktorej predstavili vznik a vývoj dnes jedinej strednej všeobecno-vzdelávacej školy na Slovensku s vyučovacím jazykom ukrajinským, ale poukázali aj na problémy, s ktorými táto ustanovizeň bojovala v prvých desaťročiach svojej existencie. Posledným príspevkom v predstavovanom zborníku je *Problematika vyučovania slovenčiny v Maďarsku v zrkadle empirických dát* (s. 253 – 267), v ktorom Mária Ďurková a Lucia Heldáková osvetlili súčasnú situáciu s vyučovaním slovenského jazyka na maďarských školách.

Prevažná väčšina príspevkov je obohatená aj o tabuľky či obrazovú prílohu, ktoré zvyšujú ich hodnotu. Zborník možno považovať za vydarený a prínosný, viacero štúdií je zameraných aj na Prešov a blízke okolie a prinášajú dosiaľ nikde nepublikované informácie.

Mária Kaletová

***Cestou necestou I. (krajina – priestor – kultúra – osobnosti).* Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2022. 223 s. ISBN 978-80-89614-86-8.**

Jedným zo zborníkov, ktorý v roku 2022 vydala Štátna vedecká knižnica v Prešove, bol výstupom z konferencie *Cestou necestou... (non solum terrarum descriptio indagatioque... krajina – priestor – kultúra)*. Tá sa konala v septembri 2021 v online priestore z dôvodu pretrvávajúcej pandémie COVID-19. V zborníku sa nachádza 10 príspevkov rozčlenených do troch rubrík, a to štúdie, materiály a rozhľady.

Prvá rubrika obsahuje osem štúdií. Oto Tomeček je autorom textu s názvom *Historická krajina v metáciách – výskumné možnosti a limity* (s. 9 – 25), v ktorej sa venoval dokumentom vytyčujúcim hranice – metáciám a reambuláciám, ktoré

podrobne opisovali krajinu a hraničné medziny a predstavovali rozličné krajinné prvky. Zaujímavý je aj opis pochôdzok, počas ktorých sa pre metácie pripravovali podklady. *Domum Suam in Platea majori civitatis hujus Eperiessiensis...* (s. 26 – 67) je názov v poradí druhej štúdie, ktorá bola zasadená do priestoru Prešova. Autorka Zuzana Dzivá v nej analyzovala meštianske testamenty, v ktorých sa ako predmet dedičstva vyskytoval dom či záhrada v katastri Prešova. Využitie týchto dokumentov a informácií v nich autorka načrtla v závere – prostredníctvom testamentov je možné viac spoznať každodenný život mešťanov v období raného novoveku a novoveku, no tiež spolu s vedutami a mapami dokresľujú obraz Prešova v danom období. Hodnotné sú taktiež ukážky z odpisov testamentov nasledujúce za textom štúdie (s. 40 – 66). Predmetom ďalšieho príspevku bola osobnosť z obdobia novoveku - *Ladislav Bartholomaeides a jeho Memorabilia Provinciae Csetnek* (s. 68 – 94) zaujali Lenku Bischof. Prvá časť štúdie sa venovala jeho životu a dielu, druhá časť analyzovala konkrétne dielo, ktorého názov sa dostal aj do názvu štúdie. Názov konferencie aj zborníka v prvom rade evokuje cestovanie. Ľudovít Petraško vo svojom príspevku

Pohľad zvonku: Horné Uhorsko v nemeckých cestopisoch z 18. a 19. storočia (s. 95 – 109) sprostredkoval obraz územia dnešného Slovenska a slovenské realie, ako ich svojimi očami videli cestovatelia, medzi nimi Johan Georg Keyssler, Christoph Seipp, topografi Josef Adalbert Krickel a Albrecht von Sydow. Okrem krajiny si cestovatelia všímali aj zvyky – tie svadobné či skôr predsavadobné opísala vo svojom diele Terézia Pulska, ktoré autor tiež v príspevku predstavil (s. 103). Gabriela Oľšavská čitateľa znovu preniesie do prostredia Prešova či všeobecnejšie Šariša. *Šariš ako námet prác vybraných osobností* (s. 110 – 131) predstavuje a analyzuje diela siedmich autorov, ktorí sa tomuto územiu venovali. Svoju pozornosť neupriamili len na obraz krajiny, ale aj na skladbu obyvateľstva, národnostnú, ale i náboženskú. Jeden z posudzovaných autorov, Ödon Potemkin, vo svojom diele uviedol aj počty obyvateľov, ktoré autorka predmetnej štúdie spracovala do prehľadnej tabuľky (s. 119 – 120). Za cestovanie možno s určitosťou považovať aj školské výlety. Angela Kurucová v príspevku s názvom *Školské výlety košických študentov v prvej polovici 20. storočia* (s. 132 – 145) rekonštruovala cesty študentov košických škôl na základe zachovaných výročných správ. Z dôvodu širokého pramenného materiálu boli pre účely daného príspevku vybrané výlety do vzdialenejších destinácií, napr. do Ríma, Pompejí, Crikvenice či do rôznych miest v dnešnom Rumunsku a Maďarsku. Ihor Lichtej sa v štúdiu *Čes'kyj heohraf Jirži Kral ta joho doslidžeňňa Pidkarpats'koji Rusi periodu 20 – 30-ych rokiv 20. st.* (s. 146 – 167) venoval Jiřímu Královi, českému geografovi, ktorý v 20. a 30. rokoch 20. storočia podnikol cesty na Podkarpatskú Rus a na základe svojich pozorovaní publikoval množstvo prác pojednávajúcich o geografii, živote a zvykoch obyvateľov na tomto území. *Turistický ruch na Mělnicku jako politikum česko-německých vztahů* (s. 168 – 191) je názov poslednej štúdie v rubrike. Autor Dalibor Státník v nej sprostredkúva obraz a premeny Mělníka v 20. storočí, keď jeho význam klesal či stúpал v závislosti od politickej situácie.

Ako pamiatku z navštívenej destinácie si množstvo ľudí donesie pohľadnicu. Zbierky pohľadníc sa dnes nachádzajú v slovenských archívoch, múzeách či knižniciach. Do rubriky materiály bol zaradený príspevok *Pohľadnice vo fonde Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici* (s. 195 – 214). Autorky Mária Bôbová a Jana Vranová priblížili proces, akým sa pohľadnice do fondu knižnice dostali a akú postupnosť má spracovávanie do katalógu, ich ochranu a uloženie, digitalizáciu a následné sprístupnenie.

Do tretej rubriky rozhľady prispela Andrea Sivaničová článkom *Mobilná aplikácia o osobnostiach Prešova a Krosna a jej využitie v cestovnom ruchu* (s. 217 – 223), v ktorom predstavuje projekt cezhraničnej poľsko-slovenskej spolupráce Knižnice v čase a priestore medzi Krajskou knižnicou P. O. Hviezdoslava a Krosnianskou Bibliotekou Publicznou. Prostredníctvom mobilnej aplikácie možno spoznať dve uvedené mestá, osobnosti, budovy či iné zaujímavosti.

Zborník možno hodnotiť ako vydarený a prínosný. Všetky príspevky sú doplnené o tabuľky, obrázky či mapy a poznámkový aparát. Z dôvodu nedodania všetkých príspevkov, ktoré odznali na konferencii, je plánované vydanie aj druhej časti tohto zborníka.

Mária Kaletová

Prameny & studie predstavujú odborné periodikum Národného zemědělského muzea v Prahe. To na svojich stránkach prostredníctvom jednotlivých čísel prináša čitateľom dvakrát ročne pestrú škálu informácií týkajúcich sa rôznych oblastí minulosti poľnohospodárstva a jeho vplyvu na život človeka i krajinu, ktorá ho obklopuje. Aký široký tematický záber toto periodikum má, dokumentuje už jeho v poradí 72. číslo. Redakčná rada v ňom sústredila príspevky venované okrem chovu rôznych druhov hospodárskych zvierat aj vplyvom dlhodobého chovu a pasenia na životné prostredie. Niektoré z publikovaných textov súčasne zazneli vo forme referátov na samostatnej vedeckej konferencii

usporiadanej v roku 2022 v Boskoviciach. Tu sa opäť potvrdilo, akú aj z historického hľadiska významnú tému predstavuje pastierstvo a celkovo chov hospodárskych zvierat. A to so všetkými pozitívnymi i negatívnymi dôsledkami, ktorými v konečnom dôsledku mení životné prostredie. Najzreteľnejším prejavom v tomto smere sa stalo odlesňovanie rozsiahlych území s cieľom získať kvalitné lúky a pasienky. Už v 18. storočí bol ale tento proces na väčšine území Rakúskeho cisárstva výraznejšie regulovaný, predovšetkým kvôli snahe i potrebe chrániť lesné porasty.

Zintenzívňovanie chovu domácich zvierat so sebou prinášalo aj množstvo ďalších súvisiacich aktivít, napríklad budovanie stabilnejších hospodárskych objektov, stajní, stodôl, výbehov a pod. I napriek tomu, že pod vplyvom ekonomických, sociálnych či demografických zmien dochádza aj v tejto oblasti k neustálym zmenám, mnohé objekty i dôsledky tejto hospodárskej činnosti, tak ako to naznačujú aj texty zaradené do tohto konkrétneho čísla časopisu, boli a snáď aj v budúcnosti zostanú súčasťou nášho kultúrneho dedičstva.

Časopis je rozdelený do dvoch základných častí. Prvá, označená ako *Odborné články*, obsahuje šesť textov rôzneho rozsahu, venovaných niektorým oblastiam starostlivosti o krajinu, chovu vybraných druhov hospodárskych zvierat a konzumácii produktov živočíšnej výroby. Väčšina týchto príspevkov by si nepochybne zaslúžila podrobnejšiu analýzu. Z nášho pohľadu sa ako o najzaujímavejších chceme zmieniť aspoň o troch z nich. Text Zdeňka Nováka nazvaný *Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladruzech nad Labem* je venovaný nielen problematike samotného chovu ušľachtilých koní v novoveku. Tomu sa okrem viacerých významných šľachtických rodín, ako boli napríklad kniežatá z Lichtenštejna, venovali aj príslušníci vládnuceho habsburského rodu. Z hľadiska samotného kladrubskeho chovu, ktorý sa rozvíjal na panstve patriacom Českej kráľovskej komore, ide v podstate o svetový unikát. Celé stáročia budovaný rozsiahly areál statku totiž predstavuje príklad starostlivo premysleného a realizovaného krajinného celku, prispôbeného pre potreby chovu koní cvičených a využívaných výlučne na ťahanie kočov. Chov a výcvik týchto zvierat prebiehal a stále prebieha v úzkom súlade s prírodným prostredím. Vďaka tomu je kladrubský areál unikátnym prí-

kladom do krajiny zakomponovaného špecializovaného okrasného statku, a keďže je svojím prevedením jedinečný, oprávnené ho zaradili do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO.

Zaujímavou problematikou sa vo svojom príspevku *Podíl salašnictví na utváření valašské krajiny* zaoberá Pavel Mašláň. Na základe procesov prebiehajúcich od 16. do 20. storočia priblížil nielen nový spôsob hospodárenia v menej úrodných vysoko položených oblastiach. Popísal tiež postupy, ktorými sa usilovali noví obyvatelia prichádzajúci do priestoru moravsko-slovenského pohraničného pásma zabezpečiť stádam oviec a kôz dostatok pastvín. Spravidla to bolo na úkor lesných porastov. V logicky podanom a informačne bohatom texte autor priblížil v historickom priereze spôsoby hospodárenia napríklad v 18. storočí, keď tamojšie pastierstvo dosiahlo svoj vrchol. V nasledujúcom období však už tento spôsob hospodárenia postupne strácal na význame. Chov oviec upadal a naopak zvyšoval sa záujem o drevo, resp. stúpал stav dobytku v úrodnejších oblastiach. Časť pasienkov nachádzajúcich sa vo vyšších polohách preto opäť zalesnili, prípadne ich pokryli náletové dreviny. Snaha zastaviť pokles stavov oviec a zachovať tak aspoň čiastočne aj osobitý ráz krajiny ale v priebehu 20. storočia nebola úspešná. V každom prípade niekoľko sto rokov prebiehajúci salašnícky spôsob výroby výrazne ovplyvnil v regióne Valaška nielen druhové zloženie tamojších rastlín, ale tiež hydrologické pomery, kvalitu a zloženie lesných porastov či celkový ráz krajiny.

Aj ďalší z publikovaných textov *Kulinární dědictví Čech, Moravy a Slezska se zaměřením na zpracování produktů živočišné výroby* má do istej miery špecifický ráz. Jeho autorka Jitka Sobotková, sa i napriek širšie koncipovanému názvu, venovala problematike spracovania hydínového, najmä kuracieho mäsa. Po úvodnom krátkom historickom exkurze do historickej kuchyne a kuchárskych kníh sa sústreďuje na spracovanie hydínového mäsa. Najprv vo všeobecnosti, následne už konkrétnejšie, keď na jednotlivých druhoch jedál (paštéty, pečené mäso) prezentuje dobové zvyklosti z 19. i začiatku 20. storočia, ako súčasť širšej kulinárskej kultúry.

Druhý blok zaradený do časopisu pod názvom *Materiálové štúdie* tvoria iba dva texty. O tom, ako ovce pomáhali pretvárať spoločnosť a naopak človek pretváral tento jeden z prvých druhov domácich zvierat, informuje Michal Milerski v štúdiu *O ovcích (zejména valašských), lidech (například o J. G. Mendelovi) a jejich společné cestě dějinami*. Skutočnosť, že ovce, vychádzajúc z ich pôvodného predka ázijského muf-lóna (*Ovis orientalis*), boli zdomácnené už pred 10 – 11 tisíc rokmi, viedla k tomu, že dnes ich poznáme viac ako tisíc plemien. Aj keď ich ľudia spočiatku chovali na mäso, už približne päť až šesť tisíc rokov využívame aj ďalšie produkty oviec, predovšetkým mlieko a vlnu. Po krátkom historickom exkurze o význame oviec pre ľudí prešiel autor k podstate svojho príspevku – šľachteniu oviec s cieľom dosiahnuť čo najväčší výnos z tohto druhu hospodárskych zvierat.

Veľmi významnú úlohu v tomto smere zohral G. J. Mendel, ktorý sa popri svojej vysokej cirkevnej funkcii stal aj akýmsi „otcom genetiky“, pričom sformuloval základné zákony dedičnosti. Šľachtenie oviec malo značný význam aj pre salašnícky spôsob hospodárenia v oblasti Karpát, pričom sa autor pokúsil postupne charakterizovať rôzne druhy valašských oviec chovaných v Rumunsku, na Ukrajine či Slovensku.

Číslo 72 časopisu *Prameny & studie* je vo viacerých smeroch zaujímavou ukážkou toho, aké pestré a zaujímavé, svojím spôsobom aj inšpirujúce, môžu byť dejiny poľnohospodárstva. Zostáva len veriť, že časopis aj v nasledujúcich rokoch bude ďalej napredovať v tejto línii a prinesie mnoho nového do síce dlhodobo skúmanej, no ani zďaleka nie úplne preskúmanej problematiky vzniku a vývoja poľnohospodárstva.

Patrik Derfiňák

KRONIKA

*Rýnsky palác na Námestí republiky v Štrasburgu.
Foto: Lujza Lea Kurimaiová*

19. ŠTUDENTSKÁ VEDECKO-UMELECKÁ KONFERENCIA FF PU V PREŠOVE

Prešov, 3. máj 2023

Monika BIZOŇOVÁ

Nikola Bobelová. Foto: Klaudia Sokolová

Katarína Mikulová.
Foto: Klaudia Sokolová

Dávid Patera. Foto: Klaudia Sokolová

Dňa 3. mája 2023 sa na pôde Filozofickej fakulty (FF) PU v Prešove konala v poradí 19. Študentská vedecko-umelecká konferencia. Po slávnostnom otvorení sa rokovalo v jednotlivých sekciách a záujem o prezentovanie svojich tém prejavili aj študenti Inštitútu histórie FF PU.

Ako prvá vystúpila Nikola Bobelová, študentka tretieho ročníka študijného programu učiteľstvo dejepisu a výchovy k občianstvu s príspevkom *Michal Baluďanský, život a dielo*. Predstavila osobu Michala Baluďanského, ktorý sa narodil na území dnešného Slovenska a hlásil sa k rusínskej národnosti. Postupne popisala jeho životnú dráhu, charakterizovala jeho osobnosť a názory a čo je najpodstatnejšie: zamerala sa na jeho pôsobenie v Petrohrade ako prvého rektora Petrohradskej univerzity. Okrem toho ho opísala v rôznych polohách: ako pedagóga a tiež ako politika. Baluďanský sa pričínal o rozvoj vysokého školstva v Rusku za vlády Alexandra I. a aj Mikuláša I. a tiež o rozvoj v oblasti ekonomiky, práva a hospodárstva.

Druhou prezentujúcou bola študentka tretieho ročníka študijného odboru učiteľstvo dejepisu a výtvarného umenia Katarína Mikulová s príspevkom *Ženský odev 14. – 15. storočia v Uhorsku*. Cieľom príspevku bolo analyzovať, charakterizovať a popísať ženské dobové oblečenie v Uhorsku na základe zachovaných dobových vyobrazení. V rámci prezentácie sa venovala vývoju a zmenám v odievaní v 14. a 15. storočí v Uhorsku. Tak tiež predstavila niektoré materiály a textílie, ktoré sa v danom období preferovali a tiež aj rôzne módné doplnky, ktoré sa preferovali a mali zároveň aj praktické využitie. Súčasťou

jej vystúpenia bola bohatá prezentácia konkrétnych príkladov aj z nástennej a knižnej maľby.

Posledným vystupujúcim bol študent piateho ročníka študijného odboru učiteľstvo geografie a dejepisu Dávid Patera s príspevkom *Spišské pohornádske mlynárstvo v tereziánskom období*, v ktorom predstavil obraz mlynárstva v 18. storočí vo vybranom priestore. V rámci príspevku sa venoval tereziánsko-jozefínskemu mapovaniu z rokov 1763 – 1787, vďaka ktorému dnes vieme rekonštruovať obraz mlynárstva na našom území. Následne na základe tohto mapovania predstavil mlyny pôsobiace na Spiši v pohornádskej oblasti. Súčasťou jeho výskumu bol aj terénny výskum na dotvorenie celkovej problematiky.

Taja účastníci tejto konferencie predstavili poslucháčom veľmi zaujímavé prezentácie a po odznení ich príspevkov nasledovala bohatá diskusia, ktorá priniesla aj ďalšie mnohé otázky a tiež nové témy pre ich budúci výskum.

KONFERENCIA HISTORIK, ARCHIVÁR A UNIVERZITNÝ PROFESOR FERDINAND ULIČNÝ '90,

Košice, 11. máj 2023

Drahoslav MAGDOŠKO

prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc.

Hoci tieto riadky píšem s odstupom už pár mesiacov od referovanej konferencie, stále vo mne rezonujú silné pocity, ktoré ju sprevádzali. Vedecké podujatia s dôvetkom „k životnému jubileu“ majú osobitú atmosféru, inak tomu nebolo ani na jarnej konferencii, usporiadanej pri príležitosti blížiacich sa 90. narodenín prof. PhDr. Ferdinanda Uličného, DrSc. (*18. august 1933, Ploštín).

Nastávajúci jubilant je popredným slovenským historikom-stredovekárom, zároveň aj bývalým dlhoročným archivárom a univerzitným pedagógom i funkcionárom. Takmer dve dekády už pobýva na dôchodku, takže po predchádzajúcej konferencii k jeho osemdesiatinám predstavovala aktuálna konferencia predstavovala vzácnu príležitosť pre vzdanie pocty zo strany vedcov, kolegov, bývalých študentov i vôbec priaznivcov pána profesora, ktorí naňho naďalej pamätajú a chcú sa s ním osobne zísť. Účasť početných prítomných rôzneho veku a profesií dosvedčila, že takáto idea bola nanajvýš správna. Trúfam si dokonca napísať, že srdečnosť

Bývalí študenti profesora Ferdinanda Uličného.

a radosť z jednodenného stretnutia bola doslova hmatateľná a verím, že každý z prítomných si so sebou odniesol kúsok príslušnej pozitívnej energie. Leví podiel mal na tom samotný (čoskoro) oslávenec, ktorý na konferenciu zavítal v obdivuhodnej fyzickej kondícii i s preňho príslovečným duševným elánom a bystrosťou. Pre tých, čo zažili konferenčné vystúpenia pána profesora, hneď odpovedám áno, je to stále on, jednak trpezlivý poslucháč, ktorý vydrží v sále celý deň, jednak zapálený, ale férový diskutér, ktorý kladie otázky a neváha sa podeliť so svojimi postrehmi. Neostávalo preto len pri spomienkach.

Konferencia sa konala v historickej aule Rektorátu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (UPJŠ) v Košiciach s predstihom pred samotným termínom jubilea. Jej miesto nemohlo byť iné, než na východe Slovenska, kde profesor Ferdinand Uličný, inak liptovský rodák, pôsobil fakticky celý svoj čínorodý pracovný život a kde zanechal svoju najvýraznejšiu nezmazateľnú stopu. Bezprostrednej organizácie sa ujala Katedra histórie Filozofickej fakulty (FF) UPJŠ v Košiciach, ku ktorej vzniku prispel pred vyše desaťročím. Spoluorganizátormi boli Inštitút histórie FF Prešovskej univerzity (PU) v Prešove, jedno z dlhoročných prešovských pracovísk pána profesora, a Slovenská historická spoločnosť (SHS) pri Slovenskej akadémii vied, ktorá zastrešuje obec našich historikov.

Podujatie otvorili slávnostné laudácia zo strany bývalých kolegov či študentov-doktorandov (Peter Švorc, Martin Chmelík, Drahoslav Magdoško). Nasledovali ocenenia. S ohľadom na dlhoročnú prácu profesora Ferdinanda Uličného na poli

Prof. Peter Švorc pozdravil prof. Ferdinanda Uličného v mene jeho bývalého pracoviska Inštitútu histórie na FF PU v Prešove.

Prof. Martin Pekár pozdravil jubilanta v mene Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach i Katedry dejín na FF UPJŠ.

historického výskumu mu Výbor SHS udelil Plaketu SHS, ktorú odovzdal Miroslav Lysý, podpredseda SHS. UPJŠ v Košiciach ocenila pôsobenie jubilanta na jej akademickej pôde udelením Plakety rektora UPJŠ, za osobnej gratulácie prorektora pre vysokoškolské vzdelávanie, akademické tradície a obrady Martina Pekára. Nato nechýbal skutočne úprimný príhovor samotného laureáta. Ukrátení o slovo neboli ani ostatní prítomní, jubilantovi kolegovia, priatelia, niekdajší študenti, ktorí následne mali priestor pre osobné blahoželanania a spoločné fotografie.

Z konferencie sa naplánoval publikačný výstup v podobe zborníka, čo poskytlo príležitosť pre istú formu rekapitulácie odbornej činnosti pána profesora. Preto organizátori zvolili tematický rámec ďalších príspevkov, ktoré sa týkali jeho pracovných a výskumných sfér či tém. Prvá polovica príslušnej časti konferencie bola zameraná na pôsobenie F. Uličného v inštitúciách. Dve etapy jeho vysokoškolskej akademickej činnosti na FF v Prešove, a to najprv pod hlavičkou UPJŠ a neskôr novovzniknutej PU, predstavili Miriama Filčáková (60. roky 20. storočia) a Peter Švorc (90. roky 20. storočia, keď F. Uličný pôsobil už aj vo vedení fakulty). Hiát spôsobila socialistická perzekúcia počas normalizácie, v dôsledku ktorej F. Uličný musel opustiť univerzitu, ale získal aspoň možnosť vrátiť sa do štátneho archívu v Prešove. Jeho mohutnú archivársku prácu priblížila Alena Mišíková. Ďalšiemu porevolučnému univerzitnému pôsobeniu sa venovala Marcela Domenová, ktorá priblížila výučbu archívnictva v Prešove, založenom Ferdinandom Uličným po opätovnom prijatí na akademickú pôdu. Na poslednú, tretiu univerzitnú etapu v živote pána profesora pred vyše desaťročím, tentoraz v Košiciach a znova pod zastrešením UPJŠ, sa vo svojom vystúpení zameriaval Štefan Šutaj. Miriama Fialkovičová (Balvirčáková) preskúmala širšej verejnosti zrejme menej známe okolnosti činnosti Východoslovenskej pobočky SHS v Košiciach, v ktorej bol aktívnym aj tohtoročný jubilant.

Ďalšia časť konferencie obsiahla príspevky reflektujúce historický výskum F. Uličného, orientovaný najmä na stredoveké dejiny osídlenia, miest, obcí a sociálnych vrstiev. Na viacnásobný prienik jeho poznatkov s vojenskou históriou poukázal Vladimír Segeš. Trendy výskumu dejín našich miest a obcí po roku 1989 zhodnotili Martin Pekár a Patrik Derfiňák. Vývoj historiografie o jubilantovom rodnom regióne Liptova prezentoval Miroslav Nemec. Pritom k výskumu obecných dejín patria tiež občasná ťažkosť s datovaním kostolov, čoho širšie aspekty i konkrétny príklad Zborova priblížil Ján Adam. Podiel Ferdinanda Uličného na výskume urbánnych dejín v kontexte vedeckej spisby o Bardejove predostrela Mária Fedorčáková. Gabriel Szeghy upriamil pozornosť poslucháčov na dosiaľ málo zohľadnené dva súpisy ranonovovekej stoličnej šľachty, konkrétne z Abova.

Prítomní mali napokon príležitosť pozdvihnúť čašu vína s tohtoročným jubilantom a jeho rodinou počas večerného spoločenského rautu. Verím, že môžem zhrnúť takisto za ostatných účastníkov, že tu iba v krátkosti zrekapitulované stretnutie s profesorom Ferdinandom Uličným bolo mimoriadne potešujúce. Pamiatkou naň bude tiež avizovaný vedecký zborník. Rád by som teda využil aj záver tejto správy, aby som vyslovil pánovi profesorovi úprimné a prajné posolstvo konferencie: *ad multos annos!*

ZAÚJÍMAVÁ KONFERENCIA O MENEJ ZNÁMYCH OSOBNOSTIACH

Košice, 30. – 31. máj 2023

Patrik DERFIŇÁK

Osobnostiam a ich pôsobeniu ako predmetu záujmu bádateľov, ale tiež v mnohých ohľadoch dôležitému faktoru určujúcemu vývoj dejinných udalostí, sa už dlhodobo venuje značná pozornosť. Spravidla ide o ľudí či ich združenia, známe v svetovom, európskom či aspoň celonárodnom povedomí. Existuje tiež ale celý rad osobností, aktivít a udalostí, ktoré sú zaujímavé i dôležité z hľadiska vývoja vybraných regiónov alebo konkrétnych miest. Tým je venovaná už podstatne menšia pozornosť. Často sa dokonca stáva, že v rámci rýchlo sa meniacich spoločenských a politických pomerov úplne upadli do zabudnutia. Ukážkou toho, že väčšinou neoprávnene sa stala konferencia s názvom *Menej známe osobnosti, spolky a udalosti na východnom Slovensku 1848 – 1948*, organizovaná pracovníkmi Štátnej vedeckej knižnice (ŠVK) v Košiciach.

O tom, že podujatie medzi odbornou i laickou verejnosťou vzbudilo značný záujem, presvedčila prítomných nielen plná prednášková miestnosť, ale i dvojdnový program podujatia. Rôznorodé, pritom presne v duchu pôvodného zámeru organizátorov zaradené príspevky v plnej miere ukázali, že téma konferencie bola dobre zvolená. Jednotliví referujúci predstavili z tematického i časového hľadiska pestrú škálu osobností, organizácií i jednotlivých udalostí, časovo ohraničených rokmi 1848 – 1948. Nie je možné a ani účelné, vzhľadom na skutočnosť, že z podujatia bude pripravená osobitná publikácia, referovať o každom z vystupujúcich. Napriek tomu spomenieme aspoň niektoré, z nášho hľadiska osobitne zaujímavé príspevky. Medzi prvými zaznel napríklad referát *Maliar Július Ádám (1862 – 1942) a jeho diela v Rožňave a okolí*, ktorý predniesla dr. Lenka Bischof. Pracovníčka Krajského pamiatkového úradu Košice, pracovisko Rožňava, predstavila zaujímavú, verejnosti menej známu osobnosť i jej umeleckú tvorbu. Tá sa rozvíjala počas mimoriadne komplikovaného, aj keď súčasne z hľadiska inšpiračných podnetov bohatého obdobia.

Ďalšiu z pozoruhodných, aj keď v súčasnej slovenskej historiografii prakticky neznámych osobností pripomenulo vystúpenie Mgr. Viktora Szabóa *Spišský rodák Ladislaus Jony de Jamník – generál jazdectva rakúsko-uhorskej armády*. Pracovník ŠVK v Košiciach venoval pozornosť vojakovi, plukovníkovi husárov, neskôr generálovi jazdectva a veliteľovi brigády, ktorý povýšenie i ocenenia získal v období prvej svetovej vojny v boji proti ruským jednotkám. Do skupiny osobností, na ktoré sa počas minulého režimu muselo kvôli ich šľachtickému pôvodu zabudnúť patril aj ďalší zaujímavý muž. V referáte s názvom *Gróf Géza Andrássy – športový diplomat* o ňom informoval dr. Juraj Králik z Rožňavy. Významný aristokrat sa popri mnohých iných povinnostiach stal známym nielen ako aktívny športovec. Úspešne vystupoval tiež ako funkcionár, predseda Uhorského atletického klubu či Národnej jazdiarne v Budapešti. V týchto funkciách sa zaslúžil o propagáciu a rozvoj športu

v Uhorsku i Maďarsku. Niekedy aj menej tradičných disciplín, ako bolo napríklad jazdecké pólo.

Aj keď v rámci konferencie z hľadiska prezentovaných tém jednoznačne dominovali osobnosti, viacerí zúčastnení sa venovali tiež spolkovej činnosti či pozoruhodným udalostiam. Doc. Renáta Kočišová z Inštitútu hudobného a výtvarného umenia Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (FF PU) v Prešove vo vystúpení nazvanom *Hudobné aktivity prešovského Széchenyiho kruhu* predstavila pestrú škálu podujatí, ktoré sa v metropole Šariša uskutočňovali pod záštitou tohto mimoriadne aktívneho spolku na prelome 19. a 20. storočia. Kultúrny a spoločenský život na východe Slovenska nebol obmedzený iba na najväčšie tunajšie mestá a v druhej polovici 19. či začiatkom 20. storočia sa zaujímavým spôsobom rozvíjal aj v menších sídlach. To názorne ukázal aj referát dr. Valérie Šofrankovej Pulenovej nazvaný *Z dejín Rožňavského besedného spolku v rokoch 1831 – 1945*. V rámci neho okrem viacerých pozoruhodných podujatí priblížila poslucháčom aj pohľad na každodenný život obyvateľov tohto pôvodne banského mesta.

Spomedzi významnejších udalostí, ktoré boli na konferencii prezentované, možno spomenúť príspevok dr. Luciány Hoptovej z Inštitútu histórie FF PU v Prešove. Mal názov *Vybudovanie pomníka padlým ruským vojakom v rokoch prvej svetovej vojny v Bardejovských Kúpeľoch* a predstavila v ňom dnes už pozabudnutú udalosť, ktorá odkazuje na množstvo obetí a mimoriadne kruté boje. Tie sa v tomto priestore odohrávali počas prvej svetovej vojny, na prelome rokov 1914/1915.

Výborne organizačne zvládnutá konferencia prebiehala v dňoch 30. – 31. mája 2023, v priestoroch košickej ŠVK. Názorne ukázala, že problematika výskumu osobností či spolkovej činnosti v dejinách multietnického a multikonfesionálneho východného Slovenska stále prináša nielen nové otázky, ale tiež zaujímavé príbehy, ktoré aj súčasníkom majú čo povedať.

Predstavujeme výtvarníka:

Mgr. Rastislav Mikloško

Výtvarník Rastislav Mikloško sa narodil v roku 1984 v Košiciach, avšak detstvo a mladosť prežil v Prešove. Po ukončení osemročného gymnázia a základnej umeleckej školy ho jeho záľuba vo výtvarnom umení viedla k štúdiu výtvarnej výchovy na Fakulte humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. Popri štúdiu realizoval veľa výtvarných projektov, s ktorými dosiahol popredné umiestnenia v rôznych súťažiach. Po ukončení štúdia sa jeho umelecká tvorba vyvíjala niekoľkými smermi. Osem rokov žil a tvoril v Prahe, kde ako dizajnér, projektant,

Rastislav Mikloško – Portrét, akryl

ale aj maliar, kašér a patinér realizoval mnoho divadelných, filmových a televíznych dekorácií. Realizoval dekorácie k muzikálom (Carmen, Jesus Christ Superstar, Lucie...) k desiatkam činohier, opier, k televíznym seriálom, medzinárodným výstavám, eventom a k mnohým ďalším projektom doma i v zahraničí. Po návrate na Slovensko využil svoje skúsenosti a založil vlastnú značku – Miklosko Designs, ktorej koncept je založený na originálnej zákazkovej tvorbe, aby sa umenie dostalo priamo k ľuďom, a nielen do galérií. Pod touto značkou vznikli tiež rôzne zákazkové umelecké a dizajnérske kúsky, ale aj architektonické štúdie a koncepty, dizajnové drobné výrobky do interiéru. Venuje sa aj návrhu a realizácii interiérového a exteriérovému dizajnu, vizualizáciám v 3D programoch.

V novembri 2022 sa v Košiciach konala výstava jeho umeleckých diel s názvom *Nekonvenčná tvorba*. Tento názov charakterizoval jeho kritický postoj k umeniu, ktoré sa uzatvorilo do galérií a do úzkych spoločenských kruhov. Sám sa snažil vždy dostať umenie k ľuďom, do verejného priestoru. Išlo o najväčšiu verejnú výstavu jeho doterajšej umeleckej činnosti, avšak návštevníci tu mohli vidieť len časť jeho tvorby. Väčšinu prác nebolo možné vystaviť z dôvodu ich nadrozmernej veľkosti, iné sú súčasťou súkromných zbierok.

Rastislav Mikloško dokázal vždy jednoducho preniesť svoje predstavy na plátno či dať tvar všetkým materiálom, ktoré mu príroda ponúkala. Vytvoril množstvo menších, ale aj veľkých sôch z dreva či kameňa. Od roku 1998 vzniklo veľa interiérových či exteriérových skulptúr a plastík. Spomenieme napríklad skulptúry s folklórnym motívom z dubového dreva v rámci Projektu oživenia verejného priestoru v obci Podhradík, neďaleko Prešova. V roku 2011 navrhol a realizoval odpočinkovú zónu v obci Tročany, kde využil miestne ľudové motívy pri tvorbe lavičiek z dubového a čerešňového dreva, umiestnené na námestí obce. Ďalšou z jeho mnohých sôch je Havraní čierny rytier, ktorý stráži hrad Šebeš (2019). Ide o skulptúru z lipového dreva v životnej veľkosti, ktorá vznikla v rámci Projektu obnovy hradu Šebeš, v obvode mesta Prešov. V roku 2017 vznikli tzv. lavice priateľstva prevažne z dubového dreva v obci Sveržov z Projektu medzinárodnej spolupráce obcí zo Slovenskej, Českej republiky a Poľska. V tom istom roku boli ako súčasť zariadenia zasadačky v budove Obecného úradu vo Varhaňovciach vyhotovené Erby z lipového dreva. V Košiciach boli v roku 2019 nainštalované sochy sv. Jána Nepomuka a repliky archívnej sochy sv. Floriána z polychrómovaného lipového dreva.

Vrcholom doterajšej tvorby Rastislava Mikloška sú sochy z kameňa v nadrozmernej veľkostiach. Ide o sochu sv. Ondreja umiestnenú pri rímskokatolíckom kostole v obci Kojatice, blízko mesta Prešov z roku 2018. Dominantou oddychového parku v obci Zborov je socha sv. Floriána, inštalovaná pri hasičskej zbrojnici v roku 2019. Obidve sochy boli miestnymi kňazmi vysvätené, keďže ide o sochy svätcov a dnes sú pietnym miestom pre mnohých ľudí. Medzi zaujímavé diela, ktoré už dnes môžeme vidieť len na fotografiách patria: freska so znakom obce na stene Kultúrneho domu v obci Kojatice a socha sv. Mikuláša vytvorená zo snehu v exteriéri.

Alena Tabaková

O AUTOROCH

BIZOŇOVÁ, Monika, Mgr. PhD. (monika.bizonova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

DERFIŇÁK, Patrik, doc. PaedDr., PhD. (patrik.derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

DŽUJKO, Ján, PhD., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

GUTEK, František, PhD. (frantisek.gutek@gmail.com)

Bývalý riaditeľ Šarišského múzea v Bardejove

JAVOR, Martin, doc. PhD. PhD. (martin.javor@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

HUBENÝ, David Mgr., PhD. (david.hubeny@nacr.cz)

Archivár, Národní archiv České republiky Praha, Oddelenie fondov štátnej správy

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhD., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KALETOVÁ, Mária Mgr., PhD. (kaletova.m@gmail.com)

Pracovníčka oddelenia historických knižničných fondov ŠVK Prešov

KÓNYOVÁ, Annamária, doc. Mgr., PhD. (annamaria.konyova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín – riaditeľka Inštitútu histórie FF PU v Prešove

KOTRUSOVÁ, Júlia, Mgr., PhD. (julia.kotrusova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra archívnickva a pomocných vied historických

KOVAL, Peter, doc. PhD., PhD. (peter.koval@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KRAJČOVIČ, Pavol, Mgr., PhD. (pavol.krajcovic@ucm.sk; pavol.krajcovic32@gmail.com)

Vysokoškolský pedagóg, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií

KONCZ, Erik, Mgr. (er.koncz@gmail.com)

Doktorand, Historický ústav SAV v. v. i. Bratislava

MAGDOŠKO, Drahoslav, Mgr. PhD. (drahoslav.magdosko@upjs.sk)

Odborný asistent na Katedre histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach

TABAKOVÁ, Alena Mgr. PhD. (tabakova.alena@gmail.com)

Pracovníčka Univerzitnej knižnice Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze EZB OPAC riadenej **Staatsbibliothek Berlin**, na serveri **Deutsche Nationalbibliothek** a stránkach **Universitätsbibliothek Regensburg**, ako aj v databáze **Dalhousie Libraries** v jednej z popredných kanadských univerzít **Dalhousie University v Halifaxe** (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriek, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database EZB OPAC managed by **Staatsbibliothek Berlin**, on server of **Deutsche Nationalbibliothek** and on pages of **Universitätsbibliothek Regensburg**, as well as in database of **Dalhousie Libraries** in one of the most significant Canadian universities **Dalhousie University in Halifax** (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften.

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

1/2023

Ročník / Volume XVIII

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
[http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-12023.html](http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-12023.html)

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

